

Б.БАТ-ЭРДЭНЭ

СПОРТЫН ЭРХ ЗҮЙН
ЗАРИМ АСУУДАЛ

АГУУЛГА

ОРШИЛЫН ОРОНД	5
УДИРТГАЛ	6
I БҮЛЭГ.ТӨРИЙН СПОРТЫН ЧИГ ҮҮРЭГ	
1.1. Социаль төр орчин үеийн соёл иргэншлийн үнэт зүйлс болох нь	9
1.2. Төрийн чиг үүрэг ангилалт хувьсал	21
1.3. Спорт төрийн нийгмийн (социаль) чиг үүргийн бүрэлдэхүүн хэсэг болох нь	28
1.4. Төрийн спортын бодлого ба спортын чиг үүрэг	50
1.5. Төрийн спортын чиг үүргийн хэрэгжилтийн хөгжлийн нэн чухал үе шат	64
1.6. Төрийн спортын чиг үүргийг хангах арга, хэлбэр	72
II БҮЛЭГ.ДЭЛХИЙН ЗАРИМ УЛС ОРНУУДЫН СПОРТЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ЧИГ ХАНДЛАГА	
2.1. Дэлхийн зарим улс орнуудын үндсэн хууль дахь спортын зохицуулалт	83
2.2. Дэлхийн улс орнуудын спортын хууль тогтоомжийн чиг хандлага	93
II БҮЛЭГ.МОНГОЛ УЛС ДАХЬ СПОРТЫН ЭРХ ЗҮЙН ТӨЛӨВШИЛ	
3.1. Монгол Улс дахь спортын эрх зүйн эх сурвалжийн түүхэн хөгжил	108
3.2. Монгол Улсад спортын эрх зүйн төлөвшил: өнөөгийн байдал, чиг хандлага	120
НОМ ЗҮЙ	133

ОРШИЛЫН ОРОНД

Шавийн эрдэм багшаасаа гэдэг. Намайг эрдэм судлалын ажилд хөтлөн оруулсан Академич, профессор С.Нарангэрэл багшдаа гүнээ талархаж явдаг юм. Миний бие 1990 онд хуучин НАХЯ –ны дээд сургуулийг 5 жилийн хугацаанд суралцаж хуульч мэргэжилтэй болсон. 1999 онд хууль зүйн ухааны магистрын дипломыг гардан авах тэр үед:

- За аваргаа, цаашдаа эрдмийн ажил оролдоод үз. Сэдэв чинь спортын эрх зүй байвал их зүгээр хэмээн багш маань хэлсэнсэн. Докторантурт суралцах сэдвээ сонгох гэж нэлээд их учир явдал болж билээ. Биеийн тамир, спортын асуудлаар хууль зүйн ухаанаар манайд ном бүтээл ховор. Багш маань Москвагийн улсын номын сан гэж бий. Тэнд очиж суу гэв. Тэндээс биеийн тамир, спортын хууль зүйн асуудлаар хамгаалсан бүтээл олж чадсангүй. Дандаа л сурган хүмүүжүүлэх зүй, сэтгэл судлалаар хамгаалсан ажлууд байв. Нэг өдөр би багшдаа ер нь больдог ч юм бил үү? Би ч дөнгөхгүй юм шиг байна гэхэд – хүн хийгээд бичээд болдог юм бололгүй яахав. Та нарын дотор эрдмийн зэрэг хамгаалсан бөхчүүл байгаа биз дээ гээд таг болчихов. Багшийн энэ эрс шулуухан үг нь МУИС –ийн хууль зүйн сургуулийн докторантурт элсэхэд хүргэж академич багшийнхаа удирдлагын дор эрдмийн ажил бичиж эхэлсэнээр нэг мэдэхэд гурван жилийн нүүр үзжээ. Энэ хугацаанд багшийнхаа алтан цагаас мөн ихийг авч, бичсэн зүйл маань гологдож хичнээн олон удаа буцаж, заримдаа хатуухан үг сонсож багшийн гараар эрээн цоохор болж байсан даа.

Хар багаасаа бие сэтгэлээ спортод зориулсан миний бие спортын эрх зүйн зарим асуудлаархи эл өчүүхэн номоо эх оронд маань спортын эрх зүй хөгжихөд дусалын төдий ч гэсэн хувь нэмэр болгох юмсан гэсэн чин сэтгэлээр бичсэн болно.

Хууль зүйн ухааны магистр, докторант Б.Бат-Эрдэнэ

УДИРТГАЛ

Спорт нь хүний бие махбод ба зориг оюун ухааны нэгдлийг дээдлэн зохицуулсан эрхэм зорилго бүхий амьдралын гүн ухаан юм.

Спорт нь улам бүр нийгмийн үнэ цэнэтэй институт болсоор байна. Спорт нь өсвөр үеийнхний боловсрол, хүмүүжлийн тогтолцоонд эрчимтэй, гүнзгий нэвтэрч, нийгмийн үнэт баялаг хүний эрүүл аж төрөх нөхцлийг бий болгоход нөлөөлсөөр байна.

Орчин үеийн спорт дэндүү элит шинжтэй ба бас бүх нийтийн шинжтэй болж байна. Нэг талаар медаль авч, байр эзэлсэн спортын элитүүд нөгөө талаар сая сая хүн гүйж, усанд сэлж, бөмбөг тоглож, спортоор хичээллэж байна. Энэ хоёр бүлгийг чухам юу нэгтгэж байна вэ? Олимпийн болон тив, дэлхийн аваргаас медаль авсан тамирчин ба ямар ч нэрд гараагүй тамирчны хооронд холбоо бий юу? Тэдгээрийг холбож нэгтгэдэг зарчим, үнэт зүйлсийн нийтлэг тогтолцоо бий юу?

Эдгээр асуултад хариулахын тулд хүний эрүүл мэнд дараахь хүчин зүйлээс шалтгаалдаг болохыг харуулсан статистикийг авч үзье: удам залгасан 20%, экологийн нөхцөл байдлаас 20%, эрүүл мэндээ хамгаалах 8.5%, аж төрөх ёс 51%. Ийнхүү аж төрөх ёсоо зөв зохион байгуулах нь удам залгаагүй байдал, экологийн хүнд нөхцөл, эрүүл мэндийн тогтолцооны боловсронгуй бус байдлыг хэсэгчлэн боловч нөхөн орлодог байна.

Судалгаанаас үзэхэд үйлдвэрлэл дээр спортоор хичээллүүлснээс дараахь үр дүнд хүрсэн нь нотлогджээ: Мэргэжлийн өвчлөлт 20 – 30% буурсан; хөдөлмөрийн бүтээмж 7 – 10% дээшилсэн; ердийн өвчлөлтийн тоо 1.5 дахин буурсан зэрэг.

Хүний бие бялдын өв тэгш, эрүүл саруул хөгжил нь түүний амьдралын өөдрөг үзэл, материалын нэмэлт, бүтээлч

идэвхжлийн үндэс болдог. Гэвч манай орны иргэдийн 5 – 8% нь өнөөдөр спортын үйл ажиллагаанд оролцож байхад эдийн засгийн хөгжилтэй улс орнуудад энэ үзүүлэлт 40 – 60% -д хүрчээ.

Энэхүү номыг бичихдээ биеийн тамир, спортын асуудлыг сурган хүмүүжүүлэх зүй, нийгэм судлал, сэтгэл судлал, анагаах ухаан, философийн талаас нь гадаадад ч, дотоодод ч багагүй шинжлэн судалсан байдлыг харгалзан үзэв. Гэтэл эрх зүйн талаас нь судлагдаагүй байна. Биеийн тамир, спортын асуудлыг хууль зүйн шинжлэх ухааны үүднээс судлах нь спортыг хөгжүүлэх, спортын бодлогыг тодорхойлоход төрөөс гүйцэтгэх үүрэг, спортын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох ач холбогдолтой. Эрх зүйт ардчилсан төрийн нөхцөлд спорт нь хууль зүйн зохицуулалтгүйгээр хэвийн хөгжих боломжгүй юм.

Энэхүү номыг бичихдээ

- Социаль төр орчин үеийн соёл иргэншлийн ололт болохыг тодорхойлох;
- Төрийн чиг үүргийн ойлголт, ангилалт хувьслыг тогтоох;
- Төрийн нийгмийн (социаль) чиг үүрэгт спортын асуудал багтдаг болохыг тогтоох;
- Төрийн спортын бодлого ба спортын чиг үүргийг авч үзэх;
- Монголын төрийн спортын чиг үүргийн хөгжлийн нэн чухал үе шатыг тодорхойлох;
- Төрийн спортын чиг үүргийг хэрэгжүүлэх арга хэлбэрийг судлах;
- Гадаадын зарим улс орнуудын спортын эрх зүйн зохицуулалтын чиг хандлагыг судлах;
- Монгол улс дахь спортын эрх зүйн үндсийг тодорхойлох зэрэг зорилгыг тавьсан болно.

Спорт бол нийгмийн чухал институт. Харин спортыг хөгжүүлэх, зохицуулахад төрийн зүгээс ямар асуудлыг шийдвэрлэх, биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалт ямар байхыг судалж энэ нь амьдрал, хүмүүжил, хүүхэд залуучуудын боловсролд шууд ба шууд бусаар нөлөөлөхийг нээн илрүүлдэг.

Энэхүү номыг бичихдээ судалгааны ажлыг хийхдээ харьцуулах, түүхчлэх, системчлэх зэрэг аргыг өргөн хэрэглэсэн болно. Тухайлбал дэлхийн 60 улс орны Үндсэн хуулийг харьцуулан үзсэн болно. Мөн гадаадын 20 шахам улсын биеийн тамир, спортын хуулийг судлав. Бас ОХУ –ын 18 субъектийн энэ чиглэлийн хуулийг авч үзэв.

Монгол Улсын спортын эрх зүйг тогтоох үйл ажиллагааны эх сурвалж, Монголын төрийн спортын чиг үүргийн хөгжлийн нэн чухал үе шат зэрэг асуудлыг судлахдаа удаа дараагийн Үндсэн хууль, ердийн хууль, хуульчилсан актыг улс орны улс төр, нийгэм, эдийн засаг, хөгжлийн чиг баримжаа зэрэг хүчин зүйлийг харгалзан он дарааллаар авч үзсэн юм. Зарим асуудлыг системчилж, бүдүүвчид оруулсан болно.

Төрийн спортын чиг үүрэг, биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалтын асуудлаар манай улсад ямар нэгэн бүтээл гараагүй, энэ талаар дагнасан судалгааны ажил нэн ховор байна. Тэгэхдээ төрийн чиг үүрэг, социаль төрийн шинж, эрх зүйн эх сурвалж, Үндсэн хуулийн талаар академич С.Нарангэрэл, Ж.Амарсанаа, доктор Б.Чимид, Г.Совд, С.Жалан – Аажав, Т.Сэнгэдорж, О.Амархүү, Н.Жанцан, С.Жанцан, Д.Лүндээжанцан, С.Төмөр, Ц.Сарантуяа Н.Лүндэндорж нарын зэрэг олон эрдэмтэд, судлаачдын бүтээлийг ашигласан болно.

Монголын төрийн спортын чиг үүргийн хөгжлийн нэн чухал үе шатыг авч үзэхийн тулд Р.Галиндэв, Р.Зориг, Г.Лхагвасүрэн, Ш.Магван, О.Уранчимэг, Га. Цэрэндорж зэрэг хүмүүсийн бичиж туурвисан бүтээлийг судалсан юм.

ОХУ болон бусад орны эрдэмтэд, судлаачдын холбогдох бүтээлийг бололцооныхоо хэрээр ашиглахыг хичээсэн болно.

Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд төрөөс гүйцэтгэх үүргийг төр, эрх зүйн онолын үүднээс хөндөж тавьснаараа спортын эрх зүйн хөгжилд бага ч гэсэн хувь нэмэр оруулах байх хэмээн үзсэн юм.

Энэхүү ном нь манай улсад биеийн тамир, спортын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгоход тус дөхөм үзүүлж, биеийн тамир, спортын мэргэжилтэн бэлтгэдэг их дээд сургуулиудын оюутнуудын судлах нэгэн чухал судлагдахуун болох ач холбогдолтой.

I БҮЛЭГ ТӨРИЙН СПОРТЫН ЧИГ ҮҮРЭГ

1.1. Социаль төр орчин үеийн соёл иргэншлийн үнэт зүйл болох нь

“Социаль төр” -ийн тухай ойлголт нь анх XIX зууны төгсгөлд германы эрдэмтэн Лоренцо Фон Штайны хөдөлмөрийн үр дүнд гарч иржээ. Тэрээр социаль төр “нийгмийн янз бүрийн давхрага, хувь хүний эрхэд туйлын тэгш байдлыг өөрийн эрх мэдлийн хүрээнд хангаж байх үүрэгтэй. Мөн эдийн засгийн болон нийгмийн дэвшилтэд өөрийн бүх иргэдийг дэмжих үүрэгтэй бөгөөд тэгвэл эцсийн үр дүнд нэгний хөгжил нөгөөгөө дагуулдаг. Чухам энд социаль төрийн чиг үүрэг яригдана¹ гэж бичжээ. 1949 онд ХБНГУ – ын үндсэн хуулинд “Sozialer Rechtsstaat” буюу үгчилж орчуулбал “Социаль эрх зүйт төр” гэж томъёологдсоноос хойш энэ асуудал өргөн тархсан юм. ХБНГУ –ын Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах явцад төр нь нийгмийн зарчимд тулгуурлан үйл ажиллагаа явуулах ёстой гэсэн дүгнэлтэнд хүрчээ. Энэ нь төр нийгмийн бүхий л хэсгийг амьдралын гол хэрэгцээгээр гачигдуулахгүй байх, хүн хангалуун амьдрах төвшинд хүргэх бодлогыг хэрэгжүүлэх үүрэгтэйг ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн төслийн тайлбарт илэрхийлжээ. Энэ зарчим Герман болон бусад улсад социаль төрийн гол үзэл баримтлал болтлоо хөгжсөөр иржээ. Ийм маягаар социаль төр нь аливаа төрд байдаг нийгмийн нэг институт, харин үйлдвэрлэлийн хөгжлийн дээд төвшинд материаллаг баялгийг хуваарилах бодлогын мөн чанар, агуулгад нийцэх

¹ Торлопов В.А Политико-социологические основы становления и развития социального государства: Дис ...канд. социол. наук. спб.,1997., С.12

төрийн шинэ хэлбэрээр тодорхойлогдох болжээ. Социаль гэдэг утга нийгэм дэхь шударга ёсны үндсэн дээр хүн амын эмзэг, сул дорой хэсгийг хамгаалах, бүх иргэдийн сэтгэл тэнүүн аятай амьдрах төвшинд хүргэх бодлогыг баримталдаг. Хэдийгээр социал төр нь жинхэнэ утгаараа хэрэгжиж чадахгүй байгаа ч гэсэн энэ өвөрмөц утгаараа орчин үеийн улс төрийн сэтгэлгээний үндсэн урсгал болж байна.

Мөн үүнтэй адил англид дэлхийн хоёрдугаар дайны үед Германы “дайнч төр” –ийн эсрэг гарсан “сайн сайхны төр”-ийн (welfare state) үзэл төстэй утга санааг илэрхийлдэг.

Онолын төвшинд эдгээр хоёр ойлголтыг тус тусад нь авч үзэх ёстой гэж Германы судлаачид үздэг. “Сайн сайхны төр” гэдэг үзэл санааны дор төрийн тодорхой үйл ажиллагааг ойлгоно. Үүний дор төр нь эдийн засгийн болон нийгмийн асуудлаар чухал чиг үүргүүдийг гүйцэтгэдэг бөгөөд өөрийн нөөцийн бодит хэсгийг зарлагдаж амьдралын эх үүсвэрийн хэмжээг баталгаажуулах, эрүүл мэндийг хамгаалах, боловсрол, орон сууцаар хангах зэрэг хүрээнд тэгш байдлыг хангах нийгэм - улс төрийн зорилгод хүрэхийн тулд хэрэгжүүлдэг төр улс байна. Энэ үзэл санааг хэрэгжүүлэхийн тул төрд хэрэглээний явцад тэгш байдлыг хангах эрхээс өөр иргэний нийгэм дэхь социал эрхүүдийг бий болгох өргөн бодлого явуулахаас гадна бүх нийтийн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийг хөгжүүлэх чиг үүрэг ногддог. Мөн улс төр, олон нийтийн амьдрал дахь тэгш бус байдлыг багасгах зорилго нь энэ үзэл санааны нэг чухал хэсэг болж байдаг.

Социаль төр гэдэг ойлголтод төрийн зөвхөн нийгэм–улс төрийн чиг үүргийг оруулаад зогсохгүй сайн сайхны төрийн эсрэг аливаа эрх чөлөөнд нэн аюултай үйл ажиллагааг таслан зогсооход чиглэсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг төрийг ойлгоно. Үүнээс үндэслэн социаль төр нь сайн сайхны төртэй харьцуулбал иргэнийг төрөхөөс эхлээд насан өөд болтол бүхий л хангамжийг хязгаарладаг байдал харагдана. Германы алдартай социологич, Лондоны эдийн засаг, улс төрийн сургуулийн захирал Ральф Дарендорфын үзлээр “сайн сайхны төр”-ийн ойлголтонд балар бүдүүлэг болон асрамжлах байдлын аюултай шинжүүд байдаг. Энэ төрд бүх хэрэгцээтэй юмтайгаас юмгүй хэсгийн социал байдал нь шалтгаалж байдаг “Ядуугийн хууль”-руу аяндаа орно. Гэхдээ энэ ойлголтод олон саармаг утга байгаа бөгөөд “сайн

сайхны төрийн" мэргэжилтнүүд хэн бүхэнд заяасан орших арга хэмээн тайлбарладаг.

Дээрх ялгаатай байдлыг үл харгалзан "социаль төр", "сайн сайхны төр" хоёрыг ихэнх тохиолдолд адил тэнцүү ойлгодог. Ардчилсан улс төрийн дэглэмтэй социал төрийн ойлголтод төр нь нийгмийн гишүүдээ бүхий л социал эрхээр хангах асуудал яригддаг. Социал төр нь өөрийн зорилго, зарчмыг эрх зүйт төрийн хэлбэрээр хэрэгжүүлдэг. Тэгэхдээ цаашид хүмүүнлэг нийгмийг улам гүнзгийрүүлэх – хувийн эрхийг өргөжүүлэх, эрх зүйн хэм хэмжээг шударга ёсонд улам нийцүүлэх чиг хандлагыг баримталдаг. Баялгийг тэнцүү хуваарилж бүх нийтээр сайн сайхан амьдрахыг зорьж байсан социалист маягийн төртэй харьцуулбал хэн бүхэнд эхний ээлжид үйлдвэрлэлийн хөгжил, түүний үр ашиг, хувь хариуцлага болон идэвхээс хамааруулан хангалуун амьдрах нөхцлийг хангахад чиглэдэг.

Өнөөдөр ардчилсан төр эрх зүйт болон социаль зарчмыг хослуулах өөдрөг арга замыг эрэлхийлж байна. Тиймээс ч уламжлалыг баримтлагчид эрх зүйт зарчимд, социал-демократууд социал зарчимд онцгой анхаардаг.

Нийгмийн шударга ёс, нийгмийн тэгш байдлын зарчмын хэрэгжилт нь социаль төрийн бодит үндэс гэж үздэг. Нийгмийн баталгааг хангах зарчимтай нэгтгэн энэ гурвыг нэг цогц болгон үзэх бөгөөд үүнд социал төрийн түүхийн үндэс бүх нийгэм-ёс суртахууны хүчин зүйлс, төр – эрх зүйн болон үндсэн хууль – эрх зүйн үндсүүд ордог.

Социаль төр, социаль бодлогыг хэрэгжүүлэхийн өмнө нийгмийн туйлын шударга ёсыг хөгжүүлэх зайлшгүй бус бөгөөд нийгмийн нөөц, баялагийг хуваарилах явцад хэсэг бүлгийн эрх зүйн, нийгэм, соёлын ашиг сонирхолын, зөрчилдөөн, хомсдол буй болгохгүй байх нөхцлийг бүрдүүлэх нь чухал байдаг.

Иймд социаль төрийн бодлогын эхний ээлжид бүх нийтийн тэгш байдлыг тогтоохоос илүү нийгмийн баталгааг хангахыг хэрэгжүүлэхэд анхаарлаа хандуулдаг байна. Нийгмийн баталгаа бол аж үйлдвэр хөгжсөн нийгмийн бүтэц, тогтвортой байдлын суурь ач холбогдол нь болж байдаг.

Социаль төрийн тухай онолын зэрэгцээ өрнөдийн зарим ном зохиолуудад нийгмийн эдийн засаг, социал зах зээлийн аж ахуйн салбарын асуудлуудын талаар шинжлэх ухааны судалгаа өргөн хийгджээ.

Социал төрийн тухай судалгааны хөгжилд эрх зүйт төр, улс төрийн ардчилал болон иргэний нийгмийн онолын боловсруулалт чухал нөлөө үзүүлжээ.

Социал төр европод Римийн бүгд найрамдах улсаас Эрх чөлөөний Их Хартигаар дамжин бүх нийтээр түвшин жаргаах төрийг хүртлэх урт замыг туулж ирсэн байна. Нөгөө талаас социал төрийн бодлого нь Ази буюу Япон, Хятад улсад эрчимтэй хэрэгжиж байна. Үүгээр социал төр нь ардчилсан улсад хэрэгжээд зогсохгүй ардчилсан гэхэд хатуудахаар БНХАУ-д социал төрийн бодлого явагдаж байгааг үгүйсгэхийн аргагүй юм.

Дээрх асуудлаар европод одоо хүртэл нэгдсэн ойлголтод хүрээгүй байна. Хэрэв социал төрийн түүхийг Бисмаркаас эхлүүлэн авч үзвэл ардчилсан улс төрийн дэглэмтэй шууд холбоо байхгүй юм. Тиймээс хуучин ЗХУ социалист хамтын нөхөрлөлийн бусад орнууд социал төрд шууд багтахар байна.

Мэдээжээр хэрхэн авч үзэх нь тухайн зохиогчийн ямар шалгууруудыг үндэслэл болгож байгаагаас хамаарна. Үзэл суртлын үүднээс биш, төрийн хэрэгжүүлж байсан үйл ажиллагааны үр дүнгийн шинж байдлаас ажиглавал өрнөдийн социал төрийг социалист төртэй зарим талаар адилтган үзэж болохыг олон судлаачид баталдаг. Энэ нь үндэсний орлогыг бага орлоготойд ашигтайгаар дахин хуваарилах, ажил эрхлэлт ба ажиллагсдын эрхийг хамгаалах бодлого, гэр бүл, хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг дэмжих, залуучууд, тахир дутуу, өндөр настнуудыг хамгаалах, бүх нийтийн хүртээлтэй боловсролыг хөгжүүлэх, эрүүл мэнд, соёл гэх мэтээр илэрдэг. Тиймээс улс төр, арга зүйн хувьд социал төрийг зөвхөн ардчиллын үзэлтэй холбож үзэх нь шударга байх уу. Түүнээс гадна улс төрийн дэглэм нь дангаараа социал төрийн үйл ажиллагааг хангадаггүй.

Зарим эрдэмтэн хуульчид, судлаачид социал төрийн талаар хэрхэн тодорхойлсоныг авч үзье:

Доктор Н.Лүндэндорж "Социал төр" ойлголтын агуулга нь байгаль хийгээд нийгмийн олон хүчин зүйлээр нөхцөлдсөн хүмүүсийн тэгш бус байдлыг шударга, тэгш ёсны үүднээс хамгаалан халамжлах, туслах нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл гэж үзэхэд оршино¹ гэж бичээд социал төрийн үндсэн үзэл санааг "а/ Төр иргэдийнхээ наад захын нөхцлийг (нэр төрийг нь гутаахааргүй түвшинд) хангаж өгөх ёстой;

¹ Н.Лүндэндорж. Төрийн онол. УБ. 1997 он. 156 дахь тал

б/ Нийгмийн тэгш ёсыг баримтлах, в/ Шаардлага тулгарсан үед иргэддээ туслалцаа үзүүлэх үүрэгтэй”¹ хэмээн томъёолсон байна;

Доктор Н.Лүндэндорж 2002 онд бичсэн “Төр, эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн чиг хандлага” хэмээх нэг сэдэвт бүтээлдээ өмнөх номондоо дэвшүүлсэн үзэл санаагаа улам гүнзгийрүүлэн социал төр нь эрх зүйт төртэй нэгэн зэрэг таарсан цагт “нийгмийн хамгаалал тэгшитгэх, бусдын юмыг булаах хохироох аргаар бус эрх зүйн дагуу зөв бодлого, үйл ажиллагааны давуу талаар хангах нөхцөл бүрэлдэнэ”² гэж бичжээ. Доктор Н.Лүндэндорж цааш нь “эрх зүйт хийгээд социал төрийн нийтлэг хийгээд онцлог нь бие биенээ тэтгэн хөгжөөж байдаг. Социал төр өөрийн зорилго, зарчмаа эрх зүйт төр ёсны хэлбэрээр хэрэгжүүлэн, нийгмийг хүмүүнжүүлэн, хүний эрхийг өргөжүүлэн, эрх зүйн хэм хэмжээг шударга ёсны агуулгаар баяжуулж байгаа нь орчин үеийн төр ёсны нэгэн гол хандлага болж байна”³ гэсэн байна.

Доктор Н.М.Казанцев “Өнөөгийн үед европын олон улс орнуудыг болон Оросын Холбооны Улсыг тэдгээр улсын үндсэн хуульд нь ардчилсан, эрх зүйт, түүнчлэн социаль төр гэж тодорхойлсон байгаа...Социаль төр нь эрх зүйт төрийн хэлбэр бөгөөд ХХ зууны II хагасын хүн төрөлхтний ололт юм. Тэрээр европын нутаг дэвсгэр дээр олон төрлийн төр болон соёл харилцан уялдсаны үр дагавар болон гарч иржээ”⁴ гэж бичжээ.

Мөн тэрээр “Социаль төрийн онцлог шинж нь гэвэл иргэн, төр нийгэм болон эдийн зэсгийн хоорондын харилцааг зах зээлийн эдийн засаг бүхий либерал-эрх зүйт төрөөс ялгаатайгаар эрх зүйн талаас нь тогтоох явдал юм.

Үүнд нийтийн тусыг давамгайлуулах нь хууль тогтоогчийн хувьд хувийн эрх чөлөөтэй харьцуулахад хавьгүй илүү ач холбогдолтой билээ.

Социаль төр нь нийгмийн эрх зүй болон нийгмийн зах зээлийн эдийн засгийн хэсэг гэсэн асуудал хамгийн чухал

¹ мөн тэнд. 156 – 157 дахь тал

² Н.Лүндэндорж. Төр эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн чиг хандлага. УБ., 2002 он. 112 дахь тал

³ мөн тэнд. 115 дахь тал.

⁴ Казанцев Н.М. Публично – правовые императивы романо– германской государственности – Эрх зүйн шинэтгэл ба үндэсний эрх зүйн тогтолцоо. Олон улсын симпозиум. УБ. 2000. 10 дахь тал

2 институтээр өөрийн эхлэлийг олдог байна. Чөлөөт иргэн үр нөлөө бүхий эдийн засгийг бий болгодог бөгөөд уг эдийн засаг нь өөрийн нийгмийн чиг баримжааны үр дүнд иргэн бүрийн нийгэм эрх зүйн байдал болон хөрөнгө чинээнд нь ямар нэгэн шалтгааны улмаас хүндрэл үүсэхээс үл хамааран түүнд зохистой ирээдүйг хангах боломжийг олгодог байна”¹ гэж бичсэн нь сонирхол татаж байна.

“Юридическая Энциклопедия – 2002” хэмээх хууль зүйн нэвтэрхий тольд социал төр нь үндэсний бие махбодь болон оюун санааны эрүүл мэндийг хамгаалах нийт нийгмийн хэмжээний зорилтыг шийдвэрлэнэ”² гэж бичжээ:

Орчин үеийн олон улс орнууд социал төрийн үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлж байна. ХБНГУ үндсэн хуульдаа эрх зүйт социал төр хэмээн тунхагласан. Социал төрийн зарчмыг ямар нэгэн байдлаар Франц, Португаль, Турк, Испани, Грек, Голланд, Дани, Швейцарь, ОХУ зэрэг бусад орнууд үндсэн хуульдаа тусгажээ. Энэ нь социал, эдийн засаг, соёлын эрхтэй салшгүй холбоотой юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн удиртгал хэсэгт “Эх орондоо хүмүүнлэг иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно” гэж заасан билээ. Мөн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх “хэмээн заажээ.

Мөн хуулийн 25 дугаар зүйлд заахдаа Монгол Улсын Их Хурлын онцгой бүрэн эрхийн нэг чиглэл нь “улсын эдийн засаг, **нийгмийн хөгжлийн** үндсэн чиглэлийг “тодорхойлох явдал юм.

Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлийн хоёр дах хэсэгт заасан Засгийн газрын нэгэн бүрэн эрх нь “улсын эдийн засаг, **нийгмийн хөгжлийн** үндсэн чиглэл”-ийг боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн барьж, гаргасан шийдвэрийг биелүүлэх явдал юм.

Монгол Улсын нутаг дэвсгэр, засаг захиргааны нэгж болох аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг нь хуулиар тусгайлан олгосон чиг үүрэг, өөрийн удирдлага бүхий засаг захиргаа нутаг дэвсгэр, эдийн засаг, нийгмийн цогцолбор юм /МУ-ын ҮХ. 58.1/. Үндсэн хуулийн 62 дугаар зүйлийн нэг дэх хэсэгт зааснаар нутгийн өөрөө удирдах байгууллага тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны нутаг дэвсгэрийн хэмжээний эдийн засаг, **нийгмийн** амьдралын асуудлыг бие дааж шийдвэрлэх эрх хэмжээтэй.

Эдгээрээс дүгнэж үзэхэд Монголын төр нь **нийгмийн чиг баримжаатай төр болох нь нотлогдож байна.**

Барууны орнуудад социал төрт ёсны асуудал үүсэх үед өмчлөгчдийн эрх чөлөө, бие даасан байдлыг ноцтой хөндөхгүйгээр орлогыг дахин хуваарилах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхүйц эдийн засгийн хүчтэй чадавхи буй болсон байна. Эдийн засгийн аливаа таагүй байдал (үйлдвэрлэлийн өсөлт буурах, эдийн засаг зогсонги болох) үүсэх үед нийгмийн зардлыг зайлшгүй багасгаж байв. “Ард түмний баялгийг хуримтлуулах нь” төрийн нийгмийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх хамгийн чухал бодит нөхцөл болж байдаг ажээ.

Ийм нөхцөл одоохондоо Монгол Улсад бүрэлдээгүй байна. Үйлдвэрлэл үлэмж унасан. Эдийн засгийн хөгжилт харьцангуй тогтвортой болж чадаагүй байна. Эх орны бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд мэдэгдэхүйц өсөлт гараагүй, олон үйлдвэр, аж ахуйн нэгж дампуурсан. Хөрөнгө оруулалтын чадавхи ядмаг байна. Ажилгүйдэл, ядуурал илэрхий буурсангүй. Улс орон гадаад өрний дарамтад байна.

Монголын нийгмийн зохион байгуулалт муутай эдийн засаг, төлөвшиж чадаагүй нийгмийн ухамсар, эвдэж буснигдсан оюун санаа- зан суртахууны чиг баримжаа бүхий шилжилтийн онцлог байдлыг харгалзан нийгэм хүчин чармайлтаа нэгтгэж, хэт туйлшрахаас сэрэмжилж, хямралтай байдлыг арилгахад чиглэсэн төр ба иргэний хоорондын харилцааны зарчмыг томъёолох ёстой юм.

Эрх зүйд үндэслэсэн социал бодлогын үзэл баримтлал нь нийгмийн эрх тэгш бус, шударга бус, зан суртахуунгүй байдлыг аажмаар арилгаж, Монгол Улсад шинэ нийгмийн загварыг бүрдүүлэх ёстой. Ийм үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлсэн нөхцөлд хувь хүний нийгэм, эдийн засаг, соёлын эрхийг бодитой хангах, тэднийг Монгол Улсын улс төрийн өөрчлөлт шинэчлэлтэд идэвхтэй оролцуулах, эрх зүйт ардчилсан нийгмийг цогцлоон хөгжүүлэх нөхцөл буй болох боломжтой юм.

Одоо социал бодлогын зорилго, агуулгыг товчхон авч үзье: Социал бодлогын агуулгыг судлахад социал гэдэг байгалиас бусад хүний нийгмийн практикийн үйл явцад бий болсон бүхий л зүйл гэсэн өргөн хандлага байдаг. Социал бодлого нь нийгмийн хөгжлийн түвшин, төрөлтэй салшгүй холбоотой байдаг. Нийгэм нь өөрийн хөгжлийн өмнө тавьдаг социал бодлогын зорилго, бодлоготой нягт холбоотой гэсэн үг.

“Социал бодлого” гэсэн нэр томъёо нь нилээд сүүлд гарч ирсэн байна. Гэхдээ хүн төрөлхтний хөгжлийн түүхэнд

социал бодлого нь янз бүрийн нийгмээр боловсрогдон төрөөс хэрэгжүүлж байсан. Гэхдээ үндэс нь ямар нэг үүрэг, шударга ёсны байдлаар төсөөлөгдөж, ёс суртахуун, шашны хэлбэрээр оршиж, уламжлалаар хадгалагджээ. Нэг үгээр хэлбэл тодорхой социал бодлого нь удирдлагын үйл ажиллагааны зорилго гэхээсээ илүү ямар нэг үр дагавар байсан гэхэд хилсдэхгүй.

Төр ба нийгмийн хоорондын харилцаа, бодлогын мөн чанарыг ойлгохтой холбоотой асуудлууд нь олон жилийн турш сэтгэгчдийн судлах зүйл болж байв.

Эрт дээр үеэс янз бүрийн сэтгэгчид төрийн бодлого гэдэгт төр өөрийн харьяат нартаа халамж тавих, ивээлдээ байлгахыг ойлгож иржээ. Платон "Ямар ч засаг өөрийн захирагдагч нарт тустай, буянтай байх ёстой" харин "жинхэнэ удирдагч зөвхөн өөрөө ашигтай байх зүйлийг харах биш, харин өөрийн удирдуулагч нарт ашигтай байхыг харах ёстой"¹ гэж бичиж байжээ. Мөн О.Хеффегийн үзэл санаа нилээд олон сэтгэгчдийн анхаарлыг зүй ёсоор татдаг.

Тэрээр "Хэрэв хүн төрөлхтөн хууль ёсыг хүсвэл **нэгдүгээрт** эрх зүйт шинжийг олох ёстой; **хоёрдугаарт** эрх зүй нь шударга ёсны шинжийг агуулах ёстой; **гуравдугаарт** шударга эрх зүй нь нийгмийн дэг журмаар хамгаалагдах ёстой. Энэ нь шударга төрийн шинжийг агуулна гэсэн үг"² гэжээ.

Хүн ам нь орчин үеийн хүн төрөлхтний үнэт зүйлсийг үнэлж ойлгодог аль ч төрд нийгэмшсэн шинж чанар байдаг. Ийм улс орнуудад хувийн "хариуцлага" буюу хувь, гэр бүл, хамтлаг болон төр хариуцлага хүлээх шинжийг хүлээн зөвшөөрдөг. Төрийн социаль бодлогын үзэл сэтгэлгээний үндэс нь нийгэм соёл, түүхэн болон шашны уламжлалаас эх авч, социаль бодлогын хэлбэрээр илэрч, түүний зорилгоор биелэгддэг байна.

Дотоодын болон гадаадын судлаачдын ном зохиолд социаль бодлогыг тодорхойлсон ойлголтууд өргөн тархах болжээ. Р.Бакерийн нэлээд дэлгэрсэн "Нийгмийн ажлын толь"-д "Социаль бодлого бол хувь этгээд, хэсэг бүлэг, хамтлаг, нийгмийн байгууллагуудын хоорондын харилцааг зохицуулдаг аргуудыг агуулдаг нийгмийн зарчим, үйл ажиллагаа мөн. Эдгээр зарчим, үйл ажиллагаа нь нийгмийн үнэт зүйлс, заншлын үр дүн

¹ Платон сбор. Соч. 4 -х т. Т - 3., с. 104-105.

² Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположение критической философии права и государства. М., 1994. с. 11 - 12

бөгөөд ихэнхдээ хүмүүсийн аж амьдралын түвшин, нөөцийн хуваарилалтыг тодорхойлдог"¹ хэмээн бичжээ.

Социаль бодлогыг тодорхойлох эх үндсийг тавихад П.Б.Струве их үүрэг гүйцэтгэсэн гэж үздэг. Тэрээр социаль бодлогын асуудлуудыг шинжлэх ухааны асуудлуудад оруулдаггүй, харин шинжлэх ухааны судалгааны объектод хамруулдаг байсан. Мөн социаль бодлогыг хавсарга байдлаар авч үзсэн.

Социаль бодлого зөвхөн хавсрага эдийн засгийн хүрээнд 2 элементтэй байнга харьцдаг. Нэгдүгээрт, жинхэнэ ёсны, хоёрдугаарт зохистой байх элемент юм. Социаль бодлогыг эдийн засгийн шинжлэх ухаантай холбоотой практик дэглэм гэж үзээд энэ практик дэглэм нь өгөгдсөн даалгаврын дагуу түүнийг хөгжүүлэхээр нийгмийн харилцаанд нөлөөлж буй бодлогын субъектуудын ухамсарт үйл ажиллагааны цогц гэж тодорхойлжээ². Бодлогын субъектүүдийн ухамсарт үйл ажиллагаанд хүсэл ба социаль харилцаанд нөлөөлөх зайлшгүй шаардлага хоёр хэрэгтэй, ийм нөхцөлд социаль бодлого боломжтой байдаг. Хэрэв нөлөөлөл нь субъектүүдийн хувьд хүсээгүй буюу боломжгүй бол социаль бодлогын тухай ойлголт нь өөрөө ач холбогдлоо алдана³. Струвегийн социаль харилцаанд нөлөөлөх бодлогын субъектүүдийн ухамсарт үйл ажиллагааны тухай дээрх ойлголтыг дүгнэж үзвэл: а/ социаль харилцаа нь төр ба бодлогын субъектүүдийн хөндлөнгийн оролцоогүйгээр оршихгүй тийм ээдрээтэй харилцаа болно; б/ бодлогын субъектүүдийн дур хүслээс социаль бодлого хүчин төгөлдөр үйлчлэх эсэх нь хамаарах болно.

Социаль бодлогын хүрээн дэх онолын судалгаа манай улсад сайтар хөгжөөгүй гэж хэлж болно. Энэ нь хөдөлмөрийн нөхцөлийг сайжруулах, ажилчид, малчдын амьдралыг дээшлүүлэх ардын төрийн бодлогыг урт удаан хугацааны туршид энэ бодлогын үндсэн субъект нь мэргэжлийн нийгэмлэг, нэгдэл байснаас болж социаль бодлогод авч үздэггүй байв. Харин 1970 оноос социалист төр нийгмийн аж амьдралыг төгөлдөржүүлэх үүднээс социаль төрийн бодлогыг анхаарч үзэх болсон байна.

¹ Бакер Р. Словарь социальной работы /Пер. С.англ. М., 1994. с. 38

² Струве П.Б. Понятие проблемы социальной политики. Спб. 1910. с.147-148

³ Мөн ном. с.148-149

Социализмын үед социаль бодлого нь өргөн болон явцуу ойлголтын аль ч утгаараа хөгжлийн хувьд өндөр түвшинд байж чадаагүй юм. Өргөн утгаараа нийгмийн зохион байгуулалт, институтэд жинхэнэ социалист харилцаа бүрэн биелэгдэх байдлыг хангах, цаашилвал цөөнхийн дарангуйлал, захиргаадлын тогтолцоонд хүмүүсийн нийгэмшсэн чанарыг дээшлүүлэх, эдийн засаг хөгжсөн ангигүй нийгэмд шилжих зорилгоор хэрэгжүүлж буй нийгмийн өргөн бодлого гэж тодорхойлж байв. Нийгмийн бодлого нь ангич бодлого, харин ангийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэгч төр нь өөрийн социаль бодлогыг аль нэг ангид ашигтайгаар хэрэгжүүлэхээр тодорхойлогдож байв.

Социаль бодлого нь мөн улс төрийн үзэл сэтгэлгээ, социаль хөтөлбөр, нийгмийн улс төрийн нам, төр, бусад элементийн эдгээр ангийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн зохицуулсан нийгмийн харилцааны практикийг бүрдүүлэх тодорхой ангийн ерөнхий бодлогын хэсэг болон тодорхойлогдож байсан. Үүнтэй холбоотойгоор социаль бодлого нийгмийн бодлогын нэг хэсэг болохын хувьд социаль бодлогын субъектэд төр, улс төрийн нам, олон нийтийн байгууллага болон улс төр - үзэл суртлын хяналт ордог байв. Объект нь тодорхой ангийн эрх ашгийг дээдлэх аргаар зохицуулагдсан нийгмийн харилцаа байв.

Социаль бодлогын зорилго нь явцуу утгаараа нийгмийн бүхий л хэсгийн материаллаг болон оюун санааны хэрэгцээг хангах нөхцлийг бүрдүүлэх, эдийн засаг, улс төр, хууль зүй, ашиг сонирхлын харилцааны тогтолцоонд нийгмийн шударга ёсыг хүчтэй болгох хэмээн харьцангуй хялбар байдлаар тодорхойлогддог байсан.

Орчин үеийн Монголын төр нийгэм улс төрийн үйл ажиллагааны онолын судалгаанд анхаарал тавьдаггүйгээс нийгмийн бодлого онолын хувьд муу боловсруулагдсан хэмээн шүүмжлэгддэг. Тэгэхэд Германд бүх цогц политологийн судалгааныхаа 50% - ийг социаль бодлогын хүрээнд судалгаа хийдэг байна.

Амьдралын түвшний уналтаас гарч болох сөрөг үр дагаварыг бага ч болов зайлуулах зорилготой арга хэмжээнүүдийг цаг тухайд нь хэрэгжүүлж байсныг ямар ч улс төрч үгүйсгэхгүй бизээ. Харин социаль бодлоготой зах зээлийн эдийн засагтай нийгэмд шилжилтийн үед хүн амын нийгмийн хамгааллын тал дээрх цогц бодлогын хувьд хожуу, цаг үеэсээ

хоцорсон тохиолдол ихсэх болов. Ялангуяа энэ нь спортын хүрээнд их тохиолдох болжээ.

Харамсалтай нь одоог хүртэл спортын хүрээн дэх социаль бодлогод төрийн үйл ажиллагааг тодорхойлж, зааглаагүй, шилжилтийн үеийн түр зуурын болон урт хугацааны хугацаатай стратеги бодлогыг боловсруулаагүй байна. Спортын удирдлагын бүхий л түвшинд уян хатан бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлж буй арга хэмжээний нийгмийн үр дагаварт системчилсэн задлан шинжилгээ хийх, урьдчилсан прогнозилсон мэдээ гаргах зэрэг ажиллагаа хангалтгүй байна.

Спортын хүрээнд социаль бодлогыг боловсруулах арга болон зарчимд хангалттай бус ач холбогдол өгч байна. Энэ нь цогц шинжийг агуулсан социаль төрийн үндэсний үзэл баримтлал байхгүйгээс шалтгаалж байна. Үүнд жирийн нэг тодорхой тунхагласан зорилгодоо хүрэх аливаа төрийн тухай биш, харин хөтөлбөрийн баримт бичгүүдэд нийгэм – улс төрийн зохион байгуулалтын ихэнх асуудлууд орхигдсон төрийн бодлогын тухайд юм.

Орчин үед маш олон улс төрийн, тэр дундаа нийгмийн янз бүрийн субъектүүд оршиж, янз бүрийн зорилго, хөтөлбөр боловсруулж байна. Үүнээс ирээдүйг бодитой тусгаж, хэрэгжих хамгийн их бололцоотой үзэл санал нийгэмд хүчтэй нөлөөлдөг. Одоогийн байдлаар нийгэмд ардчиллыг хөгжүүлэх, эргэж тоталитар дэглэмд орох гэсэн хоёр эсрэг тэсрэг бодитой хөдөлгөөн оршиж байна. Эдгээр улс төрийн дэглэмүүдэд өөр өөрийн гэсэн өвөрмөц шинжийг агуулсан социаль бодлого байдаг.

Нийгэм дэх антагонист үзлийн өсөлтөнд намуудыг сонгуульд өрсөлдөх явцад нийгмийн бүхий л давхаргын социаль хүрээн дэх амьдралын байдалд анхаарал, үйл ажиллагаагаа хандуулахаас гадна тухайн байдлын түвшнийг тогтооход хүргэдэг. Улс төрийн хүчнүүдийн хөтөлбөрт социаль бодлого эдийн засгийн зорилгоос хамааралтай байхаар тусгагдаж байна. Социаль бодлогод тухайн нутаг дэвсгэрт буй бүх хүн амд нийгмийн баталгааг хангах төрийн үйл ажиллагаа гэж ихэнх намууд нэгэн адил ойлгож байна. Харин уг баталгаа нь янз бүр бөгөөд нам улс төрийн хүчнээс хамаарч байдаг.

Социаль бодлогын хоёрдмол байдал нь нэг талаас социаль бодлогын субъект, нөгөө талаас удирдах субъект байдаг төрийн хоёрдмол шинжтэй холбоотой. Иймээс социаль бодлого

нь улс төрийн ба социаль гэсэн хоёр объектод харилцаанд орж байдаг. Социаль бодлогын хүрээ нь эдийн засаг болон эрх барьж буй улс төрийн хүчнээс хамаарч том, жижиг янз бүр байдаг. Эдийн засгийн өөрчлөлт бусад хүчин зүйлээс илүү социаль бодлогыг тодорхойлж байдаг. Тиймээс эдийн засагт болж буй өөрчлөлт нь төрийн социаль бодлогод шууд нөлөөлж байдаг.

Төрийн үйл ажиллагаа ээдрээтэй болоход нийгмийн социаль асуудлуудыг шийдвэрлэдэг ганц институт болох төрийн улс төр нийгмийн үйл ажиллагаа нь мөн нарийсч, ээдрээтэй болж ирдэг.

Социаль бодлогын агуулгад хувь этгээд болон нийгмийн хүрээг хамарсан олон асуудлууд орж байна. Түүний талбар нь тахир дутуу, өндөр настан, өнчин, ядуу зэрэг нийгмийн эмзэг хэсгийн амьдралд дэмжлэг үзүүлэх бодлогоос эхлээд нийгмийн хөгжлийг бүхэлд нь төрийн баталгаа, хамгаалалтаар хангах бодлого хүртэл өргөн хүрээтэй байдаг. Нийгмийн хөгжлийн үр дүн болох өөрчлөлт нь дээрх янз бүрийн хүрээнд тусгалаа олдог байна. Нийгмийн хөгжлийн зорилго нь нийгэм өөрөө байдаг юм. Жишээ нь нийгэмд социаль байдлыг нэмэгдүүлэх, бүх хувь этгээдүүдэд нийгмийн гарал, статус, биеийн хөгжил болон оюуны чадварыг нь үл харгалзан социаль үйл ажиллагааг хүргэх боломжийг өсгөх гэх мэт. Тиймээс орчин үеийн социаль бодлого нь хувь хүний эрх чөлөөтэй байх боломжийг өсгөх, тэдгээрийн сонголтыг өргөтгөх, өөрийгөө хөгжүүлэх чадавхийг нэмэгдүүлэх зэрэгт чиглэсэн байх ёстой.

Ийм маягаар орчин үед социаль бодлогын үндсэн зорилгод :

- улс орны бие бялдрын, оюуны болон оюун санаа, ёс суртахууны чадавхийг дээд зэргээр хангах;
- эрх зүйт эдийн засгийн шаардлагад нийцсэн хөдөлмөрийн давхаргыг бүрдүүлж "хүний капитал" – ын үйлдвэрлэлийг өргөтгөх, эс тэгэснээр эдийн засаг сэргэхгүй, үр ашигтай болохгүй, зах зээл бүрэн утгаараа буй болж чадахгүй.
- иргэд болон нийгмийн янз бүрийн давхарга, хэсгээс өөрсдийн ашиг сонирхол болон хэрэгцээг хангах, идэвх, хувийн сонирхлоо илэрхийлэхийг хэрэгжүүлэх зорилгоор нийгэм–эдийн засгийн болон институтчилсан урьдчилсан нөхцөлийг бүрдүүлэх; үүнгүйгээр нийгмийн урьдач

нөхцөл, хувийн эрх чөлөө, жинхэнэ ардчилал хөгжихгүй юм¹.

Доктор Б.Чимид Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд “социаль” асуудал хэрхэн тусгагдсан талаар бичихдээ “нийгмийн байгууллагын нэг тулгуур болсон “социаль” буюу нийгмийн бүтцийн талаархи харилцаанд юуны өмнө гагцхүү анги, ангиудын тэмцлийн үүднээс хандаж байв. Тухайлбал, төрийн байгууллагын нийгмийн үндэс нь “ажилчин анги тэргүүтэй хоршоолсон ард” –ын холбоо бөгөөд энэ хоёрын үр сад болох “хөдөлмөрийн сэхээтэн нь” “гуйвамтгай хэсэг” хэмээн номлож, энэ санаагаар хуульчилж, өөр анги давхрааг халж устган улмаар улс гүрнийг нийгмийн бүтцийн хувьд нэгэн төрөл зүйл болгохыг (“ангийн ялгааг арилгах” -ыг) зорьж агсныг бүгд мэднэ. Тэгвэл шинэ хуулиар засгийн эрх ард түмний мэдэлд байх буюу шинжлэх ухааны нарийвчилсан утгаар нь хэлбэл төрийн эрх мэдэл ард түмнээс үүсмэл байх, төрийн нийгмийн бааз нь ард түмэн, гол зорилго нь нийгмийн шудрага ёсыг хангах явдал мөнхийг тус тус тодорхойлон заасан нь үзэл баримтлал бас шинийг илтгэнэ.

Үндсэн хуулийн ёсоор хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилтын дор эдийн засгийг зохицуулах, нийгмийн халамж, хамгаалал тогтоон хангах, хүн амын амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх зэрэг нь төрийн голлон эрхэлдэг ажлын үүрэг байх болно”² гэсэн байна.

1.2.Төрийн чиг үүрэг, ангилалт, хувьсал

Төрийн чиг үүргийн тодорхойлох нь аливаа төрийн мөн чанарыг шинжлэх ухааны хувьд танин мэдэхэд түүний чиг үүргийг зайлшгүй авч үзэх шаардлагатай болдог бөгөөд энэ нь төрийн мөн чанарын нэн чухал шинж ба чиг баримжаа төдийгүй төр бол нийтийн засаглалаар зогсохгүй бүхэл бүтэн нийгмийн онцгой зохион байгуулалт юм. Монголын хуульч эрдэмтэд, судлаачид төрийн чиг үүргийн янз бүрийн тодорхойлолтыг гаргаж тавьсан байна. Доктор/Ph/

¹ Всемирная встреча на высшем уровне в интересах социального развития. Копенгаген. 5-12 марта. 1995. М., 1995.

² Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. УБ. 2002 он. 52 – 53 дахь тал

Н.Лүндэндорж төрийн чиг үүргийг төрийн мөн чанар, зорилго, бүтэц, зохион байгуулалт, хөгжлийн төвшин, хандлагыг тусгаж илэрхийлнэ¹ гэж тодорхойлжээ. Доктор /Ph/ Ц.Сарантуяа төрийн чиг үүрэг нь түүний үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл² гэж үзжээ. Доктор, профессор С.Жалан-Аажав “Төрийн чиг үүрэг гэдэг нэр томъёо бол түүний үйл ажиллагааны үндсэн бөгөөд хамгийн чухал чиглэлийг тодорхойлоход хэрэглэдэг”³ хэмээн бичжээ. Хуульч, судлаач Ч.Нямсүрэн “Төрийн чиг үүрэг нь хууль тогтоомж буюу гэрээний үүргээр тогтоогдсон үйл ажиллагааны хүрээ буюу тухайн төрийн мөн чанар, нийгмийн зорилгыг тодорхойлж байгаа үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл юм”⁴ гэж тодорхойлжээ. Бидний үзэж байгаагаар төрийн чиг үүрэг бол төрийн мөн чанар, нийгмийн зориулалт, нийгмийг удирдах, зорилго, зорилтын арга, хэлбэрээр илэрхийлэгдэн тодорхойлогддог төрийн дотоод ба гадаад үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл юм. Энэ тодорхойлолтод төрийн чиг үүргийн дараахь гол шинж агуулагдаж байгаа юм.

1.Төрийн чиг үүрэг бол аливаа бус чухамхүү төрийн үйл ажиллагааны үндсэн гол чиглэл бөгөөд түүнгүйгээр тухайн түүхэн үе шатанд буюу өөрийн оршин байх бүхий л хугацаанд төр оршин тогтнож чадахгүй. Төрийн чиг үүрэг бол төрийн үйл ажиллагааны эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчныг хамгаалах зэрэг бусад салбарын тогтвортой, зүйлчлэн бүрэлдсэн үйл ажиллагаа юм.

2.Төрийн чиг үүрэгт төрийн мөн чанар хамгийн гүн гүнзгий ба тогтвортой байдал илэрлээ олсон байдаг. Ийм учраас чиг үүргээр дамжуулан төрийн мөн чанар, нийгэмтэй холбогдох түүний олон талт хэлхээ, холбоо, уялдааг танин мэдэх боломжтой болно.

3.Төрөөс өөрийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ нийгмийг удирдах зорилтоо шийдвэрлэж, түүний үйл ажиллагаа нь практик чиглэлтэй болдог юм.

4.Төрийн чиг үүрэг бол удирдлагын тухай ухагдахуун юм. Тэдгээр нь нийгмийн хөгжлийн түүхэн үе шатанд төрийн удирдлагын зорилтыг тодорхой болгодог.

5.Төрийн чиг үүрэг нь төрийн эрх мэдэлд хэвшмэл байдаг тодорхой (гол төлөв эрх зүйн) хэлбэр, онцлог байдлаар хэрэгждэг.

¹ Н.Лүндэндорж. Төрийн онол. УБ. 1997 он. 134 дэх тал

² Ц.Сарантуяа. Төрийн ерөнхий онол. УБ. 1998 он. 55 дахь тал.

³ С.Жалан – Аажав. Төр, эрх зүйн онол. УБ. 2000 он. 95 дахь тал

⁴ Ч.Нямсүрэн. Эрх зүй, төрийн ерөнхий онол. УБ. 2001. 269 дэх тал

Төрийн чиг үүрэг уг чанартаа объектив зүйл юм. Төрийн чиг үүргүүд нь нийгэм ба төрийн харилцан үйл ажиллагааны зүй тогтлоор нөхцөлдсөн байдаг учраас төрд чиг үүргээ биелүүлэх үү эсхүл эс биелүүлэх үү гэсэн сонголт байдаггүй. Төр өөрийн чиг үүргээ биелүүлэхгүй байгаа нөхцөлд нийгмийн амьдралд ноцтой сөрөг үр дагавар үүсэж буй болдог. Тухайлбал хэрэв төрөөс эрх зүйн дэг журмыг хангах чиг үүргээ хэрэгжүүлэхээ боливол нийгэмд тогтворгүй байдал зайлшгүй буй болж, нийгмийг бусниулахад чиглэгдсэн эмх замбараагүй байдалд хүргэж болзошгүй байдаг.

Төрийн чиг үүргийн объектив шинж нь тэдгээр нь хүмүүсийн хүсэл зориг, ухамсраас гадуур хэрэгждэг гэсэн үг огтхон ч биш. Харин ч энд субъектив хүчин зүйлийн роль асар их юм. Төрийн чиг үүрэг нийгмийн объектив хэрэгцээнд бүрэн хэмжээгээр нийцэж байгаа үед гагцхүү төр нь бүтээлч үйл ажиллагаа явуулна. Эхлээд нийгмийн объектив эрэлт хэрэгцээг ухамсарлах ёстой бөгөөд дараа нь төрийн чиг үүрэг тэдгээрийг хэрэгжүүлэх механизмыг тодорхойлно гэсэн үг. Энэ бүхэн нь хүмүүсийн ухамсартай үйл ажиллагаагаар хэрэгжинэ. Төрийн чиг үүргийг тодорхойлоход алдаа, дутагдал, гажуудал гаргавал нийгэмд хямралт байдлын элдэв хурц илрэлийг буй болгодог юм. Төрийн чиг үүрэг янз бүр бөгөөд түүний үүсэл, өөрчлөлт нь түүний хувьсалын явцад нийгмийн өмнө тулгарсан ээлжит зорилт, удирдлага болгосон зорилгоос шалтгаалдаг. Зорилт бол шийдвэрлэхийг шаардаж буй тэр зүйл, харин чиг үүрэг нь ийм шийдвэрлэлтэд чиглэгдсэн үйл ажиллагааны төрөл юм. Өөрөөр хэлбэл зорилт ба чиг үүрэг нь харилцан уялдаатай бөгөөд тэгэхдээ адилтгаж болшгүй ойлголт юм. Түүхэн хөгжлийн зарим тодорхой үе шатанд төрийн янз бүрийн зорилт, зорилго нэн чухал ач холбогдолтой болж байсан тул мөн түүний чиг үүрэг ч өөр өөр байдаг. Ямар нэгэн зорилтыг хэрэгжүүлэхэд нэг чиг үүрэг үгүй болж, шинээр буй болж, улмаар өөр чиг үүрэг үүсдэг. Энэ нь төрийн чиг үүрэг тогтонги зүйл биш, хувьсан өөрчлөгддөг болохыг харуулна.

Төрийн аливаа чиг үүрэг нь нөлөөллийн объект, өөрийн агуулгатай байна. Объект бол төрийн нөлөөлөл чиглэгдсэн нийгмийн харилцааны (эдийн засаг, соёл, спорт зэрэг) тодорхой хүрээ юм. Чухамхүү объект нь төрийн чиг үүргийг зааглах шалгуур болно. Чиг үүргийн агуулга нь

төрөөс юу хийх, тухайн хүрээнд удирдлагын ямар үйл ажиллагаа явуулах, түүнд холбогдох байгууллагууд ямар тодорхой асуудлыг эрхлэх зэргээр тодорхойлогдоно.

Төрийн чиг үүргийг түүний тодорхой байгууллагын чиг үүргээс ялгах зайлшгүй шаардлагатай. Төрийн байгууллагын чиг үүрэг нь тодорхой байгууллагын зорилгыг нээн илэрхийлж, тэр чиг үүргээр дамжуулан өөрийн эрх хэмжээгээ төрийн тодорхой байгууллага хэрэгжүүлнэ. Төрийн чиг үүрэг нь төрийн байгууллагын чиг үүргээс ялгагдах гол онцлог нь нийт буюу олон байгууллага төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэгт оршино.

Тэгэхдээ энэ нь төрийн зарим тодорхой байгууллага төрийн аливаа нэгэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд тэргүүлэх роль гүйцэтгэж болохыг үгүйсгэхгүй.

Төрийн тодорхой байгууллагын бүх чиг үүрэг нь төрийн чиг үүрэгт захирагдах бөгөөд тэдгээр нь өөр хоорондоо зөрчилдөх ёсгүй. Ийм учраас төрийн байгууллагын үйл ажиллагаа нь төрийн үндсэн чиг үүргээс урган гарсан байдаг гэж үзэж болно.

Төрийн чиг үүргийн ангилалт, хувьсал: Монгол Улс 1992 онд шинэ Үндсэн хуулиа баталснаас хойш төрт ёс, хууль дээдлэх зарчмын дагуу хөгжих нэн чухал үе шатандаа орсон билээ. Энэхүү үе шат нь улс төр, нийгэм – эдийн засаг, оюун санааны эрс шинэчлэлтийг хэрэгжүүлэх, зах зээлийн эдийн засагт үндэслэсэн иргэний нийгэм, ардчилсан, эрх зүйт социаль төрийг цогцлоон хөгжүүлэх, хүн түүний эрх, эрх чөлөөг нийгмийн хамгийн үнэт зүйлс хэмээн хүлээн зөвшөөрөх шилжилтийн үеэс эхэлсэн юм. Эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд БНМАУ-ын үед оршиж байсан төрийн үетэй харьцуулахад Монголын орчин үеийн төрийн чиг үүргийг өөрчлөх ба хөгжүүлэх зүй ёсны гарцаагүй шаардлага гарч ирсэн юм.

Доктор Б.Чимид “ хувийн өмчийг таягдаж, хүн өөрийн хүслээр үйлдвэрлэн бүтээхийг чанд хориглож, эдийн засгийг нэг төлөвлөгөөгөөр захирч байсан урьдын дэглэмийг эцэслэн төр нь өмчлөгчийн эрхийг хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, аж ахуйн олон хэвшил хийгээд хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах тэрхүү тодорхой хүрээнд л эдийн засгийг зохицуулах үүрэг бүхий ардчилсан дэглэмтэй байхын нэг үндэс бүрэлдсэн билээ”¹ гэж тэмдэглэжээ.

¹ Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. УБ. 2002 он. 52 дахь тал

Зах зээлийн шинэчлэлт эдийн засгийн харилцаанд төрөөс оролцох хэмжээг хязгаарлаж, түүний механизмыг өөрчилж, хувийн өмч, аж ахуй чөлөөтэй эрхлэх нөхцлийг буй болгож байна. Эдийн засгийг төрөөс дангаар удирдах ноёрхол зайгаа тавьж, социалист төрийн аж ахуй – зохион байгуулалтын чиг үүрэг нь зах зээлийн харилцааны аясаар бүдгэрсэн юм. Материаллаг баялгийг тэгшитгэн хуваарилах тогтолцоо шинэ эдийн засгийн харилцаанд нийцэхээ болив. Үүнтэй уялдан хөдөлмөр, нийгмийн хэрэглээнд хатуу хяналт тавих төрийн чиг үүрэг ач холбогдлоо алдав. Шинэ нөхцөлд социалист төрийн үед хэрэгжүүлж байсан аж ахуй зохион байгуулалт, соёл хүмүүжлийн болон төрийн бусад дотоод чиг үүрэг үндсээрээ өөрчлөгдөв.

Тийм учраас нийгмийн тогтолцоо, улс орны хөгжлийн чиг баримжаа эрс өөрчлөгдсөнтэй уялдан төрийн чиг үүрэг, тэдгээрийн нэр, томъёоллыг хянаж үзэх зайлшгүй шаардлага үүдэгдэн гарав. Манай судлаачид, эрдэмтэд орчин үеийн төрийн чиг үүргийн ангилалтыг хэрхэн авч үзсэнд шинжилгээ хийж үзэхийг оролдов.

Доктор (Ph) Н.Лүндэндорж төрийн чиг үүргийг ач холбогдлоор нь үндсэн хийгээд үндсэн бус, үйл ажиллагааны хүрээгээр нь дотоод хийгээд гадаад гэж ангилаад төрийн дотоод чиг үүрэгт нийгмийн; эдийн засгийн; санхүүгийн хяналтын; нийгмийн дэг журмыг хангах; байгаль орчныг хамгаалах; улс төр, соёл, боловсролын² хэмээн ангилжээ.

Доктор (Ph) Ц.Сарантуяа нийгмийн салбар дахь; аж ахуйн салбар дахь; хэв журам хамгаалах салбар дахь; хүрээлэн байгаа орчныг хамгаалах (экологийн) салбар дахь төрийн чиг үүрэг³ гэсэн ангилалт хийжээ.

Доктор (Ph) С.Жалан-Аажав төрийн чиг үүргийг дотоод ба гадаад үндсэн үүрэг хэмээн ангилаад төрийн дотоод чиг үүргийг эдийн засгийн, нийгмийн, санхүүгийн, хэв журмын хамгаалалтын, байгаль хамгаалах⁴ гэж ангилжээ.

Хуульч, судлаач Ч.Нямсүрэн төрийн чиг үүргийг нийгмийн амьдралын цар хүрээг шалгуур болгон эдийн

¹ Н.Лүндэндорж Төрийн онол. УБ. 1997., 140 дэх тал

² Ц.Сарантуяа. Төрийн ерөнхий онол. УБ. 1998., 55-57 дахь талыг үз

³ С.Жалан-Аажав. Төр, эрх зүйн онол. УБ. 2000., 98-101 дэх талаас тодруулж үзнэ үү

засгийн чиг үүрэг, улс төрийн чиг үүрэг, нийгмийн хөгжлийн чиг үүрэг, нийгмийн хэв журмыг хамгаалах чиг үүрэг, үзэл суртлын чиг үүрэг¹ хэмээн ангилсан байна.

ОХУ-ын зарим судлаачид төрийн чиг үүргийг хэрхэн ангилсныг авч үзье. ОХУ-ын "Норма" хэвлэлийн газраас 2002 онд гаргасан "Теория государства и права" номонд төрийн чиг үүргийг өмчийн хэлбэрийг хамгаалах, эрх зүйн дэг журмыг хамгаалах, байгаль, хүрээлэн буй орчныг хамгаалах, эдийн засгийн, нийгмийн, шинжлэх ухаан техникийн дэвшлийг хөгжүүлэх² гэж ангилсан байна.

Доктор Л.А.Морозова улс төрийн, эдийн засгийн, нийгмийн, экологийн, татвар хураалт, санхүүгийн хяналтын, хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, хууль ёс, эрх зүйн дэг журмыг хангах³ гэж ангилсан байна.

Доктор В.С.Афанасьев эдийн засгийн, улс төрийн, үзэл суртлын, нийгмийн, экологийн чиг үүрэг⁴ гэж ангилсан байхад доктор М.И.Байтин эдийн засгийн; нийгмийн; соёл, боловсрол, шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх; экологийн; татвар ногдуулалт, хураалтын; хүний эрх, эрх чөлөө, өмчийн бүх хэлбэр, эрх зүйн журмыг хамгаалах⁵ хэмээн ангилсан байна.

Өмнө дурдсанаас үзэхэд эрдэмтэд судлаачид төрийн дараахь чиг үүргийг бүгд хүлээн зөвшөөрсөн байна.

- Эдийн засгийн чиг үүрэг
- Нийгмийн чиг үүрэг
- Нийгмийн дэг журмыг хамгаалах
- Байгаль орчныг хамгаалах

Харин дараах чиг үүрэг нийтлэг бус байгаа буюу зарим эрдэмтэн, судлаачид бүтээлдээ бичсэн нь харьцуулалтаас харагдав.

- Санхүүгийн хяналтын чиг үүрэг (док Н.Лүндэндорж, док.С.Жалан-Аажав)

¹ Ч.Нямсүрэн. Эрх зүй, төрийн ерөнхий онол. УБ. 2001., 270-271 дэх талаас тодруулж үзнэ үү

² Теория государства и права, издание второе, изд-во НОРМА. М., 2002, С.151-154 дэх тал

³ Теория государства и права М., Юрист, 2002. С. 74-81

⁴ Общая теория права и государства под. ред. В.В.Лазарева М., Юрист 2001, С. 335

⁵ Общая теория государства и права. Т.1. под. Ред. М.Н.Марченко, М. Зерцало. М., 2002. С. 341 - 436

- Улс төр, соёл, боловсролын чиг үүрэг (док.Н.Лүндэндорж)
- Аж ахуйн салбар дахь чиг үүрэг (док.Ц.Сарантуяа)
- Улс төрийн чиг үүрэг (хуульч Ч.Нямсүрэн, док. Л.А.Морозова)
- Үзэл суртлын чиг үүрэг (хуульч Ч.Нямсүрэн)
- Өмчийн хэлбэрийг хамгаалах чиг үүрэг (док. В.М.Коревский)
- Шинжлэх ухаан, техникийн дэвшлийг хөгжүүлэх (док. В.М.Коревский)
- Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах (док.Л.А.Морозова) зэрэг юм.

ОХУ-ын ШУА-ын академич, хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор, профессор В.С.Нерсисянцийн төрийн чиг үүргийг ангилсан ангилалт өмнөхөөс өөр байгаагаараа сонирхолтой юм.

Тэрээр төрийн үндсэн чиг үүргийг эрх зүй тогтоох, эрх зүйг хэрэгжүүлэх, эрх зүйг хамгаалах чиг үүрэг¹ хэмээн ангилжээ.

Эрх зүй тогтоох чиг үүрэг нь эрх зүйн бүх эх сурвалж ба дагаж мөрдөж байгаа эрх зүйн хэм хэмжээг тогтоох талаархи төрийн үйл ажиллагаа юм. Төр эрх зүйгүйгээр, эрх зүй төргүйгээр оршин байх боломжгүй билээ. Ийм учраас дотоод утга санаагаараа эрх зүй тогтоох чиг үүрэг нь нэгэн зэрэгцээ төрийг тогтоох чиг үүрэг болдог гэж тэрээр үзжээ². Үндсэн хуульт төр нь юуны өмнө түүний эрх зүй томъёологдсон өөрөөр хэлбэл төрийн зохион байгуулалттай амьдралын нөхцөлд хүмүүс ба засаг төрийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлсон байдаг.

Эрх зүйг хэрэгжүүлэх чиг үүрэг нь тогтоосон эрх зүйг амьдралд ханган биелүүлэх талаархи төрийн үйл ажиллагаа юм. Энэхүү чиг үүргийн утга санаа нь төрөөс тогтоосон эрх зүй нь байнга, хэлбэрэлтгүй хэрэгжиж, ингэснээр эрх зүй нь жинхэнэ амьд эрх зүй болох ёстой³ гэж үзсэн байна.

Төрийн бүх үйл ажиллагаа (түүний бүх байгууллага, албан тушаалтан) эрх зүйг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Эрх зүйг хамгаалах чиг үүрэг нь хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хийгээд улс төрийн

¹ В.С.Нерсисянц Общая теория права и государства. Изд-во. НОРМА. М., 2002. С. 258

² В.С.Нерсисянц. мөн тэнд С. 258

³ В.С.Нерсисянц. мөн тэнд. С. 258

амьдралын бүхий л хүрээнд хууль ёс, эрх зүйн дэг журмыг бэхжүүлэх талаархи төрийн үйл ажиллагаа юм. Эрх зүйг хамгаалах үйл ажиллагааны нэг чухал тал нь эрх зүйн зөрчил ба гэмт явдалтай тэмцэх, холбогдох урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхэд оршино.

Эрх зүйг хамгаалах чиг үүргийг хэрэгжүүлэх явдал төрийн нэг гол чиг үүрэг юм. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн нэг дэх хэсэгт “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” гэж заажээ.

1.3. Спорт төрийн нийгмийн (социаль) чиг үүргийн бүрэлдэхүүн хэсэг болох нь

Төрийн дотоод бөгөөд үндсэн чиг үүргийн нэгэн чиглэл нийгмийн (социаль) чиг үүрэг болохыг эрдэмтэн судлаачид нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн байна. Харин энэ чиг үүргийн агуулгыг Монголын эрдэмтэд, судлаачид хэрхэн тодорхойлж байгааг эхлээд авч үзье.

Доктор Н.Лүндэндорж “төрөөс нийгмийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэх гол арга хэрэгсэл нь нийгмийн даатгалын тогтолцоогоор хөрөнгө төвлөрүүлж зохицуулах, иргэдэд амь бие, эрүүл мэндээ хамгаалах, амьдралын баталгаагаа бүрэлдүүлэх чадвар олгох, ажил олгогч субъектүүдийн нийгмийн үүргийг хуульчлах (ажлын байрны эрүүл ахуйн нөхцлийг хангах, ажиллагсдын даатгалуудын тодорхой хэсгийг хариуцах) замаар иргэдийн нийгмийн хамгааллын тогтолцоог бүрэлдүүлэхэд оршино”¹ гэж бичсэн байна.

Доктор Ц.Сарантуяа “Нийгмийн салбар дахь төрийн чиг үүрэг нь хувь хүнийг нийгмийн зүгээс хамгаалалттай байлгах баталгааг бий болгох зорилготой байна. Тухайлбал, хөдөлмөрт оруулж буй хувь нэмрээс нь үл хамааран ажилгүйдлийн,

¹ Н.Лүндэндорж. Төрийн онол. УБ. 1997 он. 134 дэх тал

хөдөлмөрийн чадвараа алдсаны болон бусад тэтгэмж болон тэтгэвэр олгох, хөнгөлөлт үзүүлэх, амьжиргааны доод түвшинг тогтоох, мөн түүнчлэн төрөөс дэд бүтцийн салбаруудыг хөгжүүлэн хүмүүсийн аж амьдралыг сайжруулах зэрэг арга хэмжээнүүдийг зохион байгуулснаар хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хэрэгжих баталгааг бий болгодог юм...

Нийгмийн салбар дахь төрийн чиг үүрэг хүчтэй байх нь энэрэнгүй бөгөөд шударга ёсны зарчимд илүү нийцнэ гэж үздэг тул, зарим нэн ялангуяа Европын орнуудад чөлөөт зах зээл бус, нийгмийн баримжаат зах зээлийг байгуулах зорилго тавьж, нийгмийнхээ гишүүдийг дан ганц хувь заяанд нь даатгах бус, харин аль болох адил хэмжээнд, баталгаатайгаар тэгш хөгжүүлэх бодлого баримтлах замаар энэ салбарын чиг үүргүүдийг хэрэгжүүлдэг байна”¹ гэжээ.

Доктор С.Жалан - Аажав “Төрийн нийгмийн чиг үүрэг нь хүмүүсийн нийгмийн хамгааллыг хангах, материаллаг баялагийг үйлдвэрлэхэд оролцдог, оролцдоггүйг үл харгалзан нийгмийн бүх гишүүдийг хэвийн амьдрах нөхцлөөр хангахад чиглэгдсэн байдаг” гээд төр нь эрүүлийг хамгаалах, сурч боловсрох, амрах, орон сууцтай байх зэрэг эрхийг хангах үүргээ хэрэгжүүлж байдаг² гэж үзжээ.

Хуульч Ч.Нямсүрэн төрийн нийгмийн чиг үүргийг бүх хүн ам түүний аль нэг хэсгийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, хүмүүсийн нийгмийн хэрэгцээг хангах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хүн амын амьдралын тодорхой түвшинг барьж байх, хөдөлмөрлөх нөхцөл, ахуйн зайлшгүй шаардлагыг хангах зэрэг³ гэж тодорхойлжээ.

Одоо гадаадын тухайлбал ОХУ-ын эрдэмтэд төрийн нийгмийн (социаль) чиг үүргийн агуулгыг хэрхэн тодорхойлсныг авч үзье.

Доктор Л.А.Морозова төрийн нийгмийн чиг үүргийн гол зориулалтыг нийгмийн сайн сайхан байдлыг хангах өөрөөр хэлбэл хүн бүрийг хангалуун амьдрах ба хөгжүүлэх, энэхүү сайн сайханд хүрэхийн тулд иргэдэд эрх тэгш боломжийг буй болгох явдал гэж үзээд нийгмийн хамгаалалтаас гадна боловсрол, соёл, иргэдийн эрүүл мэнд, орон сууцны салбарт төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд төрийн

¹ Ц.Сарантуяа. Төрийн ерөнхий онол. УБ. 1998 он. 55 дахь тал.

² С.Жалан – Аажав. Төр, эрх зүйн онол. УБ. 2000 он. 95 дахь тал

³ Ч.Нямсүрэн. Эрх зүй, төрийн ерөнхий онол. УБ. 2001. 269 дэх тал

нийгмийн чиг үүрэг онцгой ач холбогдолтой байдаг¹ гэж бичжээ.

Доктор В.М.Коревский төрийн нийгмийн чиг үүргийн гол чиглэлийг нийгэм дэх нийгмийн хүндрэлтэй байдлыг арилгах буюу зөөллөх, хүмүүсийн нийгмийн байдлыг ойролцоо түвшинд болгохыг эрмэлзэх, эрүүлийг хамгаалах, боловсрол, соёлыг хөгжүүлэх явдал² гэж үзсэн байна.

Академич В.С.Нерсисянц нийгмийн чиг үүрэгт хүмүүсийн нийгмийн хамгаалалт ба нийгмийн бүх гишүүдийн амьдралын таатай нөхцлийг хангах талаархи төрийн үйл ажиллагаа³ гэж тодорхойлжээ.

Доктор В.А.Четвернин Төр нь нийгмийн (социаль) нийтлэг зорилтын зэрэгцээ ажиллах хүчний мэргэжлийг дээшлүүлэх, боловсролын түвшний өсөлт, үндэстний бие бялдрын болон оюуны санааны эрүүл мэнд зэргийг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн нийгмийн хөтөлбөрийг санхүүжүүлнэ⁴ гэж бичсэн байна.

Өмнө дурдсан эрдэмтэд судлаачдын үзэл бодол, санаанаас үзэхэд ихэнх нь төрийн нийгмийн чиг үүрэгт эрүүлийг хамгаалах, соёлын асуудлыг хамааруулсан байна. Харин бид **биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудал нийгмийн чиг үүрэгт хамаарагдана** гэсэн дүгнэлтийг хийсэн болно. Үүнээс өөр үзэл бодол байхыг бид үгүйсгэхгүй.

Тухайлбал, ОХУ-ын доктор М.И.Байтин, И.Н.Сенякин нар төрийн үндсэн чиг үүрэгт соёл, шинжлэх ухаан, боловсролыг хөгжүүлэх чиг үүргийг бие даалган авч үзэж энэ чиг үүрэгт биеийн тамир, спортыг төрөөс дэмжих үйл ажиллагааг оруулсан байна⁵.

Эрүүлийг хамгаалах, соёл, боловсролыг хөгжүүлэх нь нийгмийн нэн чухал асуудал учраас эдгээрийг тусад нь бие даалгаж, төрийн чиг үүрэг болгох санал нь тийм ч онцтой, зүй зохистой бус юм.

Төрийн нийгмийн чиг үүргийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болсон биеийн тамир, спортын асуудлыг авч үзэхийн тулд "биеийн тамир", "спорт" зэрэг ойлголтыг шинжлэх ухааны үүднээс

¹ Теория государства и права под. ред. В.К. Бабаева. М., 2002. С.153

² Теория государства и права. Изд-во Норма. М., 2002. С.153

³ Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства. Изд-во. НОРМА. М., 2002. С.261

⁴ Проблемы общей теории права и государства. Под. Общ. Ред. В.С.Нерсисянца. изд-во. НОРМА. М., 2002. С.639

⁵ Общая теория государства и права. Т.1. под. Ред. Проф. М.Н.Марченко. М., Зарцало. 2000. С.202

тайлбарлах нь зайлшгүй чухал юм. Спорт нь маш олон талтай олон шинжлэх ухааны объект болдог. Энэ нь манай улсын дагаж мөрдөж байгаа хууль тогтоомжид орсон учраас бас хууль зүйн нэр томъёо болж хувирсан байна. Тухайлбал Улсын Их Хурлын тухай хууль (&17.2.3); Засгийн газрын тухай хууль (&9.4; 20.4); Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль (&21); Хүн амын орлогын албан татварын тухай хууль (&4;); Төсвийн тухай хууль (&11); Бууны албан татварын хууль (&5); Галт зэвсгийн тухай хууль (&6.2); Төрийн бэлэг тэмдгийн тухай хууль (&13) зэрэг хуульд “биеийн тамир”, “спорт” гэсэн нэр томъёог хуульчлан тогтоосон байна.

“Спорт” хэмээх нэр томъёог тодорхойлох арга зүй

Спорт хэмээх нэр томъёо нь дуудлагаар ижил боловч олон янзын утгыг агуулж, дэлхийн олон улсын хэлэнд гайхамшигтай тархжээ. Энэ нь олон нөхцөл байдалтай холбоотой юм. Үүнд нэгдүгээрт хожуу спорт гэж нэрлэгдсэн обьектив үзэгдэл үүссэн цаг хугацаанаас хамаарсан: хоёрдугаарт энэ нэр томъёо нь хоорондоо цаг хугацааны хувьд их зөрүүтэй бий болсон, Хэдийгээр тэмцээн, уралдааны үйл ажиллагаа ба түүнд тусгайлан бэлтгэх ажил нь соёл иргэншлийн эртний үед явагдаж байсан ч түүнийг нэлээд хожуу **спорт** гэж нэрлэх болжээ /эртний Грекэд агон, аганостика, Олимпийн тоглолтууд зэргээр улс үндэстэн бүр өөр өөр нэрлэж байв/. Спорт гэдэг үг нь түүхэн биографийн хандлагаар шинэ үеийн өмнөхтэй холбогдно. Францийн авиа зүйн хэлбэрээр “дэспорт” (de sport) хэмээн анх томъёологдсон бөгөөд ажлын дараах тоглоом, тэмцээн болон цаг өнгөрүүлэх бусад зугаатайгаар алжаалаа тайлах гэсэн утгыг агуулж байв. Түүний дараагаар яг энэ авиа зүйн хэлбэрээр испани, португали улсуудад хэрэглэж харин англи, герман үгэнд спорт болон хувирчээ, Улирах цаг хугацааний эрхээр энэ нэр томъёо нь хүмүүсийн хоорондын харилцаан дахь урьдчилсан тодорхой бэлтэлийг хангаж оролцох тэмцээн уралдааны үйл ажиллагаа гэсэн утгаа улам бүр тод илэрхийлэх болов,

Спорт – орчин үеийн бүтээгдэхүүн, Феодлын аж ахуйн нэгдлээс сүүлийн хоёр зууны турш Европын холбоо (<gemeinshaft>) (<geselshaft>) болон хувирсан шиг ердийн ард түмний дасгал сургуулилт олон улсын стандартын хэмжээнд

бүх нийтийн спорт болон хувирсан юм, Ноберт Элиас /1938/ хүмүүс өөрсдийн сэтгэл хөдлөл болон зан үйлийг хатуу хянах стандартын чанарыг дээшлүүлэхэд түлхэц болсон бүх нийтийн иргэнших үйл явцын хандлагыг тавьжээ. Тоглоом болон биеийн идэвхтэй үйл ажиллагааны хэлбэрүүд нь бүх нийтийн үйл ажиллагаанд бүрдсэн төдийгүй түүнд чухал үүргийг гүйцэтгэсэн байна. Ийм зугаа болон тоглоомын спортын идэвхжил нь анх ангид XVIII –XIX зуунд явагджээ. Элиас ба түүний онолыг үргэлжлүүлэгч Эрик Дуннинг нар анх харахад соёл иргэншилд харшлах мэт санагдах спортын төрлүүдийг байнга ажигладаг байв.

Үйл явц нь зөвхөн нэг талыг барьсан бус түүнд мөн соёл иргэншлийн эсрэг саад байхыг үгүйсгэх аргагүй хэмээн хүлээн зөвшөөрчээ /Дуннинг 1990/. Орчин үеийн хөл бөмбөгт болдог шиг олон нийтийн хүчирхийллийн дүр төрхөд Элиас Дуннинг нар “хөөрлийн хэрэгцээ” гэсэн нэрийг өгчээ /Хөөрлийн хэрэгцээ 1986/

“Дэвшлийг ямар ч үнээр” гэсэн нь орчин үеийн нийгэм, спортыг таних түлхүүр ойлголт, Хурданаас хурдан, өндөрөөс өндөрт, хүчтэнээс хүчтэй (*citius, altius, fortius*) гэх Анри Дидонагаас Күбертэн зээлдсэн олимпийн хөдөлгөөний уриа дэвшлийн орчин үеийн үзэл баримтлалын хэлний магтаал /Рэнсон 1998/ болсон юм.

Спорт хэмээх нэр томъёоны сэтгэл зүйн хүчтэй үйлчлэл нь орчин үеийн олимпийн хөдөлгөөний дэвшлийг эрчимжүүлж, харин түүний бүх үйл ажиллагаа нь хүний хүрч болох хөгжлийн хязгаарыг эвдэж мөн социал үндсийг өөрчлөв. Гэсэн хэдий ч анх үүссэн сул хоёрдмол утгаа алдахгүй хэвээр байна.

Спорт хэмээх ойлголтод хэд хэдэн жишээ авч үзье. Оросын эрдэмтэн Н.И.Пономарев: спорт - биеийн болон оюун санааны хөгжлийн төвшингөөс хамаардаг биеийн махбодийн ажиллагааний тоглоомын шинжтэй нийгмийн хүмүүжлийн институт юм¹ гэж бичжээ. Б.А.Лисицын – “спорт нь дараах үндсэн шинжийг агуулдаг. 1/ Бие махбодийн дасгалын тусгай төрлүүдэд практик боломжтой хамгийн дээд үр дүнд хүрэх зорилттой; 2/ Тэмцээн; 3/ Тэмцээн, уралдаанд үзүүлсэн үр дүнг олон нийтээр хүлээн зөвшөөрүүлэх зэрэг² гэжээ. В.М.Выдрин - *Спорт бол өрсөлдөөний үр дүнд хүний хөдөлгөөний боломжийг нээхэд

¹ Пономарев Н.И, Феномен игры и спорт. // Теория и практика культуры.1972. №8. с. 6

² Лисицын Б.А.К вопросу о понятии Спорт. Теория и практика физической культуры.1974. №2. с. 62

чиглэгдсэн тоглоомын үйл ажиллагаа юм¹ гэсэн байна. С.С.Гүрвич, В.А. Морозова - "Спорт хөдөлгөөний үйл ажиллагааны төрлүүдэд чанарыг эзэмшихэд чиглэгдсэн тусгайлсан биеийн хүмүүжил юм² гэжээ. Баримт бичиг болон мэдээллийн олон улсын товчооны нэр томъёо судлалын комиссийн тодорхойлсноор "спорт бол өндөр үнэлгээ тусгасан оюун санааны боломжийг хүн ба хамт олонд хангах зорилготой биеийн дасгалын хэлбэрүүдийг эрчимтэй ашигладаг тусгайлсан тэмцээний үйл ажиллагаа юм"³. Олон улсын спорт ба биеийн тамирын хүмүүжлийн зөвлөлөөр батлагдсан "Спортын Манифестэд" "Спорт бол хүмүүсийг хооронд нь болон байгалийн хүчтэй тэмцэлдүүлэх тоглоомын шинжтэй биеийн бүхий л үйл ажиллагаа юм" гэж тэмдэглэжээ. "Биеийн тамир спортын тухай Монгол Улсын хуулийн хоёр төсөлд эхнийхэд "Спорт - тэмцээнд тусгай журмын хэлбэрээр бэлтгэх үйл ажиллагаа, биеийн тамирын бүрэлдэхүүн хэсэг" гэж тодорхойлсон бол дараагийн засамжилсан төсөлд "спорт гэж биеийн тамирын хөгжлийн үр дүнд бий болсон тэмцээн түүнд тусгай журмын дагуу бэлтгэж оролцох үйл ажиллагаа" гэсэн байна. Эдгээрээс үзэхэд манай улсад спортын талаар нэгдмэл ойлголтод хүрээгүй байна. Сонирхогчдийн спорт бол авъяаслаг тамирчдыг спортын бүх төрөлд илрүүлэх ба иргэдийн биеийн тамир хүмүүжлийн тогтолцооны органик хэсэг ба бүх нийтийн олон талт спортын хөдөлгөөн юм. Мэргэжлийн спорт бол спортыг мэргэжлийн хувьд сонгосон мэргэжлийн тамирчдын ашиг сонирхлыг хангах зорилготой үйл ажиллагаа юм.

Нийгмийн харилцаанд болон хүмүүст нөлөөлөх спортын шинж нь спортын хөгжлийн орчин үеийн хандлагад дүн шинжилгээ хийлгэхэд хүргэдэг. Спортын тэргүүлэх зэргийн байр суурь нь:

- Спортын нөлөөг соёл, боловсрол зэрэг хүмүүсийн бүхий л үйл ажиллагаанд дээшлүүлэх;
- Спортын идэвхтэй интеграци нийгмийн социал байгууллагууд болон түүний нийгмийн бусад нөлөөтэй шууд холбогдох;

¹ Выдрийн В.М. Введение в специальность: Учебное пособие для институтов физической культуры. М., Физкультура и спорт. 1980. с. 12

² Гурчив С.С., Морозов В.А. "Методологические основы социологии физической культуры и спорта. 1973.с. 14.

³ мөн тэнд с. 16.

- Хувь хүнийг төлөвшүүлэх явцад хүчтэй нөлөө үзүүлэх болсон зэрэг нь спортыг нийгэм соёлын чухал үзүүлэлт гэж үзэхэд хүргэж байна;

XX зууны сүүлчээр спортын дараах төрлүүд тодорч эхлэв. Үүнд:

- Бүх нийтийн спорт бол харилцаа, зугаа, амралт, эрүүл мэндийг бататгах зорилгоор тэмцээнд оролцох тухай асуудал;
- Мэргэжлийн спорт /худалдааны/ бол суртачилгаа, үзвэр, ашгийн хуульд захирагдсан худалдааний асуудлуудыг шийдвэрлэх хүмүүсийн нэгдэл;
- Олимпийн тоглолт нь олимпийг үзэх үзэл, найрамдалт уламжлал, хүнлэг, шудрага тоглолтыг тунхагласан;
- Дээд амжилтын спорт нь хүмүүсийн биеийг хөгжүүлэх, үйл ажиллагааг нь идэвхжүүлж түүний бүх нөөц бололцоог шавхан дайчлах, дээд хязгаарыг нь илрүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн;
- Тохируулсан спорт буюу хязгаарлагдмал боломжтой иргэдэд зориулсан спорт.

Спорт нь мөн зарим хүмүүст гоо зүйн хөгжлийн хэрэгсэл, харилцааны боломж, эрүүл мэнд зэрэг ойлголт төрүүлдэг бол нөгөө хэсэгт өөрийгөө бататгах боломж, өөрийгөө хөгжүүлэх хэлбэр болдог байна. Эдийн засгийн хувьд ихэнх тохиолдолд спорт нь тамирчдад нэр хүнд, материаллаг баялгийг олж авах, амьдрах нөхцөл, боломж болдог байна.

Тиймээс дээрх спортын талаарх тодорхойлолтууд нь түүнийг бүрэн илэрхийлэх боломжгүй хэвээр үлдэж, түүнийг нийгмийн бусад салбаруудаас зааглах боломжийг буй болгож чадахгүй байна.

Ном зохиолуудад спортын тухай нийтдээ 200 орчим тодорхойлолт байдаг. Эдгээрийг бүлэглэн авч үзвэл спорт нь:

- Философийн ердийн ойлголт, шинжлэх ухааны тодорхойлолтыг эвдэгч нийгмийн амьдралын толь, хүний үйл ажиллагааны онцгой хүрээ;
- Хүн төрөлхтөн болон хүний үйл хөдөлгөөний соёлыг эзэмдэх, түгээн дэлгэрүүлэх, хөгжүүлэх нийгмийн гайхамшигт институт. Түүний мөн чанар, нийгмийн утга санаа нь чухам үүнд л оршино. Хувь хүнийг

төлөвшүүлэх, өөртөө итгэх итгэлийг бүрдүүлэх XXI зууны нэгэн үзүүлэлт болсон;

- Хүний үйл ажиллагааны хүрээний бусад нийгмийн тогтолцооны элементүүдээс үл хамарагч “хаалттай систем”, нийгмийн хүнлэг байдал, хүмүүсийг нийгмийн амьдралд татан оролцуулагч, хүн төрөлхтний соёлын давхрага, хүний үйл ажиллангааны онцгой хүрээ, бүх хүн төрөлхтөний соёлын бүрэлдэхүүн хэсэг;
- Хүн амьдралаас хүртэх болон хүртэх ёстой мэдрэхүйн хэлбэрийн нэг нөхцөл болох бие махбодийн ба хөдөлгөөний гайхамшгийн мэдрэмж;
- Хүний хөдөлгөөний боломжийг хөгжүүлэх хэрэгсэл, нөхөрсөг, эвсэг, найрсаг ба өрсөлдөгчийн дүрд үндэслэгдсэн хүмүүнлэг энэрэнгүй тоглоом;
- Нийгмийн үндсэн таван чиг үүргийг агуулдаг нийгэм соёлын үзэгдэл: 1/ Нийгмийн сэтгэл зүйн чиг үүрэг, 2/ Нийгэмших чиг үүрэг, 3/ Нэгтгэгч чиг үүрэг, 4/ Улс төрийн чиг үүрэг, 5/ Нийгмийг дайчлах чиг үүрэг. Аливаа хамтлаг бүрт нийгмийн эв нэгдлийг бүрэн хангах хүчин зүйл, ард түмнүүдийн хоорондын ялгааг арилгах зүйл, соёл иргэншлийг бүрдүүлэхэд түлхэц үзүүлдэг бүх нийтийн үнэт зүйлс;
- Олон улсын харилцаа холбооны хэрэгсэл хөгжингүй төвлөрсөн соёл иргэншлийн хэсэг болох орчин үеийн нийгмийн амьдарлын бүхэл бүтэн давхарга;
- Эрсдэлийн төвшинг үнэлж эрсдэлд орохыг сургах эрсдэлийн сургууль. Энд өөрийнхөө чадвар боломжид итгэх итгэлийг дээшлүүлдэг. Шударга тоглоом өрсөлдөгчөө буулгах, амьдралын төлөө тэмцэх үзэл санааг шингээнэ;
- Хүний ганцаардлын сэтгэл зүйн айдас хүйдэсээс гаргах, тэмцээнд оролцсоноор уг чанар өөрчлөгдөж, эсхүл шинэ төрхийг олно;
- Өргөн тархсан үзэгдэл, түүнийг үл тоомсорлох нь орчин үеийн нийгмийн ач холбогдолтой зан үйлийн хажуугаар зүгээр өнгөрөх гэсэн үг;

Спорт – нийгмийн үзэгдэл юм. Тэрээр боловсрол, улс төр, эдийн засаг, урлаг, мэдээллийн бүх хэрэгсэл болон олон улсын дипломат харилцааг хүртэл эзэмддэг;

- Олон улсын үзэгдэл. Байнгын уулзалтыг зохиож тэр хэрээр боловсронгуй болж байдаг. Үзэл суртал, ангийн, арьсны, шашины, үндэстний, угсаатны, ямар ч зааг хязгаар байдаггүй.
- Спорт соёлын өргөн үзэгдэл. Үүний хүрээнд орчин үеийн ертөнцийн бодит дүр төрхийг тодорхойлж, тунхаглаж байдаг. Үүнд: өрсөлдөөн, тэмцэлдээн болон үүний зэрэгцээ нөхөрлөл, амжилтад тэмүүлэх гэх мэт;
- Спорт гэсэн нэр томъёо нь мөн биологийн ухаанд хэрэглэгддэгээс гадна хөдөлгөөний бүхий л урлагийн элементүүдийг хэрэглэж өөрийн хөдөлгөөний дээд амжилтад хүрэх боломж юм. Спортын бүх төрлүүдийг нэгтгэн үзвэл цогц байдлаараа түүхэн явцад үйл хөдлөлийн хэлбэрүүдээс шилж түүвэрлэсэн боловсронгуй загвар болно. /жам ёсны, загварчилсан, зэвсэгт, хэсэгчилсэн гэх мэт/, Спорт нь эдгээрийг хуримтлуулаад зогсохгүй түүнийг технологийн хувьд төгөлдөржүүлж байдаг. Тиймээс спорт нь бүхэлдээ хүн ба хүн төрөлхтний үйл хөдлөлийн соёлыг эзэмшүүлэх, түгээн тархаах, хөгжүүлэх нийгмийн чухал институт мөн. Үүнд л түүний нийгэм, түүхийн мөн чанар агуулагдаж байдаг¹.

Спортыг тодорхойлсон ойлголтын гол шинжүүдийн хооронд дотоод нэгдэл байх ёстой нь харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, нэг логик үндэстэй байна гэсэн үг. Энэ нь асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой гэсэн хэрэг. Нэг замаар явж спортын үйл ажиллагааны тогтолцоог бүрдүүлэх онцгой чанарыг илрүүлэх нэн чухал явдал юм. Ном зохиолуудад тааралддаг спортын ойлголтийн дор янз бүрийн чанарыг хамааруулсан байдаг. Спорт – тоглоомын үйл ажиллагаа, спорт – хүмүүжлийн үйл ажиллагаа, спорт – тэмцээн, мөн спорт бол биеийн үйл ажиллагаа гэсэн тодорхойлолтууд олон тааралддаг. Энэ нь спортын шинж чанарын талаарх судлаачдын үзлээс гадна мөн спортын төрлөөс хамаарч, өөрөөр хэлбэл бүх нийтийн спорт уу, их спорт уу зэрэг объектийн үнэлэмжээс шалтгаалдаг байна.

¹ Паначев В,Д,Спорт как социальный институт в развитии личности , Дис... кан.социал.наук. Пермь.2000.С.41-42

**Биеийн тамир хэмээх нэр
томъёог тодорхойлох арга зүй**

Арга зүй, аргачлал нь аливаа нийгмийн үзэгдлийг судлах явцад: нэгдүгээрт тухайн үзэгдлийн ерөнхий онолын хүрээнд түүний мөн чанар, чиг үүрэг, зүй тогтол хөгжил, бусад үзэгдлүүдтэй уялдаа холбоог авч үзэж онцлогт нь дүн шинжилгээ хийх; хоёрдугаарт үзэгдэл мөн чанарыг илрүүлэх арга зүйн зарчмуудыг тодорхойлох; гуравдугаарт тодорхой судалгаанд бүхэлд нь хэсэгчлэн судлах аргыг боловсруулах зэргийг багтаадаг.

Тиймээс “биеийн тамир” гэсэн ухагдахууны агуулга нь юу вэ, орчин үеийн нийгэмд биеийн тамирын үндсэн дээр Монгол улсын спортын төрийн бодлого хэрхэн бүрэлдэж байна вэ гэдэг асуултуудад хариулт өгөх шаардлагатай. Эдгээр нь биеийн тамир гэсэн ухагдахууныг онолын сэтгэлгээний хүрээнд авч үзэхийг шаардана. Юуны түрүүнд “соёл” гэсэн ухагдахууны мөн чанарыг авч үзэх шаардлагатай байдаг. Соёлыг философи, түүх, социолог, угсаатан судлал, соёл урлаг судлал, хуучны зүйл судлал, хүн судлал, эрх зүй судлал зэрэг олон шинжлэх ухаан судалдаг. Соёл гэж хэлэх 10 гаруй хандлага, үзэл баримтлал, онол, олон зуун тодорхойлолт байдаг ажээ.

Социологичид соёлын онцгой утгыг илэрхийлдэг. Нэрт социологич Э.Дюркгеймийн хувьд хүмүүсийн харилцааг зохицуулагч зан үйлийн хэв маяг, хэм хэмжээ, үнэт зүйлсийн нийлбэр гэж үздэг байна. Аль нэг үзлийг баримтлалгүйгээр барууны нийгэм судлалд өргөн тархсан хандлагуудийг авч үзье. У.Томас аливаа нийгмийн бүлгийн нийгмийн болон материаллаг үнэт зүйлсэд (институт, заншил, зан үйлийн нөлөөлөл гэх мэт) соёлыг ойлгож байна. У.Самнер, А.Келлер нар хүн амьдарлын нөхцөлд зохицох цогц байдал нь соёл буюу соёл иргэншил юм гэж бичиж байв.

К.Янг соёлд дадал болсон зан үйлийн хэлбэрийг ойлгож байв. Т.Парсонсын үзлээр соёл нь бодит байдлын төсөөлөл ба хүмүүсийн нийгмийн амьдарлын эргэцүүлэл юм.

Соёлыг мөн чанарын хувьд тодорхойлохыг оролдсон бол нийгмийн өвийг хангадаг үйл ажиллгааны цогц схем адил туршилгыг дамжуулах биологийн бус тэмдэгт механизм юм гэсэн тодорхойлолт анхаарал татаж байна. Энэ нь соёл хэдийгээр нийгмийн боловсрол хэдий ч тэмдэгийн системийн

үүргийг судлах нь чухал ач холбогдолтой юм. Түүнээс гадна тэмдэг, символ нь судлах хүртээмжийг агуулдаг соёлын утга, үнэт зүйлийг хэрэгжүүлэх хэрэгсэл болдог байна.

Мөн соёлын дор өргөн утгаар үйл ажиллагаа болон харилцааны тодорхой бүтцийг хадгалахад хамтын амьдарлын явцад боловсруулсан орчны хамаарлын генетикийн хувьд өвөлдөггүй арга, хэрэгсэл, хэлбэр, хэв маягийн цогц гэдгийг ойлгодог байна. Явцуу утгаар хэсэг бүлэг хүмүүст байдаг зан үйлийн хэм хэмжээ, хэв маяг, тогтсон үзэл, үнэт зүйлсийн хамтын хуваарилалтын тогтолцоо хэмээн соёлыг ойлгодог байна. Дээрх тодорхойлолтуудыг биеийн тамир, спортын асуудлуудыг задлан шинжлэх социологийн хандлагын судалгааны зорилготой уялдуулан ангилан авч үзье. Үүнийг 2 хэсэгт ангилж болох юм.

Нэгдэх хэсэгт ярианы хэл, ширээний ардах зан үйл зэргээс эхлээд заншил, дадал зуршил, гоо зүйн хэм хэмжээ хүртэл тухайн нийгэмд нэр томьёоны утгыг тодорхойлж, түүний эргэлтийг хангаж байдаг бэлэгдэл болсон олон хүрээний дүрэм, журмууд ордог. Энэ нь нийгмийн бүтэц, түүний бэлгэдэлийн ертөнцийг бүрдүүлж байдаг учир утга бүхий харилцаа юм. Үүнд социологич Э.Б.Тайлор, Леви-Строса нарын судалгааны ажлууд зориулагдсан байдаг.

Энд соёлын шатлалын тухай дурдагдаагүй бөгөөд зөвхөн түүний бичлэг, жагсаалтыг бүрэн бүрдүүлэх, түүний тогтолцоог тодорхойлох асуудлууд тусгагдсан юм.

Хоёрдахь нэр томьёоны утга нь хэсгүүдийг нэгтгэх бус, харин эсэргээр тэдгээрийг хуваан, бүлэглэж давхар хөдөлгөөнд нь ялгаж үздэг. Нэг талаас нийгмийн ялгарлын төвшнөөс үл хамааран аливаа давхараа бүр өөрийн дэд систем, өөрийн зан үйлийн дүрэм журмуудыг хөгжүүлж байдаг. Ийм байдлаар тэргүүлэх соёл, ард түмний соёл, бие бялдарын соёл гэж ялгадаг. Эдгээрийн хоорондоо ялгарах дэд тогтолцоонууд нь өөртөө автономит болон хараат бус байдалтай байдаг. Мөн тэдгээр нь Бүрдъегин “хууль ёсны”, “онцгой” үнэлгээ гэж үзэж байсан шатлал ба нийгмийн үзэл, үнэлгээний иж бүрдэлд хоорондоо шууд холбоотой юм. Дээрх үзэл санаа тогтолцоотой холбож бус, харин нийгэм өөрийн түүхэн хөгжлийнхөө явцад тогтоодог шатлалд илүү анхаарч үзжээ. Уг үзлээс соёлт ард түмэн болдог нийгмийн гоо зүйн судлалын хандлага болон дарангуйлж буй ангийн үзлийг хоёр дахин нэмдэг эрдэмтдийн хуульчлагдсан үзэл баримтлал гэсэн хоёр хандлагад социологчид хуваагддаг. Соёл гэдэг нэр

томъёо нь нийгмийн болон хүмүүнлэгийн шинжлэх ухаанд өөрийг нь халхалдаг олон ойролцоо төрлийн ойлголтуудтай тулгарч байдаг. Өмнө нь ихэвчлэн герман хэлэнд соёл гэсэн гүнзгий, үндсэн утга нь иргэншил хэмээн ойлголтын эсрэг зогсож байсан бол өнөөдөр үзэл сэтгэлгээ, нийгмийн төсөөлөл, нийгмийн хэл зүй, ой гэсэн ойлголтууд тулгарч байна. Эдгээр ойлголтууд нь хамтын төсөөллийн хүрээг хамгаалж, хаалт хийдэг гэж ойлгож болно.

Соёл - өөрийн шинж байдал, үйл ажиллагаа, илрэлийн хэлбэрээрээ ч олон утгыг агуулж байдаг үзэгдэл. Нийгмийн хөгжил янз бүрийн хэлбэр, төрлийг агуулсан үзэгдлүүдийг илрүүлэхийн хирээр эрдэмтэн судлаачдын өмнө агуулгаа тусгаж байдаг соёлын түгээмлийг илэрхийлэх асуудлууд тавигддаг. Зарим судлаачид 24 түгээмлийг дурдсан байдаг. Хэл, гэр бүл, эрх зүй зэрэг үндсэн түгээмэл байдалд биеийн тамирыг оруулсан байна.

Биеийн тамир-бүх хүн төрлөхтний соёлтой хамт үүсэж, түүний бүрэлдэхүүн хэсэг болдог соёлын бие даасан хүрээ мөн. Энэ дүгнэлт нь онолын гурван үзлээс урган гарсан гэж хэлж болно. Үүнд, М. Шиллерийн тоглоомын онол, Рейнакийн анх үүсгэсэн илбийн онол, Г. Спенсер үүсгэсэн илүүдэл эрчим хүчний онол зэрэг юм. Дээр дурдсан онолуудын үндсэн дээр ихэнх эрдэмтэд биеийн тамирын генетекийн үндсийг нийгмийн үзэгдэл болохын хувьд, түүнийг нийгмийн хөгжлийн түүхэн явцад гүйцэтгэсэн үүргүүдийг, өөрөөр хэлбэл хүний жам ёсны байдал, ухамсар, хамтын амьдралыг зохицуулах, мөн уламжлал, үнэт зүйлс, нийгмийн институт болон зохион байгуулалтыг судалдаг байна.

Грекийн сэтгэгчид биеийн тамирын төгс төгөлдөрийг өндөр үнэлдэг байжээ. Жишээ нь Пифагор бөхийн олимпийн аврага байсан бол Платон мөн энэ төрөлд Истнейн тоглолтуудад амжилт үзүүлж байжээ. Биеийн тамир спортын нэрт түүх судлаач К.Дима, Г.Бернетта, Д.Митчела нар энэ амжилтыг эртний грекууд шиг биеийн тамирын хүрээнд ийм их баялгийг өвлүүлсэн ард түмэн байхгүй гэж дүгнэж байжээ. Мөн МЭӨ 2 дахь мянган жилд манай үед утгаа бүрэн байдлаар нь хадгалж үлдсэн бие бялдрын хүмүүжлийн цэгцтэй тогтолцоонд бүрэлдсэн нийтийн биеийн тамир хөгжиж эхэлсэн гэж эрдэмтэд үздэг. **Юуны түрүүнд** бие биедээ дайсагнаж байсан олонхийн ардчилсан зохион байгуулалттай полисууд биеийн тамирыг хөгжүүлэхэд чухал

нөлөө үзүүлжээ. **Хоёрдугаарт**, эртний ард түмнүүдийн алинд нь ч грекийн хотуудынханд байсан шиг биеийн тамир ба нэгдэх хүсэл эрмэлзэл байгаагүй байжээ. **Гуравдугаарт**, Грекд биеийн тамирын хөгжлийн үед хувь хүн өөрийн хүчин чадал, чадавхаа мэдэрч эхэлсэн байна. Эртний гимнастик нь гурван үндсэн хэсгээс бүрдэж байв Үүнд эцэг эх, харгалзагчийн дор явагддаг 1 - 7 насны хүүхдийн хөдөлгөөнт тоглоом, дараа нь палестр, орхестрик орно. Төгсгөлийн үе шат нь пентатлоныг туршиж байсан паластр нь биеийн тамирын ерөнхий бэлтгэлийн үндсийг судалж байсан бол орхестрик нь хүний эв дүйг хөгжүүлэх биеийн хөдөлгөөн, дасгалыг судалж байв. Палестр ба орхестрик нь тухайн үеийн грекийн бие болон оюун санааны /калокагати/ төгс төгөлдрийг бий болгоход чиглэгдэж байв. Эртний грек нь пентатлон, бөх, гар барилдаан, панкратион, дугуйны уралдаан зэрэг төрлүүдийг оруулсан Олимпийн тоглолтын эх орон болов /мээ 776 онд/. Тоглолтуудыг явуулж байсан шалтгааныг эртний грекийн миф, домог, бүтээлүүдээс Дим, Бернетт, Митчелл нар олж харжээ.

Биеийн тамирыг европод хөгжүүлэхэд ихээхэн сонирхолтой ажлууд хийгдэж байжээ. Үүнд: европод феодализмын үед /XI-XV зуун/, долоон үндсэн шинжийг агуулж байснаас зургаа нь биеийн тамирт шууд холбогдох баатар эрийн /рыцарь/ хүмүүжил хөгжиж байв. Явган цэргүүдийн ганцаарчилсан тулалдаанууд зэр зэвсэг, техникийн болон тактикийн элементүүдийг эзэмших нь онцгой чухал байв. Тальхофферийн тэмцэлдээний тухай анхны номонд дүрсэлсэн зэвсэггүйгээр өөрийгөө хамгаалах хөдөлгөөн, байрлалууд нь японы самурай, жиу – жицугийн барилдааны техникийг санагдуулахаар байв.

Сэргээн мандалтын үед бие бялдарын хүмүүжлийн эртний грекийн тогтолцоонд буцаж орох болов. Төгс байдал нь мөн амьдралын бүхий л хүрээнд дээд амжилтад хүрэх хүний хөгжлийг хангах болов. Итали, германы нигүүлсэгчид хүмүүжлийн хүрээнд онолын өндөр байр эзэлж байсан грекийн гимнастикт анхаарлаа хандуулж эхлэв. Эразм Роттердамский, Томас Мор, Томмазо, Кампинелла нар янз бүрийн мэргэжлийн байдлаас үл хамааран хүний бие, оюун санаа хоёрын хоорондын холбоог хүлээн зөвшөөрч байв. Гэхдээ европод биеийн тамирын хүмүүжлийн үндсийг английн иргэн Ричард Малкастер болон чехийн сэтгэгч Ях Амос Коменский нар тавьжээ. Тэд эртний

хүмүүжлийн үйл ажиллагааны туршлагыг ерөнхийд нь дүгнээд өөрсдийн сурган хүмүүжүүлэх санааг гаргасан нь одоог хүртэл боловсролын тогтолцоонд ач холбогдлоо алдаагүй байна.

Шинэ үеийн биеийн тамирын хөгжил нь нэрт эрдэмтдийн бүтээлүүдэд мөн тусгалаа олсон байдаг. Жон Локк сурган хүмүүжүүлэх асуудлуудийн цөмд биеийн тамирын хүмүүжлийг тавьжээ. Тэрээр биеийн тамир нь янз бүрийн хэлбэрээр англи жентельмены гадаад дүр төрхийн салшгүй хэсэг гэж үзжээ. Соёлын ерөнхий асуудлуудийн хүрээнд биеийн тамирын хөгжлийн тухай ярихдаа Жан Жак Руссо ба түүний залгамжлагч И.Г.Песталоцци нарын ялангуяа биеийн тамирын хүмүүжлийг сургуулийн тогтолцоонд оруулсан хувь нэмрийг дурьдахгүй байж болохгүй.

XIII-XIX зуунд францын үзэлд тулгуурласан швейцарийн /И.Г.Песталоцци/, германы /И.К.Густ, Мутс, Г.А.Фит/, шведийн /П.Х.Линг/, чехийн /М.Тырш/, францын /Ф.Аморос/ зэрэг үндэсний шинжийг агуулсан биеийн тамирын тогтолцоонууд хөгжиж эхлэв. Зарчим, зорилгыг харгалзахгүйгээр бүх үндэстний тогтолцоонууд нь биеийн тамирын дасгалууд ялангуяа бөх, туялзуур сэлэм, гүйлт, усан сэлэлт, тоглоомууд зэрэг өргөн тархсан төрлүүд адил байв.

Хүний амьдралын гимнастикийн тогтолцоо, биеийн тамирын үйл ажиллагааны хоорондын хамаарлыг бүх талаас нь идэвхтэй судлах хандлага жам ёсны болон нийгмийн шинжлэх ухааны ололт дээр тулгуурлан XIX зууны хоёрдугаар хагаст ажиглагдаж эхлэв. Нэгдмэл зүй тогтолд хүрэх замыг нээж, спортын бэлтгэл, биеийн тамирын асуудалд хандах шинэ хандлагыг бий болгоход чиглэсэн И.М.Сеченова, И.П.Павлова, Г.Демени, П.Ф.Лесгафта, Ф.Садолина, Г.Рацине, Я.Линга, Н.А.Семашко нарын бүтээлийг тэмдэглэх шаардлагатай.

Хүний амьдрал болон нийгэмд биеийн тамирын гүйцэтгэх үүргийг ухамсарлах хандлага XX зуунд онцгой өргөжсөн юм. Биеийн тамирын ач холбогдлыг үнэлэх явдал нь нэг талаас хүний оршин тогтнох хүчин зүйлийн хувьд, хөдөлгөөний үйл ажиллагааны ач холбогдлыг нэмэгдүүлэх элементийн хувьд, нөгөө талаас амьдралын өдөр тутмын ерийн биеийн хөдөлгөөний идэвхтэй үйл ажиллагаа болохын хувьд орчин үеийн хүмүүсийн биеийн тамирын хөгжилд түлхэц үзүүлж түүний статусыг өөрчлөхөд хүргэв.

Энэ нь эрдэмтдийг хүмүүсийн биеийн хөгжил, бэлтгэлийн үзүүлэлтийн динамикийг судлахад анхаарлаа хандуулах шалтгаан болсон байна. Биеийн тамирын социологийн асуудлууд нь олон эрдэмтдийн судалгааны ажлуудад хөндөгджээ.

Орчин үед соёлын ерөнхий судлалын хүрээнд биеийн тамирын асуудлуудыг судлах шинжлэх ухааны судлагдахуун өргөн тархжээ. Хэдийгээр биеийн тамир нь нийгэмтэй адил олон зуун жилийн түүхтэй ч энэ нэр томьёо нь XIX зууны сүүлчээр Англид үүсчээ. Анх энэ нэр томьёог биеийн тамирын сургуулийг үндэслэгч Е.Сандов хэрэглэжээ. Тэрээр хичээллэгсэдэд бага хэмжээний тэтгэмж олгож байсан бөгөөд 1900-1904 оны хооронд энэ нэр томьёогоо хэрэглэж хэд хэдэн сэтгүүл гаргаж байжээ. Анх үүссэн цагаасаа тухайн нэр томьёо нь өргөн хүрээнд хэрэглэгдэж байв. Үүнд эрүүл мэндийн хамгаалал, хооллох, унтаж амрах дэглэм, хувийн болон нийтийн эрүүл ахуй, байгалийн ердийн зүйлсийг ашиглах, биеийн хөдөлгөөний дасгал болон биеийн хөдөлмөрийг багтааж байв. Хамгийн анх биеийн тамирын тухай ойлголтод "биеийн болон оюун санааны хатуужил", "хүний бие бялдарыг хөгжүүлэх", "хүний бие бялдарийг хөгжүүлэх, нөхөн сэргээх арга" зэргээр ойлгож байв.

Биеийн тамирын үндсэн үзүүлэлтүүдэд: өөрийн бие бялдарын болон түүний янз бүрийн параметруудын /эрүүл мэнд, биеийн төлөв байдал, биеийн шинж болон хөдөлгөөний чадвар/ хэвийн байдлыг барих, ердийн хэмжээнд байлгах; үүний тулд төрөл бүрийн арга хэрэглэх /биеийн хөдөлгөөний дасгал, хооллох дэглэм гэх мэт/; тэдгээрийг ухаалаг хэрэглэх; биеийн байдлыг арчилахтай холбоотой практикт өргөн хэрэглэдэг зан үйлийн хэв маягууд, хэм хэмжээг ашиглах; дотоод эрхтэн, биеийн төлөв байдал болон түүнд нөлөөлөх зүйлүүдийн арга хэрэгслийн мэдлэгийн төвшин; өөрийн биеийн байдалдаа анхаарах төвшин; бусад хүмүүс, тэдгээрийн эрүүл мэндэд туслахыг эрмэлзэх зэрэг юм.

Биеийн тамирын элементүүдэд эрүүл ахуй, биеийн болон хөдөлгөөний соёл багтдаг. Хөдөлгөөний соёлын үзүүлэлтүүд нь зөвхөн уян хатан, авхаалжтай, сэргэлэн цовоо байдал болон бусад хөдөлгөөний чадваруудаар бус, мөн хөдөлгөөнийг илэрхийлэх байдал, хөдөлгөөндөө өөрийнхөө сэтгэлийн ба уран сайхны хэв маягуудыг тусгах чадваруудаар илэрхийлэгддэг.

Биеийн тамирын тухай нэгдсэн ойлголтод одоо хүртэл хүрээгүй байна. Бидний үзэж буйгаар биеийн тамир

нь зөвхөн биеийн хөгжилтэй холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэх төдийгөөр хязгаарлагддаггүй, мөн янз бүрийн хүрээнд нийгмийн бусад чиг үүргүүдийг хэрэгжүүлдэг нийгмийн үзэгдэл юм.

60 -аад оныг хүртэл социологт биеийн тамирын нийгмийн чиг үүрэг, түүний нийгмийн орчныг нээхдээ үндсэндээ харилцан холбооны анализд, тухайлбал, тоглолтууд ба хөдөлмөр, бие бялдарын хүмүүжил, тоглоом ба хавсарга байдалд тулгуурлаж байжээ.

60 -аад оны дундуур биеийн тамирын социологид тухайн үед бүрэлдсэн загвартай холбоотойгоор биеийн тамир, спортын мөн чанарыг тодорхойлохдоо соёлын үзэгдлээр дамжуулан судлах хандлага хөгжиж ирэв.

70 – 80 -аад онуудад дээрх хандлагууд нь биеийн тамирыг нийгмийн үзэгдэл болохын хувьд амьдралын хэв маяг, үйлдвэрлэл ба хэрэгцээ, нийгмийн чиг үүрэг, бүтэц, спортын тэмцээн, уралдаан, үзвэрийн категоруудаар дамжуулан хандах байдлаар баяжиж эхлэв.

Биеийн тамирын тодорхойлолтод юуг ойлгох вэ гэсэн асуудал цаг ямагт гарах нь дамжиггүй. Дээрх асуултад хариулахын тулд бид биеийн тамирыг тодорхойлох үндсэн шинжүүдтэй шууд холбоотой “биеийн тамирын хөдөлгөөн”, “бие бялдарын хүмүүжил”, “спорт” зэрэг ойлголтуудыг авч үзэх шаардлагатай байдаг.

“Биеийн тамирын хөдөлгөөн” гэдэгт /бие даасан, зохион байгуулагдсан/ биеийн тамирын үнэт зүйлсийг ашиглах, түгээн дэлгэрүүлэхэд хүмүүсийн хамтын үйл ажиллагааг шингээсэн нийгмийн урсгалыг ойлгоно. Орчин үед биеийн тамирын хөдөлгөөн нэрийн дор нийгмийн урсгалууд янз бүрийн нэртэйгээр /“спорт- бүх нийтийнх”, “Фольксшпорт”, “тримм”, “фитнес - мувмент”, “Лайф би ин ит”, “Идэвхтэй Австрали” гэх мэт/ үндэстний болон бүсийн хэмжээнд зохион байгуулагдсан байна.

“Бие бялдарын хүмүүжил” хэмээх нэр томьёо нь /герман нэр томьёо нь “Körpererziehung”, англи “Physical Education”/ бүх нийтийн хэл болон тусгайлсан нэр томьёо судлалд нэлээд эрт орж ирсэн гэж хэлж болно. Гэхдээ түүнийг тайлбарлахдаа эрдэмтэд одоо хүртэл нэгдсэн ойлголтод хүрээгүй байна. Түүнийг биеийн тамирын нэг хэсэг болгон үзэх тохиолдол цөөнгүй байдаг. Энэ тохиолдолд үгийн утга алдагдахгүй ч гэсэн тийм ч тохиромжтой бус юм.

Бие бялдарын хүмүүжил нь биеийн тамирын нэг хэсэг төдий биш, мөн нийгэмд түүний үйл ажиллагааг чиглүүлэх үндсэн хэлбэр буюу өөрөөр хэлбэл, боловсролын тогтолцооны хүрээнд түүний үнэт зүйлсийг дамжуулах, эзэмших, зохион байгуулалттай сурган хүмүүжүүлэх үйл явц юм.

Бие бялдарын хүмүүжилтэй харьцуулахад энэ үгийн “хүмүүжил” гэдэг нэр томъёо нь өргөн утгатай юм. Бие бялдарын хүмүүжил нь бусад хүмүүжлийн адил өөрт байгаа үндсэн шинжүүдээрээ сурган хүмүүжүүлэх үйл явц юм /сурган хүмүүжүүлэгчийн хөтлөх үүрэг, дидактик болон бусад сурган хүмүүжүүлэх шинжтэй холбоотой сурган хүмүүжүүлэгч, сурагчийн үйл ажиллагааны зохион байгуулалт/. Бие бялдарын хүмүүжлийн онцгой шинж нь биеийн чадварыг тодорхойлох хүний биеийн хөгжил, хөдөлгөөнийг хэлбэршүүлэхэд чиглэсэн үйл явц юм. Бие бялдарын хүмүүжилтэй холбоотой хоёр үндсэн талыг тодорхойлдог. Үүнд: хөдөлгөөнд сургах /хөдөлгөөний үйлдэл/ ба бие бялдарын шинж чанаруудад сургах /хөдөлгөөний боломж болон түүнтэй холбоотой хүний байгалийн шинжүүд/. Хөдөлгөөнд сургах нь өөрийн биеийн боловсролын агуулгатай байдаг. /Энэ нэр томъёог анх П.Ф.Лесгафт эрдэм шинжилгээний ажилдаа тусгасан/. Энэ нь хүн өөрийнхөө хөдөлгөөнийг удирдах аргуудыг системтэй эзэмших, ийм маягаар хөдөлгөөний чадвар ба түүнтэй холбоотой мэдлэгийн сангаа баяжуулах үйл явц мөн. Бие бялдарын шинж чанаруудад сургалтын онцлог нь хөдөлгөөний чадваруудыг /хүчний, хурдны гэх мэт/ хөгжүүлэх биеийн шинж чанаруудад үйлчлэхэд чиглэж байдаг. Биеийн тамир, спортын сурган хүмүүжүүлэх зүй манай улсад түлхүү хөгжсөн бөгөөд хэд хэдэн хүмүүс энэ чиглэлээр эрдмийн зэрэг хамгаалжээ.

Дээрхээс үзэхэд бие бялдарын хүмүүжил нь хүний биеийн шинж чанаруудыг хүмүүжил /хөгжлийг удирдах/, хөдөлгөөнд сургах хүмүүжлийн нэг төрөл гэж тодорхойлогдож болох юм.

Бие бялдарын хүмүүжилтэй холбоотойгоор “бие хүчний бэлтгэл” гэсэн ойлголт гарч ирнэ. Энэ хоёр үгийн утга нь ижил боловч хоёр дахь үгийг ихэвчлэн тодорхой биеийн хүчний бэлтгэлийг шаарддаг хөдөлмөрийн болон бусад үйл ажиллагааны явцад бие бялдарын хүмүүжлийн чиглэлийг хэрэгжүүлэхэд хэрэглэнэ. Сүүлийнх нь тодорхой үйл ажиллагааны үр дүнд чиглэсэн хөдөлгөөний болон ажлын чадвар эзэмшсэн биеийн хүчний бэлтгэлийн үр дүн юм.

Бие бялдарын хүмүүжил ба биеийн тамир гэсэн ойлголтуудын харилцааг авч үзэхэд хоорондоо салшгүй нөхцөлдсөн байдаг. Гэхдээ энэ хоёрын аль нэгийг нөгөөгийнхөө нэг хэсэг болгон үзэх нь явцуу юм. Бие бялдарын хүмүүжлийг биеийн тамирт хүрэх арга, хэрэгсэл байдлаар авч үзэж болох юм. Практикт “спорт – бүх нийтийн” гэсэн уриа нь энэ харилцаанд ахмадуудаас залуучуудад биеийн тамирын үнэт зүйлсүүдийг хэвшүүлэх гол сурвалж нь болж өгдөг. Энэ нь мөн соёлын үнэт зүйлсүүдийг баяжуулах арга зам болдог. Учир нь залуу үе ахмадуудаас энэ соёлын хүрсэн төвшинг өвөлж аваад түүн дээр зогсохгүйгээр улам цааш хөгжүүлдэг. Энэ утгаар нь биеийн тамирыг зорилго, харин спорт бол түүнд хүрэх арга, хэрэгсэл гэж дүгнэх боломжтой юм. Энэ шалтгаанаар “спорт – бүх нийтийнх” гэсэн уриа улам бүр өргөн тархаж, ЮНЕСКО, Европын холбоо, ОУОХ зэрэг олон улсын байгууллагуудын баримт бичгүүдэд тусгагдах болов. “Спорт – бүх нийтийнх” гэсэн нь биеийн тамирыг өөрийг нь хууль ёсны байдалд тавьж, түүнд урьд хэзээ ч байгаагүй орон зайг нээж өгчээ.

Гэтэл “Биеийн тамир, спортын тухай Монгол улсын хууль” –ийн хоёр төслийн эхнийхэд “биеийн тамир – хүний бие бялдарыг хөгжүүлэх, эрүүл мэндийг бэхжүүлэх, хөдөлгөөний идэвхийг сайжруулах зорилгоор оюун санааны болон материаллаг (эд хөрөнгийн) үнэт зүйлийг бий болгон ашиглах нийгмийн үйл ажиллагааны салбар, ерөнхий соёлын бүрэлдэхүүн хэсэг” гэж тодорхойлсон бол дараагийн засамжилсан төсөлд “нийгмийн соёлын бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд хүний бие бялдарыг хөгжүүлэх, эрүүл мэндийг бэхжүүлэх, хөдөлгөөний идэвхийг сайжруулах зорилгоор оюуны болон материаллаг үндсэн зүйлийг бий болгох үйл ажиллагаа” гэсэн байна.

Социал төрийн нөхцөл дэх биеийн тамир, спортын интеграци: Олон эрдэмтэд биеийн тамир, спортыг соёлын үйл ажиллагааны хүрээнд судлах зорилт тавьсан байдаг. Энэ хүрээнд соёлын судалгаанаас гадна мөн социал судалгаанууд өргөн хийгдэж байна.

Биеийн тамир, спортыг судлах явцад үндсэн субъект – дасгалжуулагч, тамирчинаас – гадна мөн захиргаа, аж ахуйн хүмүүс, инженерүүд, зохион бүтээгчид, эмч, сэтгэл судлаач, биофизикч, биохимич, сурган хүмүүжүүлэгчид, сурвалжлагчид, социологчид, соёл судлаач, удирдлагын

онолчид гэх мэт олон мэргэжлийн хүмүүс оролцдог. Дээрх тусгай мэргэжилтнүүд хоорондоо тодорхой нарийн төвөгтэй харилцаанд оршдог.

Энэ бүхэн нарийн бүтэц бүхий биеийн тамир, спортыг нэг цогц болгон авч үзэх “зохион байгуулалт – арга зүй” төсөөллийг бүрдүүлэх шаардлагыг зүй ёсоор тавьж байна.

Биеийн тамирын мөн чанарын тухай хамтын харилцаа дахь хүний биеийн /махбодийн/ үйл ажиллагааны чадварын онцлогийн тухай, мөн уг чадварын түүхэнд төлөвшсөн тодорхой төрлийн тухайн асуудлууд нь өнөөгийн нийгэм дэх спорт болон биеийн тамир хоорондын харилцан холбоо нь өмнө тэмдэглэж байснаар байдгийг нь нотолж байгаа юм.

Спортын үйл ажиллагаа нь идэвхтэй субъект болох хүний хувьд түүнийг сульдаж доройтуулахын эсрэг, хатуу хувийн шинжтэй өрсөлдөөн, өрсөлдөгч талуудын эрэмгий үйлдлүүдийн үр дүнд түүнийг улам хатуужуулдаг.

Их спортын хүрээнд спортын бэлтгэлийг олон шинжлэх ухаанаар /анатоми, физиологи, биохими, биомеханик, фармакология, сэтгэл судлал, инженер судлал/ боловсруулдаг арга, хэрэгслийн баялаг нөөцийг ашиглах үндсэн дээр хэрэгжүүлдэг. Бие бялдарын шинж чанарыг хөгжүүлэх арга хэрэгсэл /хүчний, хурдны, уян хатан, сэргэлэн цовоо байдал гэх мэт/, хөдөлгөөний техникийг эзэмших арга, хэрэгсэл, бэлтгэлийг базааж авах арга, хэрэгсэл, ажлын чадварыг сэргээх арга, хэрэгсэл зэрэг нь нийтийн биеийн тамирын хөгжилд оруулсан бодитой хувь нэмэр юм. Энд биеийн тамирын хөгжилд их спортын хувь нэмэр их гэдэг нь тодорхой болж байна. Гэхдээ нарийвчлан судлахад их спорт болон биеийн тамирын интеграцийн холбоо нь нэлээд ээдрээтэй юм. Спортын дээд амжилтыг нэмж байдаг хүний биеийн чадварын “Технологийн хөгжил” –ийн баялаг нь бүх нийтийн хүрээнд өргөн, тодорхой зорилготой биеийн тамир – спортын үйл ажиллагааг агуулдаггүй, зөвхөн тодорхой төвшинтэй оюуны баялаг болж байдаг. Спорт бүх нийтийнх гэсэн уриан дор төлөөлж буй субъект нь /албан ба албан бус хэлбэрээр/ юуны түрүүнд өөрийн чадваруудыг нэмэгдүүлэхдээ мэргэжлийн тамирчны удирдамж болгодог тэр үнэт зүйлсийг мөн адил чиглэл болгодог.

Бүх нийтийн спорт нь мэргэжлийн спортын зарим үзэл санааг агуулдаг хэдий ч боловсрол – хүмүүжлийн хөдөлгөөнийг улам бүр өөртөө шингээх болов. Энэ нь спортын бодитой онцлогуудыг тэмцээний болон биеийн тамирын үйл ажиллагааны хувьд, биеийн чадварыг үнэлэх хүрээнд нь дотооддоо нэгтгэж байдаг.

Практикийн тодорхой хэмжээнд бүрэлдсэн спорт бүх нийтийнх гэсэн хөдөлгөөнүүд, мөн үүнтэй төсөөтэй биеийн тамир спортын урсгалуудыг хоорондоо зэрэгцэн оршиж, бие биедээ нөлөөлсний үр дүнд үүсэх биеийн тамир спортын өвөрмөц үзэгдэл гэж нэрлэж болно. Ийм хэлбэрийн үзэгдлүүд бодитой оршиж байсан бөгөөд одоо ч оршсоор байгаа билээ. Хэрвээ тэдгээрийг системтэйгээр бүрдүүлбэл нилээд үр дүнтэй бүтэц үүсэх боломжтой. Энэ нь төрийн нөөцийг ашиглан нилээд өргөн хүрээтэй биеийн тамирын хүмүүжлийн тогтолцоог бүрдүүлэхэд ашиглагддаг. Үүний зэрэгцээ мөн биеийн тамир, спортын практикт гэнэт үүсэж, тодорхой хугацаанд ялгарч ирсэн өвөрмөц хэлбэрүүдийг тооцохгүй байж болохгүй.

Дээр дурдсан бүх нийтийн спортын хүрээнд өрнөж болох янз бүрийн үзэгдлүүдийг анхааралтай авч үзэж нилээд магадлалтай хоёр үзэгдлийг тэмдэглэх хэрэгтэй юм.

Нэгдүгээр үзэгдэлд биеийн тамирын бүрэлдэхүүний хэсгүүдийг биеийн тамирын нөхөн сэргээх бүрэлдэхүүн болон бүртгэгдсэн спортын тэмцээний үйл ажиллагаатай хамтын зохицолд нь авч үздэг. Энэ үзэгдэл нь эрүүл мэндийг хамгаалах, хөдөлгөөний чадварын хөгжилд нэмэр болохуйц буюу хүний үйл ажиллагааны бодит боломжит байдлыг хангах зорилгоор биеийн тамирын бүх нийтэд хүртээмжтэй хүчин зүйлүүдийг ашиглахад хэрэглэгддэг. Ийм үзэгдлийг хэрэгжүүлэхэд ялгавартай /нас, хүйс, биеийн тамирын бэлтгэлийн төвшин, эрүүл мэндийн байдал, үйл ажиллагааны нөхцөл/ хэм хэмжээ, хяналт, арга зүйн болон бусад нөхцөл байдал, хөтөлбөрийг боловсруулах шаардлагатай болдог.

Хоёрдугаар үзэгдлийг спортын хөдөлгөөнүүдийг бүх нийтийн онцлогт тохируулах талаар авч үздэг. Энэ үзэгдэлд аль хэдийн бий болоод буй спорт бүх нийтийн гэх уриа, тодорхой агуулгаараа тохирох магадлалтай. Энэ үзэгдэл тэмцээний үйл ажиллагаа болон хувь этгээдийн бэлтгэлийн боломжийг нэмэгдүүлэх, илрүүлэхэд чиглэгддэг. Үүний хэрэгжилт нь спортын үйл ажиллагааны салшгүй нөхцөлүүдтэй объектив холбоотой байдаг. Үүнд: тэмцээний системтэй байдал; тэмцээний үйл ажиллагааны бүрдүүлбэрүүд, тэдгээрийг гүйцэтгэх нөхцөл, тэмцээний хуваарь болон үр дүнг үнэлэх аргыг шийдвэрлэх; өрсөлдөгч нарт хоорондоо зөрчилдөх бус, хүмүүнлэг байх зан үйлийн зарчмыг тогтоох; спортын амжилтыг системтэйгээр хөхүүлэн дэмжих; бэлтгэлийн үйл ажиллагааг тасралтгүй, цэгцтэйгээр явуулах, тамирчинг бүрэн дайчлан хөгжүүлэх боломжийг бүрдүүлэх зэрэг багтана¹.

Спортын эдгээр үйл ажиллагааны онцгой чанарууд нь мэдээжээр спортын дээд амжилтаас илүү бүх нийтийн спортод хамаарна.

Бүх нийтийн спортын практикт жинхэнэ спортын үзэгдлийг сонгоход хэд хэдэн шалтгаан байж болно. Юуны түрүүнд олон удаа батлагдаж, хүлээн зөвшөөрөгдсөн спортын соёл, хүмүүжил, хүмүүсийн харилцаа болон хувь хүн ба нийгмийн бусад хүрээнд оруулсан үнэт зүйлс, спортын үйл ажиллагааны эргэлзээгүй нэр хүндтэй байдал ба мөн шинжлэх ухаан, технологи, арга зүй, материал техникийн хангамжийг агуулсан спортын орчин үеийн хүрсэн амжилт зэрэг юм. Гэхдээ биеийн тамирын хөдөлгөөнийг спортчилах явцад магадлалтай аюул илрэх боломжтой болохыг мартаж болохгүй. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь бүх нийтийн спорт спортын дээд амжилтад хамаарах удирдамж, чиглэл, технологийг адил тэнцүү биш байдлаар боловсруулах, гаргахад оршино. Энэ нь бүх нийтийн спортын практикт түүний зарчимд нийцэхгүй, түүнд тохирохгүй үзэгдлүүдэд үндэслэгддэг. Жишээ нь: спортыг тусгайлан эзэмшсэн тамирчны ерөнхий дэглэмийн хувьд бэлтгэлийн хүч, цагийг хий хоосон өнгөрүүлэх, спортын амжилтын үндэс тогтохгүй байгаа буюу эсхүл амжилтын чадвар илэрхий байхгүй хүмүүсийг шилж авах гэх мэт. Мэргэжилтнүүд дээрхи аюулыг мэдрэх бөгөөд эдгээрийг зайлуулах арга бол бүх нийтийн спортын хөдөлгөөнүүдийн удирдлага болон багш дасгалжуулагчдын хүчтэй ухаалаг бүрэлдэхүүн юм.

Социаль төрийн спорт нь нийгмийн бусад салбарын адил хувь хүний нийгмийн болон мөн чанарын чадварыг нээх боломжийг бүрэн олгодоггүй. Гэхдээ тодорхой зарим тохиолдолд буюу спортын дээд амжилтанд хүрэх нөхцөл байдаг. Тухайлбал, тэмцээний үйл ажиллагааны агуулгаас хамаарч ялалтанд хүргэх байдалд илэрдэг.

Дээд амжилтын спорт нь нэлээд өргөн хэмжээний үзэгчдийг дагуулах байдлаараа олон нийтийн дунд биеийн тамирыг дэлгэрүүлэхэд нөлөөлж чадах уу? Визетей болон бусад судлаачид үүнийг нотолдог. П.Кубертен "100 хүнийг биеийн тамираар хичээллүүлэхийн тулд гайхамшгийг үзүүлэх 5 хүн хангалттай" гэж тэмдэглэж байжээ. Мөн хувь хүмүүсийн хоорондын харилцааны саад арилсан, чадварыг үнэлэх

¹ Матвеев. Л.П. Общая теория спорта. М., 1997

болсон буюу өөрөөр хэлбэл төрийн социал бодлого нь зөвхөн тунхаглал бус бодит байдлаар биелэж байгаа тохиолдолд биеийн тамир олон түмний дунд хөгжин хэрэгжинэ.

Социаль төрийн нөхцөл дэх дээд амжилтын спорт нь бүх нийтийн спортын хөдөлгөөний харилцаанд, ялангуяа хувь хүнд биеийн тамирын чадварын зөв хандлагыг төлөвшүүлэх чухал арга хэрэгсэл болдог. Социал төрийн нөхцөл дэх их спорт үзэгчид хүний бие бялдарын шинж нь хүмүүсийн харилцан нөлөөллийн орчинд байдаг хувийн шинж бөгөөд дурын ийм шинж нь энэ орчны зарим нэг “эрчмийн чадавхи”, хүмүүсийн хоорондын ашиг сонирхлын зарчмыг батлах үйл явдлыг байнга санагдуулдаг. Их спорт хувь хүн өөрийн спортын үйл ажиллагааны хүрээнд түүнийгээ байнга төгөлдөржүүлж байхад нөлөөлдөг. Энэ нь мөн биеийн үйл ажиллагааны хөгжлийн нийгэм соёлын боломжид түлхэц үзүүлдэг.

Биеийн тамир, спортын хөдөлгөөн нь спортын дээд амжилтанд хүрэх нийгэм соёлын хүчин зүйл болдог байна.

Дээр дурдсаныг дүгнэж үзвэл дээд амжилтын спорт ба олон нийтийн спорт нь бие биедээ нөхцөлдсөн, интеграцчлагдсан нь ажиглагдаж байна.

Биеийн тамирын хүрээн дэх дээд амжилтын спорт нь соёл буюу өөрөөр хэлбэл хувь хүний орших бие махбодийн болон сэтгэл зүйн дэглэм, нийгэм биологийн нэгдэлтэй үзэгдэл болох нь ажиглагдаж байна.

Дээд амжилтын спорт нь хүний биеийн чадварын хязгаарыг тогтоож байдаг харилцааны хувьд орчин үеийн биеийн тамирын гол цөм нь юм. Мөн өндөр зэрэглэлийн тамирчин нь биеийн тамирыг өндөр хэмжээнд эзэмшсэн бөгөөд түүний хувийн хөгжлийн зорилт нь биеийн чадвараас гадна оюун санаа, ёс зүй, ашиг сонирхлын чадвараа хөгжүүлэхэд оршино. Түүнээс гадна мөн энэ тамирчин нь өндөржүүлсэн бэлтгэлтэй байдаг нь эргэлзээгүй. Үүний зэрэгцээ энэ нь хувийн биеийн тамирын төвшинтэй салшгүй холбоотой оршдог. Хэрэв хүний чадварын гармонь хүний хөдөлгөөнд хэрэгтэй, тухайлбал түүнд ихээхэн нөлөөлөл үзүүлж, түүнд ёс зүйн ба оюун санааны чадварын хөгжлийг хэрэглэх боломжоор хангадаг буюу өөрөөр хэлбэл хүнд бүх л хөдөлгөөнийг олгодог бол үйл ажиллагааны үр нөлөө нь өндөр байна.

1.4. Төрийн спортын бодлого ба спортын чиг үүрэг

Төрийн бодлогын тогтолцоон дахь спортын бодлого: төрийн бодлогыг түүний агуулга болон арга хэрэгсэлийн хувьд нь тайлбарлан судалдаг. Агуулгын түвшинд бодлого нь нийгмийн ашиг сонирхолын төлөөлөл болох төр болон хувийн ба онцгой ашиг сонирхол бүхий хүнд үзүүлэх нөлөөлөл болон харилцан ажиллагааны нийлбэр юм. Ийм нөлөөллийн гол зорилго нь нийгмийн тогтвортой байдалыг хангаж чиг үүргээ аль болох алдаа хямралгүй амжилттай хэрэгжүүлэхэд оршино. Ийм тохиолдолд төр нь анхнаасаа зөвшилцсөн шинжтэй шийдвэр гаргах ёстой байдаг. Нийгмийн хүчнүүдийн хооронд зөвшилцөлд хүрэхийн тулд төрийн эрх мэдлийн салаа мөчир, улс төрийн бүхий л үйл ажиллагаа, төрийн бүхий л бодлого хоорондоо зөвшилцсөн шинжтэй байх ёстой болдог.

Төр нь спортын бодлогыг тодорхойлохдоо хувь хүний тодорхой нийлбэрт мэдрэгдэхээр томъёолох ёстой. Улс төрийн зарчмаас хамааран нийгмийн бодлогын нэг хэсэг болохын хувьд уг бодлого нь төрөл бүрийн өнгө аястай болж болох бөгөөд зах зээлийн эдийн засаг хөгжсөн улс оронд ч бүрэн устаж үгүй болдоггүй юм. Спортын бодлогыг нийгмийн талаас хууль ёсны болгох нь юуны өмнө эрх зүй хэм хэмжээ тогтоох хэлбэрээр хэрэгжинэ. Монгол Улсын Үндсэн хуульд төр ба иргэний харилцан үйл ажиллагааны тодорхой зарчимд нийцүүлсэн хэд хэдэн социаль эрхийг баталгаажуулсан. Төр болон хувь этгээд нь нэг нэгнийхээ болон нийгмийн өмнө тодорхой социаль үүрэг хүлээдэг. Төрийн социаль чиг үүргийн хүрээнд социаль эрхийг эдлүүлэх ба баталгаагаар хангах үүргүүд багтсан байдаг. Эхний үүрэг нь төрийн зүгээс иргэдэд чиглэсэн тодорхой үйлдэл хийхийн илэрхийлэл болдог бол хоёрдах нь уг хийх үйлдэлээ төрийн бодлогоор баталгаажуулах үүрэг юм. Социал эрх нь нийгмийн хүрээнд зарчмыг /жишээлбэл, спортоор хичээллэх, бүх нийтэд хүртээмжтэй байх зарчим/ хэрэгжүүлж нийтээр

тунхлаглаж буй хүсэл зориг нь бодлогын түвшинд баталгаажсан үед л бодитой болдог. Социал эрх нь хууль зүйн үндсийг бүрэлдүүлэх бөгөөд төрийн социал-улс төрийн үйл ажиллагааны бүтэцийг буй болгодог. Тэр нь ямарваа төрийн бодит социал бодлогын чиг хандлага болдог бөгөөд улс төрийн төрөл бүрийн хүчний хоорондын зөрчилдөөний объект болох нь олонтаа.

Социал эрх болон түүний баталгаанд түшиглэсэн төрийн улс төрийн үйл ажиллагаа нь спортын хүрээнд тулгуурлан хоорондын харилцан хамаарлын нөхцөлийг үүсгэн бүрдүүлдэг, ингэхдээ спортын орчинд тэдгээрийн байр суурийг тогтоодог.

Спортын салбар дахь төрийн үйл ажиллагаа өөрийн онцлог шинжтэй байдаг. Энэхүү онцлог нь төрийн нөлөөлөл зөвхөн хувь хүнд хандсан бус харин түүний орчин ахуйг хамаардагт оршдог. Төрийн мэдэлд буй мэдээллийн хэрэгсэлийн тусламжтайгаар спортын амжилтын талаархи хэт туйлшруулсан төсөөлөл бүрэлдэх тохиолдол ч гардаг: Спортын хөгжлийг иргэдийн эрүүл мэндийн байдлаар бус харин олимпи дэлхий тивийн аваргын медаль авсан тоогоор тодорхойлох явдал ч буй болно.

Төрийн социал мөн чанарыг тодорхойлоход төрийн бодлогийн хүрээнд социал гэдгийг хэрхэн яаж тусгаж авдагаас шалтгаална. Улс төрийн хүрээнд томъёологдож буй социал нь хүмүүс, социал бүлэг, социал давхрагын хооронд дахь өөрийн амьдралын материалаг болон сэтгэл зүйн чанартай нөхцөлийн талаархи улс төрийн болон эрх зүйн харилцаа болон тодорхойлогдоно.

Дээр дурдсанаар төрийн спортын бодлого нь социал бодлогын бие даасан чиглэл бөгөөд төрийн дараах багц үйл ажиллагааны нийлбэрээс бүрдэнэ: институцийн эрх болон ашиг сонирхолыг бэхжүүлэх, хөгжүүлэх, хамгаалах зорилгоор спортын социал институт руу чиглэсэн үйл ажиллагаа, спортын төртэй харилцах харилцааг эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулах замаар спортын хөдөлгөөний үр нөлөө болон түүний бүрэн эрхийг хангах үүднээс субъектив үүргийг идэвхжүүлэхэд чиглэгдсэн үйл ажиллагаа юм.

Спортын бодлогыг ийм байдлаар ойлгох нь спортын хөдөлгөөн болон төрийн хоорондын харилцааг шинэ түвшинд гаргах бөгөөд энэ нь уламжлалт хандлагаас дараах

зүйлээр ялгарч байна. **Нэгдүгээрт**, спортын хөдөлгөөнд цоо шинэ статус болон түүний үйл ажиллагаа явуулахад шаардлагатай бодит эрх, төрийн баталгаа олгоно. **Хоёрдугаарт**, спортын бодлого нь төр болон спортын хоорондын харилцааны эрх зүйн зохицуулалт дээр үндэслэн тусгайлан зохион байгуулсан ажиллагааны тусламжтайгаар хэрэгжнэ. **Гуравдугаарт**, спортын бодлого нь социал институт болон бүхэл объектынх нь хувьд спортод чиглэсэн байна. **Дөрөвдүгээрт**, спортын бодлого нь системчлэгдсэн, иж бүрдэл бүхий шинжүүдийг агуулсан байх бөгөөд энэ нь нийгэм дэх спортын үйл ажиллагааны үндсэн хүрээг хамарсан байна. **Тавдугаарт**, төр нь спортын хөдөлгөөний болон оролцогчдын бүрэн эрхийг хүндэтгэх бөгөөд түүний эрх, ашиг сонирхолыг бүрэн хэмжээгээр хангахад болон нийгмийн харилцааны субъектын үүргийг хэрэгжүүлэхэд нь бүхий л нөхцөлийг бүрдүүлж өгөх ёстой байдаг.

Төрийн спортын бодлого нь спортын болон спортын үнэт зүйлсийг бэхжүүлэх; нийгмийн хөгжил дэвшлийн явцад спортын ашиг сонирхолыг хангах; спортын амьдрал үйл ажиллагааны монитормыг хэрэгжүүлэх түүнчлэн төр засгийн байгууллагын шийдвэр төрийн спортын бодлогын зорилго ба зарчимд хэр нийцэж байгааг авч үзэх; спортын хөдөлгөөн өөрийн үйл ажиллагаанд үндэслэн зайлшгүй чухал нөхцөлөө бүрдүүлэх; төрийн спортын бодлогыг хэрэгжүүлэх явцад спортын субъектив үүргийг нэмэгдүүлэн идэвхжүүлэх; "Спорт бүх нийтийн төлөө" хөдөлгөөнийг хангах зэрэг зорилтыг системтэй шийдвэрлэхэд оршино.

Төрийн спортын бодлогын үндсэн объект бол социал институт болох спорт юм.

Спортын бодлогын судлах зүйл нь социал институт болохыг тодорхойлдог спортын онцлог бүхий асуудлуудын нийлбэрээс бүрэлдэнэ. Зарчимын хувьд чухал зүйл бол түүнийг нийт ард түмэнд тэдгээрийн спортод хандах хандлагаас үл хамаарсан онцлог нийгмийн асуудлуудаас ялган авч үзэх ёстой байдаг. Спортын бодлого нь социал бодлоготой харьцуулваас илүү тодорхой чиглэлтэй бөгөөд тодорхой объектод, тэр нь спорт болох бөгөөд түүний эрх, ашиг сонирхолыг нийгмийн хөгжлийн явцад хамгаалахад оршино. Спортын бодлогын тусламжтайгаар тодорхой маргаантай асуудлыг хөндөж түүнийг шийдвэрлэх арга замыг олдог.

Спортын бодлогын зүйлд ард түмний өөр өөр категорийн зөвхөн спортын онцлог асуудлууд агуулагддаг. Спортын бодлогыг социал үйл ажиллагааны хувьд төрийн үйл ажиллагаа чиглэгдсэн спортын амьдралын салбараар тодорхойлох нь учир дутагдалтай.

Төрийн социал үйл ажиллагаа нь зэрэгцсэн бодлогуудаас ялгарах онцлог шинжүүдтэй нь мэдээж юм. **Нэгдүгээрт**, социал бодлого нь түүний нөлөөлөх объектын хувьд бусад бодлогоос ялгарах шинжтэй - объект нь зөвхөн хувь этгээд бус мөн түүний амьдралын нөхцөл, хувь этгээдийн ухамсар, хувь этгээдийн хэлхээ холбооны хэлбэр эсхүл амьдралын нөхцөлд дасан зохицох чадвар зэрэг багтдаг. Ямарч бодлого түүний адил нөлөөг үзүүлж чаддаггүй. **Хоёрдугаарт**, социал бодлогын хүрээнд улс төрийн нөлөө нь хэм хэмжээ тогтоосон шинжтэй байдаг. Энэ нь хувь этгээдийн эрэлт шаардлага болон түүний мэдэлд буй тодорхой хэмжээний баялагтай байнга зөрчилдөөнтэй байдагтай холбоотой. **Гуравдугаарт**, социал бодлогын хүрээнд улс төрийн нөлөө үнэлэмж рүү чиглэгдсэн байдаг. Социал бодлогын хүрээнд эдгээр улс төрийн нөлөөний онцлог шинжүүд нь түүний дундаас спортын бодлогыг төрийн онцгой үйл ажиллагаанд тооцон тусгайлан ялгах хүчин зүйл болдог.

Төр, тэр тусмаа эрчимтэй социал чиг хандлага баримталж буй социал төр нь ард иргэдийн амьдралын нөхцлийг багагүй түвшинд зохицуулж байдаг бөгөөд улс төрийн системийн хамгийн гол хүч болох нийгмийн дунд давхрагыг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлөл үзүүлнэ. Спортын бодлого нь социал бодлогын араас хувь этгээдийг тодорхой амьдралын нөхцөлд нь дасган барих замаар нийгмийн социал болон эдийн засгийн ялгааг барьж байдаг.

Үүнээс дүгнэхэд спортын бодлого нь боловсрол, соёл, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж, хүүхэд ба залуучууд, тахир дутуу, өндөр настан зэрэг нийгмийн бүлэгтэй харьцах бодлогуудыг тодорхой хэмжээгээр төрийн бодлогын нийлбэр болгон агуулдаг. Энэ бүх бодлого нь спортын бодлогын адил шууд буюу шууд бусаар хувь этгээдийг тодорхой амьдралын нөхцөлд нь дасгах хэлбэр болон түүний түвшинг тодорхойлдог.

Социал бодлого нь өргөн ойлголтоороо социал төр нийгмийн тэгш эрх рүү тэмүүлдэг хэдий ч хамгаас гол зорилтоороо, зарим судлаачдын үзэж байгаагаар, бүх

нийтийн тэгш эрхэд хүрэх биш харин нийгмийн баталгааг хангахад оршино¹.

Спортын бодлого спортын хөдөлгөөн нь зөвхөн техникийн хувьд хангах үйл ажиллагаа төдий бус, бас спортын харилцааг бүрдүүлэхэд чиглэсэн төрийн үйл ажиллагаа юм. Хэрэв тухайн төрийн үйл ажиллагааг өөр субъектээр гүйцэтгүүлэх нь ашиггүй бөгөөд түүний гүйцэтгэл ихээхэн ач холбогдолтой, гүйцэтгээгүй тохиолдолд төр өөрөө хохирол амсах тус харилцаанд төр уялдуулан зохицуулагчийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Улс төрийн ашиг нь зарим тохиолдолд эдийн засгийнхаас эсхүл социал ашгаас давуу байх тохиолдол байдаг бөгөөд үүгээр зогсохгүй тухай үедээ тактикийн хонжоо олж болох төдийгүй ирээдүйн хувьд стратеги улс төрийн ашиг мөн тооцож болдог. Төрийн хувьд эдийн засгийн эсхүл социал үйл ажиллагаа спортын бодлогод гол байр эзэлдэггүй ч түүний хувьд нөхцөл бүрэлдсэн тохиолдолд илүү ачаа мэт спортын салбар дахь социал үүргээсээ салж чаддаг, энэ үүргээ спортын объектуудыг хувьчлах замаар хувийн хэвшлийн байгууллагуудад шилжүүлэн гүйцэтгүүлэх явдал гардаг байна. Түүний зэрэгцээ төр хувь этгээдийн болон түүний амьдралын нөхцлийн хооронд дах хэм хэмжээг тогтоодог бөгөөд уг амьдралын нөхцөлийн доод хэмжээг тогтоосон стандартыг мөн баталж өгдөг. Уг хэм хэмжээнд спортоор хичээллэх нөхцөлийг тусгана.

Барууны онолч эрдэмтдийн тэмдэглэж байгаа өндөр хөгжилтэй улс гүрний хямрал нь социал, улс төрийн үйл ажиллагаа, эдийн засгийн үр дүнтэй хөгжилд хэрэгцээтэй нийгмийн нөхцлийг бүрдүүлж чадахгүй байгаад оршино. Энэ нь өндөр социал зарлагатай улс гүрнүүдэд олон улсын зах зээлд өрсөлдөхөд саад учруулж байгаа юм. Жишээлбэл, Германд сүүлийн үед социал бодлогын өөрчлөлтийн талаар судалгаа хийгдэж байна. Энэ судалгааны гол зорилго нь чинээлэг социал төрөөс хангагдсан социал төр рүү шилжин орох явдал юм². Германы судлаачид ард түмний амьдралын нийгмийн асуудлаархи зардалыг багасгаж байгааг зөвтгөн баталж байгаа билээ. Дэлхийн банкны ерөнхийлөгчийн тэмдэглэснээр өндөр хөгжилтэй үйлдвэрлэл хөгжсөн улс гүрэн бүх нийтийн хангалуун

¹ Милецкий В.П. Социальное государство: эволюция теории и практика (политико-социологический анализ). СПб., 1998.

² Nullmeier F., Rub F, Kio Transformation der Sozialpolitik. – 1994. С.14

байдалд тэмүүлэх бөгөөд төрийн зүгээс иргэддээ олгож буй хөнгөлөлт зэрэг бусад үйлчилгээг шийдвэрлэдэг¹. Үнэхээр, иргэд төрийн бодлогын зүгээс тийм үйлчилгээг хүлээж харах нь зүй ёсны юм, учир нь энэ нь иргэдээс авч буй татвар дээр тулгуурладаг.

Ерөнхийдөө социал бодлого мөн спортын ч бодлого нь нийгмийн эдийн засгийн байдлаар тодорхойлогддог. Энэ нь албан татвараас бүрддэг төрийн төсвөөр хэмжигддэг байна. Төр нь нийгмийн эдийн засгийн асуудлаархи ачаагаа социал - эдийн засгийн хүчнүүдэд хуваарилдаг.

Төрийн хэрэглээний хэлбэр /төрөөс хангагдах/ нь хэрэглээг нэгтгэх асуудалд чухал алхам болдог. Бүх нийтэд чиглэгдсэн спортын бодлогын төлөө төрийн албан тушаалтнууд энэ үйл ажиллагаанд хамаарагдсан өөрийн байр сууриа, ашиг орлогоо алдан байсан ч зүтгэдэг гэж зарим судлаачид тэмдэглэж байна. Тиймээс өнөөдөр бүх нийтийн төлөө спортын бодлогын хамгийн зохистой хэлбэрийг нийгмийн хэрэгцээнд төрөөс зарцуулж буй хөрөнгийн хэмжээнээс их байна гэж үгүүлэх явдал төрийн албан тушаалтны амнаас сонсогдох нь элбэг. Спорт дахь олон улсын хэмжээний ялалт нь төрд хүчтэй үйлчилгээтэй хар тамхи адил үйлчилдэг болохыг түүх нэгэнтээ нотолсон гэж гадаадын зарим судлаачид бичжээ².

Спортын нийгэм – соёлын чиг үүргийн тухайд спортын чиг үүрэг нь нийгмийн харилцаанд гүйцэтгэж буй үүрэг ролиор илэрдэг. Спортын чиг үүргийн нийгэм - соёлын шинжилгээ нь спорт тухайн улс, ард түмэн, нийгмийн тогтолцоонд хөгжлийн янз бүрийн түвшинд гүйцэтгэж буй үүрэг ролийг тодруулахыг шаарддаг.

Спортын харилцаа нь нийгмийн харилцааны хувьд нийгмийн бүхий л институтыг агуулж байдаг. Соёл нь хүмүүсийн зорилго, чиглэлтэй үйл ажиллагааны явцад энэ агуулгын хэлбэр нь болж байдаг. Тиймээс социологичид байгууллага, албан газрыг нийгмийн харилцаанд авч үздэг бол соёл судлаачид өгөгдсөн агуулгад соёлын хэлбэр өгдөг. Хүний оршихуйн эдгээр хоёр тал болсон, түүний холбоо ба ялгааг илэрхийлсэн нийгэм – соёл хэмээх ойлголт сүүлийн жилүүдэд нилээд өргөн хүрээнд

¹ Вульфенсон Д. Джеймс. Государство в меняющемся мире. – М., 1996. С.8

² А.А. Исаев. Спортивная политика России. Изд- во Советский спорт. 2002. М., С.9

тархаж буй юм. Мөн энэ ойлголт нь хүний амьдралыг социологийн, эсхүл дан ганц соёлын талаас харахаас аль болохоор зайлсхийх боломжийг олгож байна.

Спорт нь нийгмийн үзэгдэл болохын хувьд түүнд тусгай соёлын чиг үүргээс гадна мөн ерөнхий соёлын чиг үүргүүд хамаарна. Эдгээр нь хоорондоо шууд холбоотой, нягт сүлжилдсэн байдаг онцлогтой.

Эхний чиг үүрэгт бие бялдараа хөгжүүлэх, хөдөлгөөний идэвхтэй байдлаар жам ёсны болон нийгмийн хэрэгцээгээ хангах, энэ үндсэн дээр биеийн болон эрүүл мэндийн байдлаа сайжруулах, биеийн байдлаа хэвийн хэмжээнд байлгах зэрэг болно. Эрүүл мэндийн байдал нь биологийн болон нийгмийн хүчин зүйлүүдийг нөхцөлдүүлсэн өвөрмөц зүйл юм. Спорт нь хүний эрүүл мэндийг өвчлөлтөөс урьдчилан сэргийлэх, өвчин тусах байдлыг тодорхой хэмжээнд бууруулдаг байна.

Спортын ерөнхий соёлын чиг үүргүүд нь нийгмийн бусад үзэгдлүүдтэй олон талт харилцаа холбоонд орсны үндсэн дээр үүсдэг. Эдгээр харилцаа холбоо нь тэр бүр илэрхий байдаггүй.¹ Спортын янз бүрийн төрөлд хэрэглэгдэж буй техник, тактикийн онцлог, спортын тэмцээн уралдааны дүрэм, журам, дасгалжуулах үйл ажиллагааны зүй тогтол зэргийг ажиглахад нийгмийн социал бүтэц нийгмийн орчноос хамаарч буйг тогтооход хүндрэлтэй байдаг.

Спорт нь хүний эрүүл мэндийг чийрэгжүүлэх, бие бялдарыг хөгжүүлэх, төгөлдөржүүлэх чухал арга хэрэгсэл болохын зэрэгцээ түүний оюун санааны ертөнц, ертөнцийг үзэх үзэл, сэтгэл хөдлөл, ёс суртахууны зарчмууд, гоо зүйн мэдрэмж зэрэг бодитой эерэг нааштай нөлөөлөл үзүүлж, хөгжингүй төгс төгөлдөр хүн буй болохыг нөхцөлдүүлдэг.

Спортын үйл ажиллагаа нь бүтээлч, эрэлч, хайгуулч шинжийг агуулдаг бөгөөд богино хугацаанд оновчтой шийдвэр олж гаргах үйл ажиллагаанд сургадаг. Спорт хүн бүрт өөрийгөө илэрхийлэх, өөрийгөө төгөлдөржүүлэх болон бататгах өргөн боломжийг олгодог. Спорт нь бас хүмүүст харилцааны баяр баясал, сэтгэл зовнил, харилцан ойлголцол, хайр хүндэтгэлийг авчирдаг.

¹ Мифология культуры. Структура и динамика. М., 1994. С.38

Орчин үеийн спорт нь зөвхөн хүмүүсийн хоорондын харилцааг хөгжүүлэхэд бус, мөн олон улсын хэмжээнд ард түмнүүдийн хооронд итгэлцэл, энх тайван, харилцан ойлголцох нөхцлийг бүрдүүлж, тэдгээрийг ойртуулахад онцгой үүрэг гүйцэтгэж байна. Тиймээс спорт нь сэтгэл зүйн, ашиг сонирхлын, гоо зүйн, харилцааны гэх мэт соёлын өргөн хүрээтэй холбоотой бөгөөд эдгээрт өөрийн тодорхой чиг үүргүүдийг оруулж, энэ харилцаанд түүний бүрэлдэхүүн хэсэг болж байдаг.

Зарим судлаачид спортыг нийгэм соёлын үзэгдэл хэмээн үзээд түүний 5 үндсэн нийгмийн чиг үүргийг тодорхойлжээ. Үүнд: 1/ нийгэм - сэтгэл хөдлөлийн, 2/ нийгэмшлийн, 3/ ойртуулан нягтруулах, 4/ улс төрийн 5/ нийгмийн хөдөлгөөнт байдлын зэрэг болно.

1.Нийгэм - сэтгэл хөдлөлийн чиг үүрэг нь нийгмийн сэтгэл зүйн тогтонги байдлыг хадгалах хүний хэрэгцээг багтаадаг бөгөөд 3 үндсэн механизмыг тодорхойлно. Үүнд: а/ гоо зүйн болон катарсисын аргаар хүний зөрчилдөөнтэй, түгшүүртэй байдлыг хянах; б/ нөхөрсөг, эвсэг, эелдэг харилцааг үүсгэх нөхцлийг бүрдүүлэх; в/ спортыг ёслол, нийгэм соёлын үнэт зүйлсийн өвийг хадгалах бэлэгдэл, энэ өвийг бататгадаг нийгмийн бүтэц, соёлын үзлийн харилцааг батлах эх сурвалж хэмээх оршихуй зэрэг болно.

2. Нийгэмшлийн чиг үүрэг нь спорт хүмүүст чухал ач холбогдолтой гэх үзэл санааг буй болгоно. Энэ үзэл санаа нь спорт хүний хувийн шинжийг хөгжүүлдэг гэсэн ёс суртахууны болон шашны төсөөлөлд тулгуурлана. Нийгэмшил нь хоорондоо харилцаа холбоо бүхий бататгах, бэхжүүлэх ба бүрдүүлэх гэсэн 2 үндсэн үйл явцаар хэрэгждэг. Бататгах бэхжүүлэх үзэл санаа нь биеийн бэлтэлийн онол, эерэг ба сөрөг зан үйл, ойлголтыг батлах зэргийг багтаадаг. Бүрдүүлэх нь нийгэмших зан үйлийн загвар, жишээ болон энэ загварын ард зогсох үзлийн тогтолцоог бий болгохыг ойлгоно. Спортод эдгээр хоёр механизм үйлчилдэг байна.

3.Ойртуулан нягтруулах чиг үүрэг нь спорт хүмүүсийн хамт олонч төгс нэгдлийг бүрдүүлэх хэрэгсэл болдог оршино. Ойртуулан нягтруулах нь хүнийг соёлтой үзэл, зан үйлийн тогтолцоонд шууд хамааруулах арга хэрэгсэл болдог. Энэ зорилгод хүрэхэд юуны түрүүнд хүнийг энэ соёлд захирагдаж байдаг хамт олонд багтаах явдал юм. Энд хоорондоо холбоо бүхий хоёр механизм байдаг. Үүнд: а/нийгмийн сэтгэл хөдлөлийн

чиг үүрэгт нөхөрсөг, хамт олонч сэтгэл зүйг хөгжүүлэх механизм. Энэ сэтгэл зүй нь олон спортын байгууллагууд болон орон нутгийн ба үндэсний баг спортын хамтлагт оруулах эх сурвалж болдог. б/хэсгийн болон хэсгийн бус ухамсрийг хөгжүүлэх механизм болдог буюу бид нэг баг, манай баг бус эсрэг баг гэж үзэх жишээтэй.

4.Улс төрийн чиг үүрэг нь спортыг улс төрийн зэвсэг, хэрэгсэл болгон хэрэглэхэд оршино. Нэг талаас спортыг улс төрийн зорилгоор ашиглах нь түүний ойртуулан нягтруулах чиг үүргийг өргөжүүлэх, энд спортын бодлого нь үндэсний нэг сэтгэл зүйг болон нэр хүндийг дээшлүүлэхэд оршино. Нөгөө талаас спорт нь бусад үндэстнүүдийг хүлээн зөвшөөрөх, эсвэл хүлээн зөвшөөрөхгүй байх улс төрийн хэрэгсэл болдог байна.

5. Спорт нь ядуус, үндэстний болон арьсны цөөнхийн төлөөлөл зэрэгт **нийгмийн хөдөлгөөнт/зохицолтой/ байдлыг** дээшлүүлэх арга хэрэгсэл гэж үзэх хандлага ихэнх улс орнуудад өргөн тархаж байна. Ийм нийгмийн хөдөлгөөнт байдал нь үндсэндээ хоёр чиглэлээр хэрэгждэг гэж үздэг. Үүнд: Нийгмийн нэр хүндийг нэмэгдүүлэх ба нийгмийн нэр хүнд дээр материаллаг урамшуулал олгох зэрэг болно. Энэ чиглэлүүдийн үргэлжлэх, нэвтрэх байдал нь тухайн нийгэм ба спортод бодитой оршиж буй институтын тогтвортой байдлаас болон мөн энэ нь спортын дотоод тохиолдол уу, эсвэл нийгэм, анги, арьсны хязгаарыг эвдэх оролдлого уу гэсэн хөдөлгөөнөөс хамаарч байдаг.

Дээр дурдсан чиг үүргүүд нь тусгай соёлын ба ерөнхий соёлын чиг үүргүүдэд хамаарах бөгөөд эдгээрийг нийгэм соёлын чиг үүргүүд нөхдөг.

Ихэнх судлаачдын үзсэнээр спортын нийгэм соёлын үндсэн мөн чанар нь өрсөлдөөн, тэмцээний чиг үүрэгт илэрдэг. Энэ нь тамирчдын бүтээлч байдалтай холбоотой, тэдэнд зайлшгүй хэрэгтэй хүсэл зоригийн шинжийг бүрдүүлэх зэрэг спортын чухал талууд орсон байдаг. Өрсөлдөх, тэмцэх үзэгдэл нийгмийн идэвхитэй, эрчимтэй хэлбэр болж, түүний гол цөмд тооцогддог. Спортын өрсөлдөөний харилцаа, тэмцээн нь хүнд бүхий л хүч, чадлаа дайчлахыг шаарддаг юм. Хүний боломжийн хязгаарыг эвдэх хүсэл зориг нь тамирчныг өөрийн биеийн болон оюун санааны байдлаа байнга хөгжүүлэхэд чиглүүлдэг. Тэмцээний явцад системтэй бэлтгэл, өөрийн чадварыг илэрхийлэх байдлаар янз бүрийн спортын амжилт, үр дүн

гардаг. Түүнээс гадна тэмцээнд спортын хэрэгслүүд хэрэглэгдэж, тамирчин ба багийг хүлээн зөвшөөрөх систем үйлчилдэг. Өөрөөр хэлбэл нийгэм соёлын үйл явцын мэдлэг, тооцоогүйгээр орчин үед хүн ба баг тамирчдын тэмцээний бүрэн бэлтгэлийг хангах боломжгүй юм.

Спортын тэмцээний чиг үүргийг авч үзэхдээ нөхөн сэргээх, чийрэгжүүлэх, сонирхох талыг тусгайлан авч үзэх нь зохимжтай. Спортын болон биеийн янз бүрийн дасгалууд нь хүний хөдөлгөөний дутагдлыг нөхөж, гадаад орчноос нөлөөлөх аливаа муу зүйлсээс хүний сэтгэл зүйг ангид байлгаж, спортоор хичээллэснээр таашаал авах, эрүүл мэндийн үлэмж сайхныг мэдрүүлэх асуудлууд энд багтана. Эцэст нь тамирчин ба хөгжөөн дэмжигчдийн үүрэг нь "сэтгэл хөдлөлийн өлсгөлөн" дарах, орчин үеийн нийгмээр спортын үйл ажиллагааны үр дүнг хүлээн зөвшөөрүүлэх тухай асуудал энд орно.

Тэмцээний өөр нэгэн чиг үүрэг бол тамирчин ба багийн бэлтгэлийн хүсэл зоригийг гүйцэлдүүлэхэд оршино. Спортоор хичээллэх нь тухайн этгээдэд зорилго чиглэлтэй, цөхөршгүй, шийдмэг, зоригтой, тэвчээртэй, авхаалжтай, санаачлагатай, бие даасан, өөрийгөө удирдах зэрэг тэмцээн уралдаан болон өдөр тутмын амьдралд өндөр амжилтад хүрэх зайлшгүй шинжүүдийг хөгжүүлнэ. Мөн энэ тал нь тамирчин, спортын хамтлаг, үндэсний багийн хооронд Спортын бэлтгэлийн арга зүйн туршлагыг солилцох тэмцээний чиг үүргийг гүйцэлдүүлдэг. Туршлагын солилцооны хүрээнд дээр дурьдсанаас гадна спортын нэр, спортын үйл ажиллагааны техник, спортын байгууллагуудын үйл ажиллагааны хэлбэр гэх мэт зүйл ордог.

Спортын тэмцээний чиг үүргээр хувь этгээдийн бүх талын хөгжилтэй холбоотой бүтээлч тал нь бүрэн байдлаар илэрдэг. Хүний бүтээлч байдлын хэрэгцээтэй холбоотойгоор дээрх тал нь нийгмийн онцгой үнэлэмжийг агуулдаг. Хувь этгээдийн эрэлт хэрэгцээ нь түүний зожгирсон амьдралын үйл ажиллагааг нийгмийн харилцаанд оруулж, нийгмийн амьдралтай холбож байдаг хүчин зүйл болдог юм. Хүний зохион байгуулалттай шууд холбоотой эрэлт хэрэгцээ нь түүний организмийн ганцаарчилсан үйл ажиллагаа ба хүмүүсийн хамтарсан үйл ажиллагааны холбооны диалектик нэгдэл болдог байна.

Хүний эрэлт хэрэгцээ хангагдаагүй цагт тэрээр өөртөө болон эрэлт хэрэгцээндээ сэтгэл дундуур байдаг. Энэ нь түүнийг гадаад ертөнцийн зүйлүүдийг олж авах, эзэмдэх, түүнийхээ хэрээр хэрэгцээгээ хангах сэрлийг бий

болгодог. Үүгээр хувь этгээд өөрийгөө илэрхийлэх, батлах, чөлөөтэй орших, үйл ажиллагаагаа явуулах боломжийг олж авдаг. Хувь этгээдийн бүх талын хөгжил нь хүний эрх чөлөөний хил хязгаарыг өргөтгөж байдаг нь эргэлзээгүй. Гэхдээ үүнийг эзэмших хүн нь өөрөө боловсрогдон хөгжсөн байх шаардлагатай. Спортод үүний адил бүх талын бүтээлч шинжийг бий болгох өргөн боломж нээгдсэн байдаг. Энд үндэслэж тамирчин зөвхөн спортын үйл ажиллагааны явцад бус, бэлтгэл, ажил, амралтын үер ч гэсэн спортын үйлдэлийг эзэмших боломжтой байна.

Тэгэхлээр тэмцээний чиг үүрэг нь спортын үйл ажиллагааны бүхий л талд хэрэгждэг байна. Энэ чиг үүргийг янз бүрийн байдлаар илэрч байдаг нийгэмшлийн чиг үүрэг гүйцэлдүүлж байдаг. Үнэн хэрэгтээ спортын нийгэмшлийн чиг үүрэг нь өөрийн хүмүүжил, үнэлэмж - хэм хэмжээний, хүний хувийн байдлыг төлөвшүүлэхдээ холбоотой талыг агуулдаг байна. Нийгмийн харилцааны аварга том сүлжээнд холбогдоод өөрийн нийгмийн үүргээ амжилттай биелүүлэхэд бэлтгэдэг.

Зарим судлаачид спортод татагдах нь спортын нийгэмшлийн үйл явц болон хувирдаг тухай сонирхолтой судалгаа хийжээ¹. Тэд спортод татагдах нь спортын тодорхой нэг үүрэг ролийг хүмүүс өөр дээрээ авах сонирхолын тогтвортой байр суурь юм гэж үзжээ. Эдгээр үүрэг роль нь идэвхтэй /тоглогч, тэмцээнд оролцогч, чийрэгжүүлэлтийн дасгалаар хичээллэгч, дасгалжуулагч, шүүгч, спортын байгууллагын ажилтан, эрдэм шинжилгээний ажилтан, хэвлэлийн төлөөлөгч/, идэвхгүй /үзэгч, хөгжөөн дэмжигч, спортын хэвлэл уншигч/ байдлаар илэрдэг.

Тэгэхдээ идэвхгүй байдал нь заримдаа харьцангуй шинжийг агуулдаг. Тухайлбал, үзэгч болон уншигч нь зарим тохиолдолд соёлыг хөгжүүлэх хамтран зохиолч болдог ба эсхүл зүгээр үнэлэлт өгч саналаа дэвшүүлдэг. Эдгээр үүрэг ролийг гүйцэтгэх нь хүмүүс ямар нэг хэмжээнд спортыг нийгмийн үнэт зүйлс хэмээн хүлээн зөвшөөрч буйн илрэл юм. Спортод татагдах нь дээрх байдлаас гадна спортын тухай тодорхой санал, түүнийг мэдрэх тодорхой байдлаар мөн тодорхойлогдоно. Үүнийг зарим зохиогчид спортоор бүрэлдэж буй соёлын тодорхой ололт амжилтад оролцох гэсэн үг хэмээн үздэг. Энэ нь спортод татагдах түвшнийг хэмжиж тогтоож болохоос гадна мөн чанарын ажиглалт

¹ А.Воль Е.Пуделькович.теоритические и методологические предположение исследования процессов вовлечения в спорт и спортивной социализаций.М., ВНИИФК.1971

хийнэ гэсэн үг. Хүлээн зөвшөөрөгдсөн үнэт зүйлсүүдийн дунд спортын эзлэх байр сууриар түүний түвшнийг тогтоож болно.

Спортод татагдах явдлын өсөлтөд бодитой нөлөөлж буй нөхцөл байдал, хүчин зүйлүүдэд: а/спортын талаар урьдчилсан мэдлэгтэй байх; б/цэцэрлэг, их дээд болон ерөнхий боловсролын дунд сургуулиудад биеийн тамирын хүмүүжлийн тогтолцоог хөгжүүлэх; в/сургуулиас гадуур спортоор хичээллэх; д/гэр бүлийн амьдралын хэвшил гэх мэт зүйл багтдаг. Залуучуудын дунд спортоор хичээллэхээс зайлсхийх, түүний үнэт зүйлсүүдийг үл тоомсорлох нь туйлын зүй зохисгүй зүйл гэсэн үнэлэмж, итгэл үнэлэмжийг төлөвшүүлэх явдал чухал юм.

Хөгжингүй улс орнуудын спорт дахь харилцаа, зан үйлийн хэм хэмжээ нь нийгэмшлийн хэрэгсэл болсон байдаг. Сургууль, улс төрийн нам, төрийн бус байгууллага, өөрийн удирдлагын байгууллага зэрэг иргэний нийгмийн институт нь спортын хөдөлгөөнийг нийгмийн зорилгод хүрэхийн тулд идэвхтэй ашигладаг. Спортод өргөн татагдахын хэрээр нийгэмшлийн хэлбэрүүд улам өргөсөн баяжиж байдаг. Спортын нийгэмшлийн ач холбогдол өсөхийн хэрээр нийгэмшлийн үйл явц нь спортыг өргөн дэлгэрэх явцад тэр хэрээр нөлөөлдөг.

Биеийн тамирын хүмүүжлийн тогтолцоог хүмүүсийн өөрсдийн бие махбодийг хөгжүүлэх нийгмийн болон биеийн эрэлт хэрэгцээг хангах, хэлбэршүүлэх процесс байдлаар авч үздэг. Бие даасан биеийн хөгжлөөс бие даасан биеийн төгс төгөлдөрт хүрэх нь өөрийгөө таних хүрээнд үзэл санааны эрэлт хэрэгцээг бүрдүүлэх явдалтай шууд холбоотой. Хувийн онцлог байдал, хэрэгцээнийхээ хүрээнд өөрийгөө таньж мэдснээр хүн бие даан биеийн төгс төгөлдөрт хүрэх аргаа нээн, энэ аргын хүрээнд өөрийн хувийн үйл ажиллагааны хэв маягийг боловсруулдаг байна. Өөрөөр хэлбэл, спортод хүн өөрийн хувийн хандлага, чадвараа хөгжүүлэх бүх боломж бүрдсэн гэсэн үг.

Спортын үнэлэмж нь хувь хүний харилцааны үйл явцыг баяжуулж байдаг түүний холбоо харилцах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. Спортын харилцах тал нь тамирчин, олон нийт, спортыг зохион байгуулагчид, шинжлэх ухааны төлөөлөгчид, спорт сонирхогчидтой харилцах харилцаанд илэрлээ олдог. Энэ чиг үүргийн агуулга нь хүмүүсийн үйл ажиллагааны нэгдлийг баталгаажуулахад оршино.

Харилцах үйл явц нь эд зүйлийг бүрдүүлдэггүй хэдий ч эд зүйлийн үйл ажиллагааны хүрээнээс хальж, тоглолтын, зорилготой үйл явц болж байдаг. Харилцааны чиг үүрэг нь

мөн спортоор хичээллэж, түүнд татагдснаар өөрийгөө бататгах нэр хүндийн талыг агуулна. Энэ нь хүүхэд, насанд хүрээгүй хүмүүсийг хүмүүжүүлэх, өсвөрийн үеийнхнийг гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх уламжлалт үр нөлөөтэй хэрэгсэл болж байдаг. Спорт нь хүүхэд, насанд хүрээгүйчүүд, залуучуудыг эрчимтэй, идэвхтэй, санаачлагатай, бүтээлч, бие бялдарын чадвартай болгох өргөн боломжийг олгосноороо тэднийг хүмүүжүүлэх үр өгөөжтэй арга хэрэгсэл болдог байна.

Хүмүүжигчийн хүсэл зориг, дур сонирхол тухайн үнэт зүйлсүүдэд татагдахгүй бол сурган хүмүүжүүлэгчийн түүнд олгох гэсэн үр дүн, нөлөөллийг хүлээж авдаггүй. Спортын танин мэдүүлэх чиг үүрэг нь нийгмийн амьдралын хүрээнд өөрийн үүрэг роль, эзлэх байр суурийг олох боломжийг олгодог. Энэ чиг үүрэг нь олон жилийн турш эрүүл саруул, амьдралын идэвхитэй, бүтээлч байх ач холбогдлыг таниулах олон талт арга хэмжээг нийт хүн амын дунд авч хэрэгжүүлснээр биелэгддэг.

Спортоор хичээллэхийн ач холбогдлыг танин мэдүүлэх чиг үүргийн хүрээнд юуны түрүүнд биеийн тамир, спортын тухай мэдлэгийг дээшлүүлэх, тэднийг хөдөлгөөнд дур сонирхолтой болгох байдлыг дээшлүүлэх нь чухал¹. Энэ зорилгын хүрээнд ихэнх улс орнуудад спорт – эрүүл мэндийн компанит ажлуудыг байнга зохион байгуулж байдаг.

Танин мэдүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлснээр хувь этгээд өөрийн бүтээлч чадвараа нээж илрүүлэн, хүмүүсийн бүтээлч үйл ажиллагааны хэрэгцээг хангадаг. Хүний хувийн хэрэгцээ нь түүний хувийн амьдралын үйл ажиллагааг бусад хүмүүсийн амьдралын үйл ажиллагаа, нийгмийн амьдралтай холбох гол хүчин зүйл болдог. Хүний зохион байгуулалттай шууд нөхцөлддөг эрэлт хэрэгцээ нь хувийн амьдралын үйл ажиллагаа ба хүмүүсийн нийгмийн харилцан үйл ажиллагааны диалектик нэгдэл болдог². Хүний эрэлт хэрэгцээ хангагдаагүй цагт тэрээр өөрийн хэрэгцээ, цаашилбал өөртөө сэтгэл дундуур байдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй. Энэ нь түүнд өөрийн үйлдлээр гадаад ертөнцийн эд зүйлсийг эзэмдэх, улмаар өөрийн хэрэгцээгээ хангах хүслийг бадрааж өгдөг. Өөрөөр хэлбэл хэрэгцээгээ

¹ Видрин. В.М. Спорт в современном обществе. М., 1980. с. 51

² Сержантов В.Ф. Философские проблемы биологии человека. Л., 1974. С.118

хангана гэдэг нь хувь этгээдийн чадварыг төлөвшүүлж, бүрдүүлэх хүчин зүйл болдог. Энэ үндсэн дээр хувь хүнд өөрийгөө илэрхийлэх, бататгах, бие даан чөлөөтэй оршиж, үйл ажиллагаа эрхлэх боломж бүрддэг. Хөгжлийн олон талт байдал нь хүний эрх чөлөөний хязгаарыг улам өргөтгөж өгдөг. Гэхдээ үүний тулд хүн өөрөө хангалттай боловсрогдож, хөгжсөн байх шаардлагатай.

Спортод шинийг санаачлах, бүтээх үйл ажиллагаа, бүх талын хөгжлийн боломж бүрэн нээлттэй байдаг. Энд тулгуурлаж тамирчин спортын үйл ажиллагаанд урьдчилан таамаглаагүй янз бүрийн нөхцөлд үйлдэл хийх боломжийг олж авдаг. Спортын бүтээлч шинж нь бодит амьдарлын өрсөлдөөний хүмүүнлэгжсэн, тоглолтын загварын байдалтай олон талаар холбоотой. Спортын энэ шинж нь зөвхөн тогтсон дүрэм журамтай бус, шинэ шийдэл, зохион бүтээх, гоо зүй, сэтгэл зүйтэй холбоотой байдаг. Спортын өрсөлдөөн болон түүний бүх төрлүүдэд урлагийн адил илэрч байдаг гол үндсэн зүйл нь тоглолт юм. Тоглолт нь түүнд гоо зүйн шинжийг олгодог. Спорт нь тоглолтгүйгээр зөвхөн хүчний тусламжтайгаар шийдвэрлэгддэг зөрчилдөөн болон хувирна¹.

Улс төр, үзэл суртал болон спорт зэрэг нийгмийн амьдралын үзэгдлүүдийн социал үүрэг нь тогтвортой бус юм. Энэ нь түүхэн бүхэл явцын адил байнга хувьсаж өөрчлөгдөж байдаг. Зарим холбоо суларч хоёрдогч үүрэгтэй болдог байхад зарим нь эсрэгээр голлох болдог. Эсхүл тодорхой давхрага, үндэстэн эсхүл төр спортын үнэ цэнийг ойлговоос түүнийг өөрийн төлөө зүтгүүлэх, эрх мэдэлтэй болон удирдлагадаа оруулах бүхий л арга хэмжээг авдаг. Үүнд үзэл санааны удирдах чиг үүрэг илэрдэг. Энэ нь эдийн засаг, улс төрийн адилаар нийгмийн үйл явцыг удирдах нэгэн хэрэгсэл болдог.

Төрөөс спортод хандах сонирхол нь үзэл суртлаар тодорхойлогдохоос гадна түүн дээр тулгуурладаг. Мөн түүнчлэн түүнийг хангах арга хэрэгслийг боловсруулдаг, тухайлбал хүн амд үзэл суртлын талаар нөлөөлөх хэрэгслийн нэг болдог. Спортын тухай жирийн мэдээлэл нь үзэл суртлын шинжтэй байдаг бөгөөд спорт болон спортын хөдөлгөөн, спортын сурталчилгаа, ухуулга, эреклам зэргийг удирдах хэрэгсэл болгон ашигладаг. Өөрөөр хэлбэл – улс төрийн чиг үүрэг нь зөвхөн улс төр эсхүл үзэл суртлын асуудлыг шийддэггүй мөн сурталчилгаа болон удирдлагын үүргийг агуулдаг.

¹ мөн тэнд

Спортын социал, – соёлын үндсэн чиг үүргийг авч үзсэний эцэст ЮНИСКО –ийн нарийн бичгийн дарга Федерико Майорын эрэгцүүллийг дурьдах нь зүй ёсны болох болов уу: "... хүний бүх талын тэгш хөгжилд спортын үйл ажиллагаа нь зөвхөн ухамсар болон ёс суртахууны бэлтгэл буй тохиолдолд тэдгээрийн хамтаар нөлөөлж чаддаг түүний зэрэгцээ танин мэдэх, сэтгэлийн хөдлөл, ёс суртахууны болон сэтгэл зүйн үүргүүдийг бүгдийг нь холбож чадаж байж нөлөөлдөг. Спорт өнөөдөр хамгийн дэлгэрсэн орчин үеийн соёл болсон. Тэр нь урлаг болон яруу найргын адил хувь шинж чанарыг баяжуулдаг"¹.

Дээр тэмдэглэсэн спортын – социал соёлын чиг үүрэг нь спорт ба эрүүл мэндийн, спорт ба соёлын хязгаарлагдмал холбоог тэлж дэлгэрүүлэхэд ач холбогдолтой бөгөөд төрийн социал бодлогын бусад чухал асуудал тухайлбал улс төр, эрх зүйн асуудлыг судлахад тодорхой нөлөө үзүүлдэг байна.

1.5.Төрийн спортын чиг үүргийн хэрэгжилтийн хөгжлийн нэн чухал үе шат

Монгол Улс нь ЗХУ болон социалист хамтын нөхөрлөлийн орнуудын нэгэн адил социализмын үед улс төр - үзэл суртлын зорилгоор спортод ихээхэн ач холбогдол өгч түүнийг өргөн хэмжээгээр хэрэглэж байжээ. Тухайлбал "Биеийн тамир, спортыг цаашид хөгжүүлэх арга хэмжээний тухай" БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл ба МАХН-ын Төв Хорооны 1956 оны 43/37 дугаар хамтарсан тогтоолд "Биеийн тамир бол манай орны хөдөлмөрчдийг коммунист хүмүүжилтэй болгох ... чухал хэрэгслүүдийн нэг нь мөн"² гэж зааж байжээ. Мөн 1960 онд гаргасан хамтарсан тогтоолд "социализмыг бүх фронтоор байгуулж байгаа одоо үед хөдөлмөрчдийн коммунист хүмүүжлийн чухал хэсэг тэдний эрүүл чийрэг байхын эх булгийн нэг болсон биеийн тамир – спортын хүмүүжлийг нийтэд эзэмшүүлэх хөдөлгөөнийг улс орон даяар өргөн далайцтай

¹ Спортын сайд нарын олон улсын бага хурлыг нээсэн Ф.Майорын илтгэлээс. М., 1988

² БНМАУ, Хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ. 1957. 10 дэх тал

өрнүүлэх явдал нам, улс, олон нийтийн байгууллагын нэн тэргүүний зорилт мөн"¹ гэж онцлон тэмдэглэжээ.

Хувьсгал, германы фашизм, японы милитаризмыг бут цохисон, шинэ шударга нийгэм, шинэ хэв маягийн бие хүн төлөвшүүлэх итгэл найдвар, боломжийг буй болгож, XX зууны эхээр эхэлсэн оюун санаа, сэтгэлийн өрнөлт, хөөрөл нь бүх нийтийн спортын хөдөлгөөнийг өрнүүлэх хүчтэй түлхэц, хөдөлмөрийн үйл ажиллагаа ба эх орноо батлан хамгаалахад монголын ард түмнийг бэлтгэх гол сэдэлт болж байсныг үгүйсгэхийн аргагүй.

Социализмын үеийн спортын хөдөлгөөний чухал ач холбогдолтой хэд хэдэн нэн чухал нөхцөл байдлыг товч авч үзье:

Нэгдүгээрт, энэ хөдөлгөөнд спортын хүмүүнлэг үнэ цэнэ илэрч байсан нь ангич ашиг сонирхлоор нөхцөлдсөн нэг талаар нийгмийн хурц зөрчилдөөн, цаг үеэр бүрэн зөвтгөж болох, харин нөгөө талаар хүний бие бялдарын хөгжлийн өөрийн үнэ цэнийг дутуу үнэлж байгаагүй бөгөөд өөрөөр хэлбэл бие хүний бүх талын өв тэгш хүмүүжлийг тэр үеийн цорын ганц эрх баригч намын программын зорилт хэмээн тунхаглаж хэрэгжүүлэх талаар багагүй хүчин гаргаж байсан;

Хоёрдугаарт, БНМАУ-д биеийн тамир, спортын хөгжилт нь улс төр, үзэл суртлын онцгой зорилгоор тодорхойлогдож байсан. Энэ нь "хүмүүсийн нийтлэг – шинэ хүн"-ийг төлөвшүүлэх нэг ёсны хэрэглүүр болж байв;

Гуравдугаарт, энэ үндсэн дээр спортыг хөгжүүлэх үйл явц хүчтэй явагдсан. Энэ үйл явц олон зүйлийн сайн сайхан үр дүнг авчирсан. Өөрөөр хэлбэл спортын хөдөлгөөн төрийн зүгээс санхүү, материалын асар их дэмжлэг авч, нийгмийн хөгжлийн хөтөлбөрт орж, далайцтай өргөн хэмжээний зохион байгуулалтын боломжийг агуулж байв. Төрөөс энэ хүрээнд нийгмийн шудрага ёс, нийт иргэдийг хөгжүүлэх, бие бялдарын хүмүүжлийн тодорхой баталгаа, авъяас чадварыг илрүүлэх ба төгөлдөржүүлэх боломжийг хангах бололцоог буй болгохыг эрмэлзэж байсан. Биеийн тамирын салбарт "социалист соёл"-ыг хөгжүүлэх нь шинэ ба чухал хүчин зүйл гэж үзэж, чиглэсэн зорилготой төрийн бодлого хэрэгжүүлсэн нь богино хугацаанд спорт хүн амын амьдралын аж төрөх

¹ Эрүүлийг хамгаалах, биеийн тамирын талаар гаргасан хуульчилсан актуудын системчилсэн эмхэтгэл. 1940 – 1961. УБ. 1962. 107 дахь тал

ёсны их ач холбогдолтой эрэлт хэрэгцээ болон хувирчээ. Энэ үед хүн амын бүх нийтийн бие бялдарын хөгжил, хүмүүжлийн зорилтын чиг баримжаа нь төрийн анхаарал халамжаар олж авсан спортын өндөр үр дүн, ялалтыг зорилго болгон тавиагүй, тэгэхдээ нийгмийн бодлогын далд утгаар энд бас ихээхэн ач холбогдол өгч байжээ.

1960 –1970 -аад онд спортыг хөгжүүлэх явдал тогтвортой шинжтэй болж, хүссэн, хүсээгүй өвөрмөц чиглэл, үйл ажиллагааны зорилго хэмээн үзэж, спортыг төрийн үйл ажиллагааны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг хэмээн үзэж төрийн бодлогын хэрэглүүр болгож, энэ нь ард түмний жинхэнэ ашиг сонирхол, хүмүүнлэг үзэл санаанд тэр болгон нийцэж тохирдоггүй байв. Ангийн болон үзэл суртлын хайр найргүй тэмцлийн үед “хөрөнгөтний”, “ажилчин ангийн” спорт гэж сөргөлдүүлэн эсрэг тэсрэг болгож, нийт хүн төрөлхтний соёлын үзэгдэл болох спортын боломжийг үлэмж хэмжээгээр хязгаарлаж байв.

Хувь хүний эрх чөлөө ба бие хүний бүтээлч, өндөр чадавхийн нэн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болсон бие бялдарын төгөлдөржилтийн үнэ цэнэ нь ийм нөхцөлд төрийн удирдлагуудын улс төрийн нэрээ их хичээдэг ба үзэл сурталын ашиг сонирхолд улам бүр байр сууриа алдаж, спорт түүний байгууллагын дээд амжилтын ололтыг ашиглан цаг зуурын амжилтыг бүхнээс эрхэмлэх хандлага илт давамгайлах болов. Спортыг улс төрийн тоглоомын хөзөр болгон ашиглах болжээ. Энэ нь социализмын үед ЗХУ-ын явуулж байсан олон улсын бодлоготой шууд холбогдож байсан бөгөөд түүний дагуул улс болох БНМАУ баримтлахаас өөр ямар ч аргагүй байсан юм.

1950 – 1960 -аад он бол дэлхийн спортын хөгжлийн ид оргил үе байсан бөгөөд цаг зуурын ялалт, амжилтууд бараг бүх нийтийн болж, хүн, дэлхий дахин шинэ, улам боловсронгуй хэлбэрийг буй болгох боломж үлэмж ихэссэн юм. Хельсинк, Мельбурн, Ром, Токио, Мехикогийн олимпын тоглолтууд үүнийг маш тодорхой баталдаг. Энэхүү цаг зуурын ялалт, амжилтын нэг гол шалтгаан нь бүрэн хүндэтгэн үзэх ёстой зүйлтэй холбоотой бөгөөд дэлхий дахин тэр бүх амжилтад сэтгэл нэн хангамжтай хандаж байв. Эдгээр жилүүд бол хувьсгал ба дэлхийн дайнуудын эвдэн бусниулж сүйтгэгч зөрчилдөөнөөс гарцгааж, дэлхий дахин харьцангуй тайван оршин тогтнож, хөгжиж ирсэн юм. БНМАУ-ын тухайд авч үзвэл эдгээр жилд ЗХУ болон “ах дүү” гэгдэж байсан социалист орнуудын туслалцаа дэмжлэг, өөрсдийн нөөц боломжийн

үндсэн дээр хүн амын өргөн давхаргын амьдралын түвшин дээшилж, "социализм", "коммунизм" -ын ирээдүйд итгэх найдвар хүмүүст төрж, амралт чөлөөт цаг үлэмж нэмэгдэх болов.

Ийм нөхцөлд спортыг хөгжүүлэх нэлээд тааламжтай нөхцөл бүрдэж эхлэв. Амьдралын аж төрөх ёс, эрүүл мэндийн сурталчилгаа, урам зориг, орчин тойрондоо өөдрөг сэтгэлээр хандах явдал өндөр амжилт үзүүлсэн тамирчдыг цаг үеийн гол баатрын хэмжээнд хүргэсэн байна. Спортоор хичээллэх явдал нэг ёсны "моод", цаг үеийнхээ хэв шинж болж хамгийн гол нь нийгмийн төвхнөлөө олоогүй байдлыг сатааруулж, өөдрөг, цог хийморьтой явцгаахын бэлэгдэл болж байв.

1960–1970 -аад оны үед спорт нь орчин үеийн нийгмийн соёлын нэгдмэл орон зайг буй болгов. Телевиз манай оронд нэвтрүүлгээ эхэлж олон улсын хэмжээний янз бүрийн түвшин, зэрэглэлийн тэмцээний сүлжээ өргөжиж тэр дундаа Олимпийн тоглолт, чөлөөт бөхийн дэлхийн болон тивийн аварга шалгаруулах тэмцээн монголчуудын хувьд голлох анхаарал, сонирхлыг татаж байсан. Спортын ялалтын нэр хүнд хурдацтай өсөж, тамирчид, багууд үндэснийхээ далбааг мандуулан, эх орныхоо төлөөлөгчид, түүний "спортын нэр төр"-ийг илэрхийлэгч, хамгаалагчид болцгоож, "үндэсний баатар" -ын хэмжээнд хүлээн авч байсан. Тамирчид, багийг чин сэтгэлээсээ дэмжигчдийн тоо эрс нэмэгдсэн үзүүлэлт, үр дүн нь спортын нэн чухал шинж, түүний хөгжлийн гол нөхцөл болжээ. Хаана л бол хаана олимп, дэлхийн аваргын тэмцээнээс медаль авчирсан, шагналт байр эзэлсэн тамирчдаараа нэг үе бахархаж байсан.

Спортын тэмцэл, ялалтын ач холбогдлын хэмжээ далайц, шинэ түвшин нь зохион байгуулалтын эрс өөр бүтэц, тамирчдын бэлтгэл сургуулилтын шинэ арга барилыг боловсруулах, төгөлдөржүүлэх, энэ салбарт судалгаа, сургалтын шинэлэг ажлыг шаардах болов.

Спортын соёлын шинэ орчинг буй болгож өөрөөр хэлбэл спортын байгууламж - цэнгэлдэх хүрээлэн, спортын ордон, танхим төдийгүй орон сууцны болон амралтын газрын зохион байгуулалт, төлөвлөлтөд биеийн тамирын талбай, орчин бүрдүүлэхэд их анхаарал тавьсан байна. Олон нийтийг хамарсан биеийн тамир, спортын компанчилсан арга хэмжээ олонтаа зохиогдож бүх нийтийг хамруулахын тулд захиргааны арга ч хэрэглэж байв. Хүмүүсийн соёлын амьдралд спортын сонин

сайхан баяр, нийтийн тэмцээн, гүйлт зэрэг нь мэдэгдэхүйц үүрэг гүйцэтгэх болсон. Эдгээр нь яруу тод, уран хурц, өвөрмөц хэрэглүүрийг буй болгож байв. Спорт нь тодорхой хэмжээгээр орчин үеийн уран сайхны соёлд орж урлаг, цаг үеийн хэв маяг, уран сайхны урлагт онцгой нөлөөлөл үзүүлсэн юм. Спорт нь өөрөө уран сайхны үнэт зүйлсийг шууд буй болгох бадрангуй эх сурвалж болж байлаа. Спортын сэдэв нь дүрслэх урлаг, утга зохиол, кинонд тусгалаа олж байв.

Нийгмийн зан суртахууныг төгөлдөржүүлэх үүднээс спортод ихээхэн найдвар тавьж байсан. Тэгэхдээ хэн ч спортоос туйлын цэвэр ариун ба алдаа эндэгдэлгүй зүйлийг хүсэн хүлээгээгүй. Гэхдээ тэмцээн, уралдаанд оролцогчдын найрсаг нөхөрсөг байдал, бие хайргүй тэмцэл, тэдгээрийн ариун шударга дүрэм нь улам бүр спортын харилцааг тодорхойлж түүгээр дамжуулан нийт хүн төрөлхтний үнэт зүйлс, харилцааны хэм хэмжээ түгэн тархах байх хэмээн итгэж байсан юм.

Спортын ялалт, дээд амжилт тогтоогчдыг үндэсний бэлэгдэл мэт хүлээн авч, тэд нь нэлээд тод томруун байдлаар эх оронч үзлийн үнэ цэнэ, хүлээсэн үүрэг, алдар хүнддээ үнэнч байхыг харуулах ёстой байсан. Эдгээр зан чанар нь олон түмний ухамсарт хоногшиж, спортод чиг баримжаа болж, тэдгээрийг хүмүүжлийн хэрэглүүрээр нэвтрүүлэхийг оролдож байсан. Үүний зэрэгцээ нийгмийн, ёс зүйн хамгийн гол нь үзэл суртлын олон асуудал шийдвэрлэгдэх байх гэж үздэг байв. МАХН-ын Төв Хорооны удирдлагын дор спортын сурталчилгаа нь энэ чиглэлээр их уйгагүй ажиллаж байсан бөгөөд тэр болгон биш ч гэсэн амжилт олж байв. Тэгэхдээ энэ дүр зураг 1970-аад оны сүүлчээр өөрчлөгдөн, гажуудаж, спорт өөрийн хөгжлийн хямралын хүнд үед орсон нь нэгэнт тодорхой болж, спортын дээд амжилтыг олон түмний сэтгэл ихэд хүсэмжлэх болов. Сайн сайхан гэж бодож байсан биеийн тамир-спортын хөдөлгөөний найдвартай гэгдсэн тогтолцоог шаардах боллоо.

Энэхүү тогтолцооны үндсийг үүсмэл үнэн бүрэлдүүлж байсан бөгөөд спортоор олон түмэн хичээллэж оролдох болсон нь спортын өндөр ур чадварын найдвартай суурь ба нөхцөл, олимпод амжилт гаргах уг сурвалж ба нөөц нь сургууль ба үйлдвэрлэлийн спортын хамтлаг, бүх нийтийн биеийн тамирын сургалт хэмээн үзэж байв.

Бодит байдалд бүх зүйл ийм болсонгүй. Эцсийн дүндээ 1940 –1960 -аад онд нэлээд сайтар ажиллаж байсан

схем нь үнэндээ нийгмийн ашиг сонирхлыг хангаж чадахаа больжээ. Бие бялдарын хүмүүжил ба нийтийн спортын муу бус тогтолцоо эвдэгдэх болсон. Нийгмийн зан суртахууны мэргэжлийн урам хугарах үйл явц спорт буюу түүний үнэт зүйлтэй холбогдсон чиг баримжаалсан олон хүнийурам зориг мохох явдал илрэх болов. Олон түмний ур чадварын нэгдэл нь “домог” болох нь илт мэдэгдэж ирэв.

Өөр нэгэн “домог” нь спортын эрүүл энх байх, бие бялдар төгс төгөлдөр болох дэлхий дээрх өв тэгш зүйл гэсэн төсөөлөл аажмаар сарнисан явдал юм. Спорт эрүүл мэндийг авчирна, спортын асуудалд хандах хандлага нь юуны өмнө анагаах – эрүүл ахуй буюу урьдчилан сэргийлэх явдал бөгөөд энэ нь олон түмний ухамсарт шингэсэн төрийн сэтгэлгээний нэлээд түгээмэл байнга давтагддаг хэвшмэл зүйл болж байв. Үүнд итгэл үнэмшилтэй болохын тулд хөтөлбөрийн хийгээд удирдамжийн аливаа баримт бичигт биеийн тамир, спортын тухай мөр нь ямагт эрүүл мэндийг хамгаалах хэсэгт бичигддэг байжээ. Спортын эл чиг үүрэг хэрэг дээр нэн чухал гэдэгтэй хэн ч маргахгүй. Ийм ойлголт нь спортыг түүнээс гадуурхи ямар нэгэн зорилгод хүрэх хэрэглүүр хэмээн үзэхэд хүргэж байсан. Спортыг соёлын үзэгдэл гэж үзэх явдал алдагдаж тэгэхдээ спортыг өөрийгөө идэвхжүүлэх, хүнийг хөгжүүлэх салбар, нийгмийн өндөр ач холбогдолтой амжилт, бүтээлч үйл ажиллагааны салбар болгосон юм.

Эрүүл мэнд, бие бялдарын төгөлдөржилтийг уралдаан, тэмцээн баталгаажуулж тэр болгон чадсангүй. Зарим үед хүмүүс спортын өндөр үзүүлэлтийн золиос болох тохиолдол ч гарч байв. Энэ учраас спортын үйл ажиллагааны хүрээнд эрүүл мэндийг хамгаалах, хэвийн байлгах, өндөр үр дүнтэй үйл ажиллагаанд хүрэх, бие бялдарыг төгөлдөржүүлэх үр нөлөөтэй, найдвартай олон чухал арга хэрэглүүрийг боловсруулж, сорьж шалгах ёстой байдаг. Спортын орчин үеийн практик чухамхүү энэ асуудлыг чухалчилж байна. Хүн медаль, аваргын золиос болж, элэгдэх хүртлээ хөдөлмөрлөхөөр албадуулахад хүрвэл спорт хор хөнөөлтэй зүйл болж хувирна. ОХУ-ын судлаачдын шинжилгээгээр Пермийн мужийн олимпид оролцогчдын амьдралын дундаж нас 47.3 байгаа дүн гарчээ¹.

¹ Исаев А.А. Спортивная политика России. Изд- во Советский спорт. М., 2002. С. 240

Асуудлын гол нь ялалтын үнэ цэнэ ямар байсан төдийгүй түүнд хэн яах гэж хүрсэнд байгаа юм. Хэрэв олимпын медаль тухайн тамирчны өөрийнх нь гол зорилго байж гэж бодвол тэрээр түүнийг олж авахын тулд ямар ч үнэ цэнээр хамаагүй тэр ч атугай эрүүл мэндээ бүр амь биеэ золиосолж авах эрхтэй болно. Энэ ч маргаангүй. Энэ тохиолдолд тамирчин ухамсартайгаар, сайн дураараа, өөрийн үйл хэргийг хувийн ба нийгмийн өндөр учир холбогдол, өөрийн болон өөрийн ард түмэн, эх орныхоо нэр төр, алдар хүндийн төлөө гэсэн итгэл үнэмшилтэй байж болно¹.

Хэрэв клуб, дасгалжуулагч, төрийн байгууллага “ямар ч үнэ цэнээр” төлөхөд бэлэн, тамирчин тэдгээрийн ивээлд үйлчилж, түүний үйл ажиллагааны амжилт буюу эс амжилт шалтгаалдаг бол бүр өөр хэрэг юм. Ийм тохиолдолд спортын эрхэм зорилго, үнэ цэнэ ялалт, рекорд нь хуурмагласан, зан суртахуунгүй зүйл болно. Чухам үүнд 1960-аад оны сүүлч, 1970-аад оны эхэн үеэс эхэлсэн спорт хүмүүнлэг бус болсон ноцтой эх үүслийн нэг үндэс оршино. Тамирчдыг ялалт, медаль олох хэрэглүүр болгосон тогтолцоо үүсэв.

Өөр нэгэн хүмүүнлэг бус илрэл нь олон төрлийн спорт үзтэл илэрхий “залуужсан” явдал юм. Рекорд үр дүнг өсвөр үеийнхэн, хүүхдүүд үзүүлэх болов. Багагүй хортой эл үзэгдэл нь жинхэнэ уралдаан, тэмцэлдээнийг спортоос түрэн гаргахад хүргэж байв. Юуны өмнө “гэрээний” тэмцээн уралдаан бий болов.

1986-1990-ээд оны үед сэргээш (допинг) спортын салбарын гол аюул болж байв. Сэргээшийн аюул нь тамирчны эрүүл мэндийг муутгаад зогсохгүй спортын үйл ажиллагааны үр дүн нь өөрийнхөө байгалиас заяасан боломж, авьяасыг чөлөөтэй ашигласан хүний бус харин юуны өмнө эм хэрэглэсний үр дүн болдогт оршино. Иймэрхүү нөхцөлд явагдсан уралдаан, тэмцээнийг маш өөр зэрэглэл ба зан суртахууны эрс өөр утгаар тусгаарлах шаардлагатай болно. Энэ тохиолдолд эрт буюу орой нь хамаагүй сонирхогчдын ба мэргэжлийн спорт хэмээн хуваагдсан түүх давтагдаж, спорт нилэнхүйдээ мэргэжлийн бус байх цаг үе төгсөх болно. Спорт нь техник ба үзэгчдийн талаасаа ялалт болж, зан суртахуун талаасаа уналтад орж болзошгүй.

¹ Лоу Б. Красота спорта. М., 1984.

БНМАУ-д ийм хямралын шинж тэмдэг нэлээд тодорхой илэрч байв. Энд өгөх гол тайлбар нь спорт бол үзэл суртлын хэрэглүүрийн нэг гол салаа мөчир болж байсанд оршино. Сурган хүмүүжүүлэх зүйн үүднээс үзвэл спорт нь нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг ба хүмүүжлийн чиг үүргээ алдаж байв. Спортын байгууллагын бүтэц, тамирчин болсон хүн, түүний үйл ажиллагааны үр дүн, түүний нийгмийн ба амьдралын амжилт нь удирдлагын аппаратаас шалтгаалах болж, орчин үеийн спортыг хөгжүүлэхэд үр нөлөө нь хангалттай бус байв.

Эдгээр шүүмжлэлт байр суурь нь хоёр чухал асуудлыг дэвшүүлэн тавихад хүргэж байна. **нэгдүгээрт**, спортыг амьдралын эрүүл саруул аж төрөх ёсыг хөгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлэх, нийт хүн амын бие бялдарын хүмүүжлийн институт болгох; **хоёрдугаарт**, спортын дээд зэргийн амжилтыг нийгмийн ба хөдөлмөрийн хангамжийн зохих тогтолцоо бүхий бие даасан үйл ажиллагаа болгож тусгаарлах.

Манай оронд социализмын жилүүдэд спортын тогтолцоо нь хүн амын бие бялдарын хүмүүжил, спортын олон түмний хөдөлгөөний зохион байгуулалтын олон асуудлыг шийдвэрлэсэн төрийн бодлогод үндэслэн буй болсон бөгөөд монголын спорт зарим төрлөөр дэлхийн түвшинд хүрсэн боловч 1990-ээд онд өөрийн бололцоогоо шавхсан юм. Спортыг хөгжүүлэх төрийн болон үндэсний хэмжээний тулхтай хөтөлбөр өнөө үед үгүйлэгдэж байна. Олон түмний спортын ажил уналтад оров. Бие бялдараа чийрэгжүүлэх, нөхөн сэргээх спорт төрийн нийгмийн бодлогын хэлбэршээгүй ба чиг баримжаагүй хүрээ болсон байна. Ерөнхий боловсролын сургууль дахь бие бялдарын хүмүүжил, сургуулийн спортод нааштай; илэрхий сайн талын өөрчлөлт гараагүй л байна.

Спортын салбарыг удирдах явдал гол төлөв олон нийтийн шинжтэй болжээ. Спортын удирдлага улс орны хэмжээнд зохион байгуулалт, бүтцийн хувьд ашигтай, үр нөлөөтэй болж чадаагүй байна.

Өнөөг хүртэл төрөөс спортыг удирдах онол-арга зүй, зохион байгуулалтын нэгдмэл бодлого, хөтөлбөрийг боловсруулж чадаагүй байна. Энэ ажлын нийгэм удирдлагын үндсэн онцлогтой уялдсан хүндрэл бэрхшээл байгаа нь судалгааны явцад харагдав.

Нийгэм сэтгэл зүйн шинжтэй хүндрэл бэрхшээлд дараах зүйлийг хамааруулж болно:

- уламжлалт хэв маягаар сэтгэсэн идэвхгүй, үлбэгэр байдал;

- спортын байгууллагын төлөөлөгчид хөгжлийн бүх чиглэлийг цогцолбороор нь авч үзэхийг гол болгохгүй, өөрсдийн байгууллагын хувийн ашиг сонирхолд хөтлөгдөж байгаа;
- спортын мэргэжилтнүүдийн үлэмж хэсэг нь хөгжлийн хэтийн зорилтыг бус өнөөгийн байдлыг чухалчилж байгаа;
- спортын байгууллагын удирдлага нь тодорхой зорилтыг чиг баримжаа болгоход сул анхаарч, тогтвортой бус, түргэн зуур хүрч болох үр дүнд сэтгэл ханаж байгаа;
- дээд шатны байгууллагаас ирүүлсэн даалгавар, боловсруулалтыг гүйцэтгэхэд тодорхой хувь нь үл итгэсэн байдлаар хандаж байгаа зэрэг болно. Зохион байгуулалтын шинжтэй хүндрэл бэрхшээл ч цөөнгүй байна.

Монгол улс дахь спортын хөгжилд хямралын үзэгдэл илэрч байгаа бөгөөд түүнийг чиглэсэн зорилготой шинжлэх ухааны үндэслэлтэй бодлого, асар их хөдөлмөрөөр даван туулах шаардлагатай болно. Монгол улсад нийгмийн салбар бүхэлдээ хямралын байдалтай байгаа билээ. Спортын хямрал нь БНМАУ-аас хадгалагдсан зохион байгуулалтын хэлбэр, үйл ажиллагааны арга, нийгмийн шинэ бүтцэд спортын мөн чанар, ролийн тухай хуучин төсөөлөл, нийгмийн ба хувийн эрэлт хэрэгцээний шинэ тогтолцоо, амьдралын шинэ жишигтэй нийцэхгүй байгаад оршино.

1.6 Төрийн спортын чиг үүргийг хангах арга, хэлбэр

Спорт бол төрийн нийгмийн (социаль) чиг үүргийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг хэмээн бидний баримтлаж буй үзэл баримтлалын дагуу спортыг хөгжүүлэх асуудал төрийн нийгмийн (социал) чиг үүргийн нэгэн бие даасан төрөл юм.

Спортын талаар тогтоосон олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний үзэл баримтлал, зарчим тухайлбал НҮБ, Европийн холбооны эрх зүйн суурь үндэст шинжилгээ хийх замаар орчин үеийн дэлхий ертөнцийн спортын бодлогын ач холбогдлыг

тусгасан дараах нэн чухал заалтыг бид тусгайлан тэмдэглэж байна:

- Спорт нь бүх нийтэд үнэ цэнэтэй зүйлс болж үндэс угсаа, хэл, арьсны өнгө, соёл, шүтэж буй шашны хамаарлаас үл шалтгаалан спортоор хичээллэгсдийн эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, тэднийг ялгаварлан гадуурхахгүй байх;
- Спортын хөдөлгөөнийг амьдрал, үйл ажиллагааны таатай нөхцөлөөр хангах, нийгмийг эрүүл саруул хөгжүүлэхэд, нийгмийн эдийн засгийн дэвшлийн тусын тулд спортод бүх нийтийг оролцуулах урьдчилсан нөхцөлийг бий болгох эдгээр зорилгоор спортын хөтөлбөрт нөөцийг дахин хуваарилах;
- Бүх нийтийн спорт болон дээд амжилтын спортын хоорондын зөрчилдөөнийг арилгах явдлыг харгалзан спорт, түүний хөгжлийн тухай уян хатан хууль тогтоомж боловсруулж батлах;
- Эдийн засгийн хувьд хоцрогдонгуй нутаг дэвсгэрийн спорт, хүүхэд, тахир дутуу хүмүүс, эмэгтэйчүүд, өндөр настай хүмүүсийн спортод нийгмийн болон эдийн засгийн дэмжлэг үзүүлэх тусгай арга хэмжээг хэрэгжүүлэх;
- Бүх нийтийн спортын ашиг сонирхлыг харгалзан үзсэн албан татварын тогтолцоо боловсруулах;
- Байгууллага болон оршин суугаа газраар байгуулагдсан спортын клуб, хамтлаг, нийгэмлэгт нийгмийн болон тухайлбал мэдээлэл, арга зүй, сэтгэл зүй, хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх тогтолцоог бий болгох;
- Холбогдох мэргэжилтнийг бэлтгэх, давтан бэлтгэх;
- Спортын хөдөлгөөнийг нийтэд хүртээмжтэй, ойлгомжтой болгоход чиглэгдсэн мэдээлэл–сурталчилгааны ажил зохион байгуулах;
- Спортын хөдөлгөөнд оролцогчдын нийгмийн ба эмнэлгийн хамгаалалтыг хангах;
- Мансууруулах ба сэтгэцэд хүчтэй нөлөөлөх бодис, согтуурал, гэмт явдал, терроризм зэрэгтэй спортын арга зүйгээр тэмцэх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх;
- Спортын мэдээллийн орон зайг ашигтай бүрдүүлэх;

Бүх нийтийн спортын бодлого, хууль буй болгох явдлыг НҮБ-ын баримт бичигт үндэсний засгийн газрын үйл ажиллагааны нэн чухал чиглэл хэмээн үзсэн байна. Төрийн спортын бодлого эрх зүйн хэм хэмжээгээр дамжиж хэрэгжих ёстой. Тийм учраас **спортын төрийн бодлогын үндсэн чиглэлийг** дараах байдлаар тодорхойлж болох юм. Үүнд:

- Спортын төрийн бодлогын эрх зүйн үндэс болсон биеийн тамир, спортын тухай хууль баталж дагаж мөрдүүлэх;
- Зах зээлд шилжсэн үеийн нөхцөлд спортод хандах төрийн эдийн засгийн бодлогыг тодорхойлох;
- Спортод хандах нийгэм соёлын бодлогыг хэрэгжүүлэх;
- Спортоор хичээллэгсдийн нийгмийн баталгааг хангах;
- Хөдөө, орон нутаг дахь спортын бодлогыг тодорхойлж хэрэгжүүлэх;
- Спортын бодлогын субъект болох төр ба төрийн бус байгууллагын харилцан уялдааг сайжруулах;
- Спортын төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх механизмийг бүрэлдүүлэх зэрэг болно.

Төрийн спортын бодлогын субъектыг дараахь байдлаар тоймолж болох юм:

- Төрийн байгууллага;
- Нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллага;
- Төсвийн бус сан;
- Олон нийтийн, шашны, буяны буюу төрийн бус байгууллага, спортын төрлийн холбоод, спортын клуб, секц;
- Хувийн аж ахуйн нэгж ба бизнес;
- Спорт, боловсрол, соёл, хүчний бүтцийн байгууллагын мэргэжлийн ажилтан, сайн дурын дасгалжуулагч;
- Эцэг эхийн хорооны гишүүд;

Спортын бодлогын гол субъект нь /социал/ төр байх бөгөөд, төрөөс дараах нөхцөлийг хангах ёстой:

- Спортын салбарт нийгмийн шударга ёсыг тогтоох нөхцөлийг хангах;
- Нийгмийн болон өөр шинжийн эрх тэгш бус байдлыг зөөллөж сулруулах;

- Нийгмийн гишүүн бүрт спорт эрхлэх боломжийг олгох;
- Хүн бүрт эрүүл саруул аж төрөх ёсыг төлөвшүүлэх;

Спортын бодлогын субъект нь үйлдвэрчний эвлэл, нам, эвсэл, хөдөлгөөн, хүүхэд, залуучууд, төрийн бус бусад байгууллага болно. Хүн амын тодорхой давхарга ашиг сонирхлоо илэрхийлж, төрийн болон ажил олгогчдын байгууллагатай нийгмийн дэмжлэг, хүн амын тодорхой бүлгийг хамгаалахын тулд хэлэлцээр байгуулж, бичгийн хэлбэрээр бэхжүүлэх ёстой. Үүнийг хөдөлмөрийн хуульд заасан хамтын гэрээ, хэлэлцээрийн тухай хэм хэмжээгээр зохицуулна.

Үүнээс гадна спортын бодлогын идэвхигүй субъект гэж байдаг. Эдгээр нь банк, санхүү даатгалын байгууллага, компани зэрэг юм. Тэдгээрийн ашиг хуримтлагдахын хэрээр спортыг хөгжүүлэхэд идэвхитэй үүрэг гүйцэтгэж, нийгмийн санаачлагыг дэмжих зорилгоор тодорхой хөрөнгө мөнгө зарцуулж, зарим тамирчдыг ивээн тэтгэдэг.

Манай улсад ийм туршлага багагүй хуримтлагдаж агуулга хэлбэр нь баяжиж байна. Спортын бодлогын мөн чанарыг тодорхойлоход манай орны хувьд нэлээд ужигарсан дутагдал хэвшмэл оршсоор ирснийг судалгааны үр дүн харуулсан юм:

- Бүх нийтийн спорт ба дээд амжилтын спортын хөгжлийн хоорондын харьцаа аль нь чухал болохыг тодорхойлоход дэс дарааллыг зөв тогтоож чадаагүй байдал гарсан;
- Спортын хөдөлгөөний /эрх эдлэх, үүрэг хүлээх/ эрх зүйн чадвар, спортод нийгмийн /социальный/ үнэ цэнэ бүхий статусыг олгох зайлшгүй шаардлага, төртэй түүний харилцах эрх зүйн зохицуулалтыг хангах явдлыг дутуу үнэлж байсан;
- Спортын хамтлагийг биш харин зөвхөн хувь хүн, түүний бие бялдар, оюун ухаан, зан суртахууны хөгжлийг л нийгмийн нэгж, эрх зүйн субъект хэмээн үзэх чиг хандлагыг баримталж ирсэн;
- Спортын бодлогын зохицуулах зүйлийг арга зүйн хувьд боловсруулаагүй, улс орны хөгжлийн өнөөгийн шатанд түүний гүйцэтгэх өвөрмөц агуулгыг тусгайлан гаргаж тодруулж чадаагүй;
- Олон түмний спортын асуудал ба дээд амжилтын спортын өвөрмөц асуудлыг хольж хутгаж төрийн үйл

ажиллагааны нэн чухал бие даасан чиглэл болох бүх нийтийн спортыг дорд үзэх байдалд хүрч байсан;

- Олон улсын Олимпийн зарчмыг БНМАУ-ын спортын бодлогын зарчмаар сольж нийт хүн төрөлхтний үнэ цэнэтэй эн тэнцүү бус бодлого баримталж, зөвхөн үр дүнгийн хойноос хөөцөлдөж тамирчдын эрүүл мэндэд таагүй нөлөөлөл үзүүлж байв;
- Урьд өмнө нь спортын салбарт гарч байсан удирдамжийн шинжтэй баримт бичиг нь бүхэлдээ тунхаглалын шинжтэй, төр засгийн үйл ажиллагаанд спортын бодлогын чиг үүрэг амжилттай хэрэгжих чадвартай тодорхой механизмыг боловсруулж чадаагүй;
- Төрийн спортын бодлогын онол, арга зүйн асуудлыг сайтар судалж боловсруулж чадаагүй явдал нь нийгмийн практикт сөрөг нөлөөлөл үзүүлж, төрийн спортын чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд саад болж, монголчуудын амьдралын мөн чанарыг “доройтуулахад” хүргэсэн юм;

Спортын бодлого нь нийгмийн социал, эдийн засгийн, соёлын, хүн ам зүйн болон бусад олон хүчин зүйлтэй нягт уялддаг болохыг анхаарах ёстой;

Төр бол спортын бодлогын салбарт дангаар ноёрхох ёсгүй. Ийм учраас спортын бодлогод оролцдог бүх субъект түүний дотор төрийн бус болон буяны байгууллага, бизнес зэргийн эрх, хариуцлага, үйл ажиллагааны нөхцлийг бүрэлдүүлэх шаардлагатай юм.

Спортын бодлогыг амжилттай хэрэгжүүлэх зайлшгүй чухал нөхцөл нь:

- спортын хөдөлгөөн ба төрийн хоорондын харилцааг зохицуулсан эрх зүйн үндсийг боловсруулах;
- спортын бодлогын чиг үүрэгт төр засгийн байгууллагын үйл ажиллагааг оруулж, спортын хөдөлгөөний нийгмийн (социал) бодлогын чиг баримжааг хүчтэй болгох;
- улсын хэмжээний болон орон нутгийн түвшиний спортын бодлогын бүтцийг оновчтой бүрэлдүүлэх;
- спортын бодлогын бүх субъектын үйл ажиллагааны уялдсан зохицуулалтыг хангах;
- спортын бодлогыг санхүүжүүлэх тогтолцоог буй болгох;

- спортын мэдээллийн орон зайг бүрэлдүүлэх;
- олимпийн хөдөлгөөний зарчмаар бүх нийтийн спортын хүмүүжлийн бүхэл бүтэн тогтолцоог буй болгох, хэрэгжүүлэх;
- спортын үйл ажиллагааны салбарт хяналт шинжилгээ / мониторинг/ хийх;

Төр ба спортын хоорондын чанарын шинэ харилцаа тэдгээрийн эрх зүйн зохицуулалтын үндсийг боловсруулан, хэрэгжүүлэхэд зарчмын хэд хэдэн үндэслэлийг буй болгов :

- төрөөс спортын хөдөлгөөнд социаль бодит эрх, үйл ажиллагааны баталгааг олгох;
- төр ба спортын хамтын харилцааг бүрэлдүүлэх, бүх нийтийн спорт ба дээд амжилтын спортын ашиг сонирхлын ашигтай харьцааг тэнцвэржүүлэх,
- спортын бие даасан байдлыг хангах, түүний чадавхийг дайчлах урьдчилсан нөхцөлийг бүрэлдүүлэх,
- нийгмийн институт болох спортын талаар үндсэн хуульд тусгаж, нийгмийн харилцааны тогтолцооны бие даасан бүхэл бүтэн объект хэмээн үзэх,
- спортын бодлогыг төрийн нийгмийн чиг үүргийн нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзэх зэрэг болно.

Төрийн нийгмийн чиг үүргийн социаль чухал хэсэг болох спортын бодлого нь хэд хэдэн чухал шинжийг агуулж байгааг дараахь шалгуураар системчилэн харуулж болох юм.

Шалгуур:

- Спортын салбарт спортын бодлогыг боловсруулах ба хэрэгжүүлэх түвшин;
- Спортын бодлогын арга хэмжээ, зорилтын агуулга;
- Спортын бодлогыг хэрэгжүүлэх хугацаа;
- Үр нөлөөтэй, үр нөлөөгүй байдал;

Спортын бодлогын чиглэл:

- Төрийн спортын бодлого, Салбарын спортын бодлого (боловсрол, эрүүлийг хамгаалах, хүчний байгууллага, хүүхэд – залуучуудын байгууллага зэрэг);
- Хөдөө орон нутгийн спортын бодлого, байгууллага, аж ахуйн нэгж, оршин суугаа газрын спортын бодлого;

- Эрх зүй, зохион байгуулалт, нийгмийн, эдийн засгийн, санхүүгийн, экологийн, хүн ам зүйн, үзэл санааны, сурталчилгааны, соёлын;
- Урт хугацааны, дундач хугацааны, богино хугацааны, цаг үеийн;
- Үр нөлөөтэй бодитой, үр дүнтэй, прагматик, арга хэмжээ сайтар хэрэгжсэн, хүн амд ойлгомжтой;
- Үр нөлөөгүй бодитой бус, ихэнхи арга хэмжээ хэрэгжээгүй, цаасан дээр үлдсэн, хүн ам хүлээж аваагүй;

Эрх зүйн ном зохиолд төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх хэлбэрийг **нэгдүгээрт**, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанаас ялгагдах төрийн үйл ажиллагааны тусгай төрөл, төрийн механизмын үндсэн салаа мөчрийн үйл ажиллагаа; **хоёрдугаарт**, төрийн чиг үүргийг шууд хэрэгжүүлэх төрийн үйл ажиллагааны нэг төрлийн гадаад шинж хэмээн ойлгож байна¹.

Өмнө дурьдсан нэг дэх шалгуураар төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх үндсэн хэлбэрийг дараахь байдлаар хэрэгжүүлнэ. 1) хууль тогтоох; 2) удирдах (гүйцэтгэх); 3) шүүхийн; 4) хяналт шалгалтын.

Хууль тогтоох үйл ажиллагаа нь Монгол Улсад гагцхүү УИХ-д хууль тогтоох эрх мэдэлд хадгалагдаж УИХ-аас батлан гаргасан хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийг бүх нийтээр дагаж мөрдөх шаардлагатай байдаг.

Манай улсад одоо хүртэл биеийн тамир, спортын бие даасан хууль байхгүй учраас энэ чухал асуудал олон хуульд хэсэг бусаг, системгүй зохицуулалттай байна.

Бид биеийн тамир, спортын бие даасан хуультай байх ёстой гэсэн байр суурийг баримталж байна. Манай улсад ийм хуулийн төслийг боловсруулах ажил явагдаж байна. Хуулийн төслийн чанар сайжрахад олон нийт, мэргэжлийн хүмүүс, эрдэмтэд судлаачдын саналыг сайтар тусгах явдал чухал ач холбогдолтой. Хэрэв биеийн тамир, спортын тухай бие даасан хуультай болбол олон хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, энэ хуультай уялдуулах зайлшгүй шаардлага үүсэх нь мэдээж.

¹ Общая теория государства и права. Акад. Курс Т.1. М.Зерцало. 2000. С.209

Мөн захиргааны хариуцлагын тухай, эрүүгийн тухай хуульд бидний үзэж байгаагаар нэмэлт оруулах зайлшгүй шаардлага үүснэ. Яагаад гэвэл биеийн тамир, спортын асуудлаархи захиргааны эрх зүйн зөрчил, гэмт хэргийн асуудал нь дагаж мөрдөж байгаа хууль тогтоомжийн системчлэлийн дагуу эдгээр хуулиар зохицуулагдана.

Удирдлагын буюу гүйцэтгэх үйл ажиллагаа нь: спортын төрийн чиг үүргийг гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагууд хуульд үндэслэн түргэн шуурхай, өдөр тутам хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа юм.

Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудал Засгийн газрын бүрэн эрхэд хамаарах боловч энэ чиг үүргээ тодорхой байгууллагаар дамжуулан хэрэгжүүлж ирсэн юм. Социализмын үед Биеийн тамир, спортын улсын хороо буюу Засгийн газрын бүрэн эрхт байгууллага хариуцаж ирсэн бол одоо Эрүүл мэндийн яамны харьяа нэг газар болсон байна.

Эрүүл мэндийн яам нь удирдлагын ерөнхий чиг үүргийг бус харин салбарын буюу чиглэлийн яам учраас биеийн тамир, спортын төрийн удирдлагын одоогийн энэ зохион байгуулалт цаашдаа цаг үеийн шалгалтыг давж туулах чадваргүй байж болох юм.

Иймд биеийн тамир, спортын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох зайлшгүй шаардлагатай болжээ. Энэ байгууллагын нэн чухал зорилт нь нийт хүн төрөлхтний соёлын салшгүй хэсэг, хүний эрүүл мэндийг хэвийн байлгах, хамгаалах үр ашигтай хэрэгсэл болсон биеийн тамирт нийгэм, төр нааштай хандах хандлагыг төлөвшүүлэхэд оршино. Энэ байгууллагын зорилт бол нутаг дэвсгэрийн байгууллага, биеийн тамир, спортын бүтэц, төрийн бус байгууллагатай хамтран олон түмнийг биеийн тамир, спортын арга хэрэглүүрээр эрүүлжүүлэх, чийрэгжүүлэх олон талт хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх явдал юм. Энэ байгууллагын үйл ажиллагааг бие бялдарын хүмүүжлийн төрийн хөтөлбөрийг боловсруулан хэрэгжүүлэх, мэргэжилтнийг бэлтгэх, мэргэжлийг нь дээшлүүлэх, олон түмний биеийн тамирыг хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн зохион байгуулалт, эрдэм шинжилгээ - мэдээлэл, арга зүй, сурталчилгааны арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд төвлөрүүлэх ёстой. Тийм учраас эл байгууллагын зохион байгуулалтын бүтцийг агентлагийн түвшинд хүргэх зайлшгүй шаардлагатай юм.

Шүүхийн үйл ажиллагаа нь улс орны шүүхийн тогтолцооны бүх салаа мөчир шүүн таслах ажиллагааг хэрэгжүүлэх замаар төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд оршино. Биеийн тамир, спортын асуудалтай холбогдсон элдэв зарга, маргааныг хуульд үндэслэн шударгаар шийдвэрлэхэд шүүн таслах ажиллагаа чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Хяналт шалгалтын үйл ажиллагаа нь төрийн хяналт шалгалт, хууль хэрэгжиж байгаад хяналт тавих төрийн олон төрлийн үйлдлээр дамжуулан төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Спорт нь иргэний ардчилсан нийгмийг цогцлоох, түүнийг тогтворжуулах, нийгмийн хүндрэлтэй байдлыг намжаахад онцгой үүрэг гүйцэтгэдэг. Спорт нь өөрийн мөн чанар, зориулалтын хувьд зан суртахууны тулгуурыг бэхжүүлэх, хүүхэд залуучуудыг нийгэмшүүлэх, соёл, боловсрол, эрүүлийг хамгаалах, эдийн засгийг хөгжүүлэх эцсийн дүндээ монголчуудын амьдралын чанарыг сайжруулах зэрэг нийгмийн язгуур асуудлыг шийдвэрлэхэд нийгмийн холбоотон болдог юм. Өнөөдөр спортын чадавхыг үр ашигтай хэрэгжүүлж, дайчлан ашиглаж чадахгүй байна. Спортын хүчтэй бодлого төрийн сайн зохион байгуулагдсан эдийн засгийн суурьтай нөхцөлд боломжтой юм. 1978.11.21 -нд боловсрол, шинжлэх ухаан, Соёлын асуудлаар болсон НҮБ-ын Ерөнхий бага хурлаас баталсан биеийн тамир, спортын олон улсын Хартиид “биеийн тамир, спорт нь зөвхөн бие бялдарын хүмүүжил, эрүүл мэндийг бэхжүүлэхээр хязгаарлагдахгүй харин хүний бүрэн ба өв тэгш хөгжилд тус дөхөм үзүүлнэ” гэж онцлон тэмдэглэсэн билээ.

Спортын бодлого нь хуульд тусгагдан бэхжигдэхгүйгээр үр нөлөөтэй байж чадахгүй.

Төрийн спортын чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд спортын үндэсний бодлогыг боловсруулсан эрх зүйн актын тухай тогтолцоо зайлшгүй шаардлагатай. Ийм тогтолцоо нь спортын амьдралын үйл ажиллагаа түүний иргэний нийгэмтэй харилцан уялдаа бүх нийтийн спортод хамаарах бодлогыг боловсруулах, хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан төрийн үйл ажиллагааны үндсэн үе шат, гол чиглэлийг тодорхойлох явдал их чухал болж байна.

Бидний санал болгож байгаагаар хууль, эрх зүйн өөр хоорондоо нягт уялдаатай дараах актыг боловсруулж дагаж мөрдөх нь зүйтэй гэж үзэж байна:

- Монгол улс дахь спортын хөдөлгөөний байдлын тухай илтгэл
- Спортын төрийн бодлогын үзэл баримтлал
- Биеийн тамир, спортын тухай хууль
- Спортод бүх нийтийг хамруулах үйл ажиллагааны улсын хэмжээний төлөвлөгөө
- Бүх нийтийн спортыг хөгжүүлэх яам, агентлагийн зорилтот хөтөлбөр
- Спортын бодлогын төрийн бусад субъектүүдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах улсын хэмжээний хөтөлбөр
- Спортын төрийн хяналт шинжилгээний дүрэм (мониторинг)
- Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн спортын бодлогын үзэл баримтлал, хөтөлбөр

Бидний зүгээс санал болгож буй бүдүүвч №1-ээр Монгол Улсад спортын төрийн чиг үүргийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх тогтолцооны ерөнхий дүр зургийг гаргахыг оролдож эрх зүйн акт бүрийн үндсэн зориулалт түүнийг хэлэлцэж батлах төрийн байгууллагыг нэрлэж заасан болно.

Төрийн спортын чиг үүргийг хэрэгжүүлэх механизм нь Засгийн газрын биеийн тамир, спортын хэрэгжүүлэгч агентлаг болох ёстой гэж бид үзэж байгаагаа өмнө тэмдэглэсэн билээ. Түүний үндсэн чиг үүргийг бид дараахь байдлаар төсөөлж байна;

- Төрийн чиг үүргийн хэсэг болох спортын төрийн бодлогын үндэс, түүний стратеги, тактик, хууль тогтоомжийн төслийн боловсруулалт, улсын хэмжээний хөтөлбөрийг боловсруулах;
- Төрөөс гаргах шийдвэрт спортын ашиг сонирхлыг харгалзан үзэх явдлыг хангах;
- Спортын бодлогыг хэрэгжүүлэх талаар яам, агентлаг, холбогдох шатны Засаг дарга үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах;
- Спортын бодлогын зорилгод төрийн ба төрийн бус субъектүүдийн үйл ажиллагаа нийцэж буй эсэхийг тодорхойлох зорилгоор спортын хяналт шинжилгээ (мониторинг) явуулах;

- Спортын бодлого хэрэгжиж байгаад төрийн хяналтыг тавих;
Бүдүүвч1.

Эрх зүйн актын нэр	Зориулалт	Батлах байгууллага
Монгол Улс дахь спортын хөдөлгөөний байдлын тухай илтгэл	Төрийн нийгмийн чиг үүргийн хэсэг болох спортын бодит байдал, түүний тулгамдсан асуудал, хөгжлийн хэтийн төлөвийг илрүүлж тодорхойлох	Монгол Улсын Их хурал
Спортын төрийн бодлогын үзэл баримтлал	Спортын бодлогын зорилго, зарчим, чиглэл, спортын бодлогын анхаарлын төвд байх асуудлын тогтолцоог тодорхойлох	УИХ, ЗГ
Биеийн тамир, спортын тухай хууль	Биеийн тамир, спортын асуудлыг улсын хэмжээгээр эрх зүйн нэгдсэн зохицуулалттай болгох	УИХ, ЗГ
Спортод бүх нийтийг хамруулах үйл ажиллагааны улсын хэмжээний төлөвлөгөө	Спортын төрийн бодлогын стратеги, чиглэлийг үндэслэж, иж бүрэн арга хэмжээ зохих механизмыг төлөвлөх	ЗГ, Холбогдох яам
Бүх нийтийн спортыг хөгжүүлэх яам, агентлагийн зорилтот хөтөлбөр	Өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд спортын чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд яам, агентлагаас оролцох арга хэмжээг боловсруулах	Яам, агентлаг
Спортын бодлогын төрийн бусад субъектүүдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах улсын хэмжээний хөтөлбөр	Төрийн бус субъектыг спортын бодлогод хамааруулах бодлого, арга хэмжээг боловсруулах	УИХ, ЗГ
Спортын төрийн хяналт шинжилгээний дүрэм (мониторинг)	Төрийн үйл ажиллагааны бүтэц дэх спортын хяналт шинжилгээ явуулах зорилго, зорилт, журам, механизмыг тодорхойлох	ЗГ
Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн спортын бодлогын үзэл баримтлал, хөтөлбөр	Улсын хэмжээний спортын төрийн бодлогыг харгалзан орон нутгийн стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулах	ЗГ, холбогдох шатны Засаг дарга

II БҮЛЭГ ДЭЛХИЙН ЗАРИМ УЛС ОРНУУДЫН СПОРТЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

2.1.Дэлхийн зарим улс орнуудын Үндсэн хууль дахь спортын зохицуулалт

Аливаа Үндсэн хууль нь тухайн улс орны бүх салбар эрх зүй, хууль тогтоомжийн үндэс болсон үзэл баримтлал, зарчмыг агуулдаг билээ. Академич С.Нарангэрэл “Үндсэн хууль нь хууль зүйн хувьд хамгийн дээд хүчин чадалтай, улс орны бүх нутаг дэвсгэрт шууд дээдлэгдэн үйлчилдэг эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон дээд зэрэглэлийн акт мөн”¹ гэж бичсэн байна. Доктор Б.Чимид Үндсэн хуулийг “Хүн ба төр, нийгмийн амьдрал, үйл ажиллагааны гол тохируулагч”² гэсэн байна. Доктор С.Төмөр “Үндсэн хууль бол тухайн төрийн дотоод, гадаад бодлого, улс төр, эдийн засаг, нийгмийн бодлогыг тодорхойлсон улс төр, эрх зүйн баримт бичиг юм”³ хэмээн бичжээ.

Дэлхийн янз бүрийн улс орнуудын үндсэн хуулиудын хөгжилд хэвшмэл болж буй үндсэн чиг хандлага нь нийгэмшсэн, ардчилсан, интернациональчлагдаж байгаа явдал хэмээн судлаачид үзэж байна.

Нийгэмших /нийгмийн чиг баримжаа барих/ үйл явц мэдэгдэхүйц хүчтэй явагдаж буй улс орны үндсэн хуульд

¹ С.Нарангэрэл. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. УБ. 2001. 113 дахь тал

² Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. УБ. 2002. 57 дахь тал

³ С.Төмөр. Монгол улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй. Монгол Улсын Үндсэн хууль: онол, үзэл баримтлалын тойм. УБ. 2002.11 дэх тал

нийгэм, эдийн засаг, соёлын хүрээн дэх иргэдийн эрхэд зориулагдсан зүйл, хэсгийг түлхүү оруулсан байдаг.

Дэлхийн улс орнуудад удирдлагын үйл ажиллагааг ардчилах /төвлөрлийг сааруулах/, засаг төрийг удирдах үйлсэд иргэдийн оролцоог өргөжүүлэх бодлогыг тууштай баримтлах болжээ.

Дэлхийн улс орнуудын Үндсэн хуулийн хөгжилт нь интеграцлагдах үйл явцын нийтлэг чиг хандлагыг илэрхийлэх болов. Үүнтэй уялдан сүүлийн жилүүдэд улам бүр интеграцчилагдах явдал дэлхийн улс орнуудын үндсэн хуулийн хөгжлийн ил тод чиг хандлага болж байна. Энэхүү чиг хандлага ялангуяа үндэсний эрх зүйн тогтолцооны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болох нийт Европын эрх зүйн стандартыг төлөвшүүлж буй Европын улс орнуудад улам тодорхой ажиглагдаж байна. Энэ нь юуны өмнө хүний ба иргэний эрх, эрх чөлөөг үндсэн хуулиар зохицуулах гол зүйл болгож байгаагаар илэрнэ.

Ийнхүү дэлхийн янз бүрийн улс орнуудын үндсэн хуулийн хөгжлийн орчин үеийн чиг хандлага нь хүний болон иргэдийн эрх, эрх чөлөөг цаашид тал бүрээр хөгжүүлэх, хамгаалах явдлыг тэргүүн зэрэгт тавьсанд оршино.

Хүн бүрийн нэгэн үндсэн эрх бол бие бялдарын хүмүүжил, спорт эрхлэх явдал болохыг бие бялдарын хүмүүжил, спортын олон улсын Хартийн 1 дүгээр зүйлд тунхаглажээ. Энэхүү Хартийг 1978 онд батлахдаа ЮНЕСКО-ын ерөнхий бага хурал "Хүний эрхийг үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх нь эрэгтэй, эмэгтэй хүн бүр өөрийн бие махбодь, оюун санаа, зан суртахууны чадвараа чөлөөтэй хөгжүүлэх боломжоо хадгалах ба энэ үүднээс бие махбодийн хүмүүжил, спорт бүх хүмүүст хүртээлтэй, нээлттэй хэрэгжих ба баталгаатай байх боломжоос үлэмжхэн хэмжээгээр шалтгаална" гэдэгт итгэлтэй байгааг тэмдэглэжээ. Хартийн 9 дүгээр зүйлд "Төрийн байгууллагын бүх түвшинд ба төрийн бус тусгай байгууллагууд биеийн тамир, спортын арга хэмжээ, үзтэл илэрхий хүмүүжлийн ач холбогдолтой арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлэх ёстой. Тэдгээрийн оролцоо нь хууль, тогтоолыг амьдралд хэрэгжүүлэх, материаллаг дэмжлэг үзүүлэх, урамшуулах, шагнах, хяналт тавих бусад бүх арга хэмжээг авахад оршино" гэж тогтоожээ. Үүнтэй уялдан дэлхийн янз бүрийн улс орнуудын үндсэн хуульд биеийн тамир, спортын талаар чухам ямар хэм хэмжээ байгааг олж судлахыг эл ажлын нэг гол зорилт болгосон юм.

Бид энэхүү судалгааг хийх явцад дэлхийн (60) улс орны үндсэн хуульд биеийн тамир, спортын тухай заалт буй эсэхийг эрж хайх шинжилгээ хийсэн болно. Эдгээр улс орнууд бол Европын бүх улс, хуучин ЗХУ-д багтаж байсан тусгаар тогтносон бүх улс тэрчлэн Ази /Индонез, БНХАУ, БНСУ, Япон/ ба Америк /АНУ, Бразил/ тивийн хэд хэдэн улс юм.

Бидний хийсэн судалгааны үр дүнд **өмнө дурдсан улс орнуудаас 28 улс брон /46,6%/ үндсэн хуульдаа биеийн тамир, спортын хүрээний янз бүрийн эрх зүйн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээтэй болохыг тогтоосон** болно.

Бид дэлхийн улс орнуудын биеийн тамир, спортын тухай заалт бүхий Үндсэн хуулийг дараах шалгуураар ангилан авч үзсэн болно.

1. Монгол Улстай хөрш улс орны Үндсэн хууль (ОХУ, БНХАУ);

2. Хөгжлийн өндөр түвшинд хүрсэн улс орны (Австри, Андorraгийн Вант Улс, Голланд, Ирланд, Швейцарь) Үндсэн хууль;

3. Спортын олон улсын хөдөлгөөнийг санаачилсан буюу спорт хөгжсөн улс орны Үндсэн хууль (Грек, Бразил, Португал, Испани);

4. Хуучин социалист байсан улс орны Үндсэн хууль (Албани, Болгар, Македон, Польш, Румын, Унгар, Хорват);

5. Хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан хамтын нөхөрлөлийн улс орны Үндсэн хууль (Армени, Белорусь, Кыргыз, Литви, Молдав, Таджики, Туркмен, Украин);

6. Исламын улс орны Үндсэн хууль (Иран, Турк);

1. Монгол Улстай хөрш улс орны Үндсэн хууль:

Манай улсын хойд их хөрш **Оросын Холбооны Улсын Үндсэн хуулийн /1993.12.12/ Хүний ба иргэний эрх, эрх чөлөө** гэсэн II бүлгийн 41 дүгээр зүйлд “2. Оросын Холбооны Улс нь хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах ба бэхжүүлэх, холбооны хөтөлбөрийг санхүүжүүлж, эрүүлийг хамгаалах төрийн, муниципалийн, хувийн тогтолцоог хөгжүүлэх талаар арга хэмжээ авч, хүний эрүүл мэндийг бэхжүүлэх, биеийн тамир, спорт, экологийн ба эрүүл ахуй, халдваргүйжилтийн сайн сайхныг хөгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлсэн үйл ажиллагааг хөхүүлэн урамшуулна”.

Төрийн байгууламж гэсэн III бүлгийн 72 дугаар зүйлд: “1. Оросын Холбооны Улс ба Оросын Холбооны Улсын субъектын хамтарсан эрх хэмжээнд:

...е/хүмүүжил, боловсрол, шинжлэх ухаан, соёл, биеийн тамир, спорт ...¹ гэж заасан байна.

Манай улсын урд их хөрш БНХАУ-ын Үндсэн хуулийн /1982.12.04/ 1 бүлгийн нийтлэг үндэслэлийн 21 дүгээр зүйлд “төрөөс биеийн тамир, спортын үйлсийг хөгжүүлж, спортын бүх нийтийн арга хэмжээг хэрэгжүүлж, үндэстний эрүүл мэндийг бэхжүүлнэ”.

Иргэдийн үндсэн эрх, үүрэг хэмээх БНХАУ-ын Үндсэн хуулийн II бүлгийн 46 дугаар зүйлд “Төрөөс залуучууд, өсвөр насныхан, хүүхдийн ёс суртахуун, оюун ухааны болон бие бялдрын бүх талын хөгжлийг хангана”² гэсэн байна.

Ийнхүү Монгол Улсын хоёр хөрш орон ОХУ, БНХАУ аль аль нь Үндсэн хуульдаа биеийн тамир, спортын талаар тодорхой хэм хэмжээ оруулсан байна.

2.Хөгжлийн өндөр түвшинд хүрсэн улс орны Үндсэн хууль:

Австри улсын холбооны Үндсэн хуулийн /1920.11.10-ны/ 11 дүгээр зүйлд Холбооны хууль тогтоомж болон земелийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн хүрээнд “...2.Хэрэв мэргэжлийн төлөөлөл 10 дугаар зүйлийн үйлдэлд хамаарагдахгүй байвал хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, түүнчлэн земелийн өөрийнх нь мэдэлд байгаа спортын сургалт, альпанизм, цанын спортын байцаагчдын үйл ажиллагаанаас бусад мэргэжлийн төлөөлөл ...”³ гэсэн байна.
Андоррагийн Вант улсын Үндсэн хуулийн /1993.03.14/ нутаг дэвсгэрийн байгууллага VI титулын 80 дугаар зүйлд автономит общин нь өөрийн захиргааны болон санхүүгийн хүрээнд тусгай хуулиар тодорхойлсон бүрэн эрхтэй байна. Тухайлбал тэрхүү эрх хэмжээнд дараах асуудлууд орно.

...к/ соёл, спорт, олон нийтийн үйл ажиллагаа ...”⁴ гэсэн байна.

Голландын Үндсэн хуулийн /1983.02.13/ Үндсэн эрх гэсэн 1 бүлгийн 22 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Төрийн

¹ Конституции мира. Т.4 Ташкент. 1998.

² Конституции зарубежных стран / Сост. Дубровин В.Н. М., 000. изд- во. “Юрлитинформ” 2001.

³ Конституции государств Европы. ВЗТ. Под. Общ. Ред. Л.О.Окунькова. М., изд - во НОРМА. 2001. Т.3.

⁴ мөн тэнд

байгууллагууд нийгмийн нийгэм ба соёлын хөгжил, чөлөөт цаг, амралтын хүрээг хөгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлэх ёстой¹ гэжээ.

Ирландын Үндсэн хуулийн /1937.12.29/ 42 дугаар зүйлд “төрөөс гэр бүлийг хүүхдийн анхны ба жам ёсны хүмүүжүүлэгч болохыг бататгаж, эх эцэг өөрсдийн үр хүүхдэдээ шашны, ёс суртахууны, оюун санааны, бие бялдарын ба нийгмийн хүмүүжил олгох, тэдний боломжид нийцүүлэн эцэг эхийн салшгүй эрх ба үүргийг хүндэтгэн баталгаажуулна”² гэж тодорхойлжээ.

Швейцарийн Үндсэн хуулийн /1999.04.18/ 68 дугаар зүйлийг спорт хэмээн нэрлэж”

1.Холбоо нь спортыг ялангуяа спортын бэлтгэлийг урамшуулна.

2.Холбоо нь спортын сургуулийг удирдана.

3.Холбоо нь залуучуудын спортын талаар заалт гаргаж, сургуульд спортыг заавал сургахаар мэдэгдэж болно”³ гэж заажээ.

3.Спортын олон улсын хөдөлгөөнийг санаачилсан буюу спорт хөгжсөн улс орны Үндсэн хууль:

Грекийн Үндсэн хуулийн /1975.06.11/ хувийн ба нийгмийн эрх гэсэн II ангийн 16 дугаар зүйлд “2.боловсрол бол төрийн нэн чухал зорилт бөгөөд грекчүүдийг ёс суртахуун, оюун санаа, мэргэжил, бие махбодийн талаар хүмүүжүүлэх, тэдний үндэсний ба шашны ухамсрыг хөгжүүлэх, тэдгээрийг эрх чөлөөтэй ба хариуцлагатай иргэн болгон төлөвшүүлэх зорилготой.

9.Спорт нь төрийн хамгаалалт, дээд хяналтанд байна.

Төр нь энэ тухай хуульд заасан бол спортын нийгэмлэгийн аливаа холбоодод санхүүгийн туслалцаа үзүүлж хяналт шалгалт хийнэ. Түүнчлэн нийгэмлэгт зориулан олгосон татаас бүрийг зохих ёсоор ашиглаж байгаа эсэхийг хуулиар тодорхойлно”⁴ гэж заажээ.

¹ мөн тэнд Т - 2

² мөн тэнд

³ Конституции государств. Европы в. 3т / под. Общ. Ред. Л.А.Окунькова. М., изд – во. НОРМА

⁴ мөн тэнд Т - 3

Испанийн Үндсэн хуулийн /1978.12.27/ 43 дугаар зүйлд “засаг төрийн байгууллага нь эрүүл ахуйн гэгээрэл, биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлж түүнчлэн чөлөөт цагийг зөв өнгөрүүлэхэд тусална”, 148 дугаар зүйлд “1.Автономит хамтлагийн эрхлэх хүрээнд дараах асуудлыг хамааруулна”

...19/спортыг хөгжүүлэх, амралтыг зохион байгуулах ...”¹ хэмээн тогтоожээ.

Португалийн Үндсэн хуулийн /1976.04.02/ Үндсэн эрх үүрэг гэсэн 1 ангийн нийгэм - эдийн засгийн эрх, үүрэг, соёлын салбар дахь үүрэг хэмээх Ш хэсгийн социаль эрх, үүрэг гэсэн II бүлгийн эрүүл хамгаалах гэсэн 64 дүгээр зүйлд “2.Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрхийг дараах байдлаар хэрэгжүүлнэ.

...b/хүүхэд, залуучууд, хөгшдийг хамгаалах явдлыг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм соёлын ба экологийн нөхцлийг буй болгох замаар амьдрал ба хөдөлмөрийн нөхцөлийг байнга сайжруулах, сургуулиуд, нийгэмд бүхэлд нь биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд тус дөхөм болгох, түүнчлэн эрүүл ахуйн гэгээрэл, эрүүл аж төрөх ёсны практикийг хөгжүүлэх замаар ...”.

Залуучууд хэмээн нэрлэсэн 70 дугаар зүйлд “залуучууд нь өөрсдийн эдийн засаг, нийгмийн эрх, соёлын салбар дахь эрхийг хэрэгжүүлэхдээ онцгой хамгаалалтад байх бөгөөд чухамхүү энэ нь:

...x/ бие бялдарын хүмүүжил, спорт ...

Биеийн тамир, спорт гэж тусгайлан гарчигласан Португалийн Үндсэн хуулийн соёлын салбар дахь эрх, үүрэг гэсэн 3 дугаар бүлгийн 79 дүгээр зүйлд “Хүн бүр биеийн тамир, спорт эрхлэх эрхтэй.

Төр нь сургууль, спортын хамтлаг, хамт олонтой хамтран ажиллаж, биеийн тамир, спорт эрхлэх явдлыг урамшуулж, чиглүүлж, дэмжиж тэдгээрийг хөгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлж түүнчлэн спортод хүч хэрэглэхээс урьдчилан сэргийлэх үүрэгтэй”² гэж заасан байна.

Бразилийн Үндсэн хуулийн /1988/ хувийн ба хамт олны эрх, үүргийн тухай 1 бүлгийн 5 дугаар зүйлд “Тус улсад оршин амьдарч буй бразильчууд, гадаадын иргэд ялгаварлан гадуурхагдахгүйгээр хуулийн өмнө бүгд эрх тэгш

¹ мөн тэнд Т - 2

² Конституции государства Европы В.З т/ под. общ. ред. Л.А.Окунькова М., изд - во. НОРМА

бөгөөд дараах үндэслэлд нийцүүлэн амьдрах эрх, эрх чөлөө, тэгш эрх, аюулгүй байдал, өмчийг баталгаажуулна.

...ХХҮШ хуульд нийцүүлэн баталгаажуулна.

а/Хамтын бүтээлд хувиараа оролцогчийн эрхийг хамгаалах ба спортыг оролцуулан хүн төрөлхтний дуу хоолой ба дүрслэлийн нөхөн үйлдвэрлэлийн эрхийг хамгаалах ...

Холбооны тухай П бүлгийн 24 дүгээр зүйлд Холбоо, штат, холбооны тойргийн хууль тогтоомжийн акт гаргах асуудлаархи өрсөлдөх эрх хэмжээнд

... IX – боловсрол, соёл, сургалт, спорт ..."¹ гэж заасан байна.

4.Хуучин социалист байсан улс орны

Үндсэн хууль

Албанийн Үндсэн хуулийн /1998.10.21/ Нийгмийн зорилго гэсэн Ү бүлгийн 59 дүгээр зүйлд "1.Төрөөс үндсэн хуулийн эрх мэдлийн хүрээнд ба өөрт буй хөрөнгө санхүүгийн мэдэл түүнчлэн хувийн санаачилгыг хэрэгжүүлэхээр хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэх зорилготой.

...с/эрүүл мэндийг хамгаалах, бие махбодийн болон оюун санааны хөгжлийн түвшинг боломжийн хэрээр дээгүүр байлгах; i)спорт, эрүүл мэндийг нөхөн сэргээх арга хэмжээг хөгжүүлэх ..."² гэжээ.

Болгарын Үндсэн хуулийн /1997.07.12/ иргэдийн үндсэн эрх, үүрэг гэсэн П бүлгийн 52 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт "төрөөс иргэдийн эрүүл мэндийг хамгаалж, спорт ба жуулчлалыг хөгжүүлэх явдлыг урамшуулна"³ гэж тогтоожээ.

Македоны Үндсэн хуулийн /1991.11.17/ 47 дугаар зүйлд "Македоны Бүгд Найрамдах Улс нь техникийн соёл, спортод тус дөхөм үзүүлж тусална"⁴ хэмээн заажээ.

Польшийн Үндсэн хуулийн /1997.04.02/ 68 дугаар зүйлд "5.Засаг төрөөс ялангуяа хүүхэд, залуучуудын дунд биеийн тамирыг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ"⁵ гэж тодорхойлжээ.

¹ Конституции зарубежных стран. /Сост. Дубровин в. Н – М., 000 изд-во. НОРМА. Т- 1

² Конституции государств Европы. ВЗ Т. Под. Общ. Ред. Л.А.Окунькова. М., изд- во. НОРМА. Т- 1

³ мөн тэнд Т - 1

⁴ мөн тэнд Т - 2

⁵ мөн тэнд

Румыны Үндсэн хуулийн /1991.11.21/ Үндсэн эрх, эрх чөлөө гэсэн П бүлгийн хүүхэд, залуучуудыг хамгаалах хэмээн нэрлэсэн 45 дугаар зүйлд “5.Засаг төрийн байгууллага залуучууд улс орныхоо улс төр, нийгэм, эдийн засаг, соёл, спортын амьдралд чөлөөтэй оролцох нөхцлийг хангахад тус дөхөм үзүүлэх үүрэгтэй”¹ гэсэн байна.

Унгарын Үндсэн хуулийн /1949.08.18/ Иргэдийн үндсэн эрх, үүрэг гэсэн ХП бүлгийн 70/D дугаар зүйлд:

“1.Бүгд Найрамдах Унгар Улсын нутаг дэвсгэрт амьдарч буй хүн бие махбодийн болон оюун санааны эрүүл мэндээ дээд зэргийн боломжийн өндөр түвшинд байлгах эрхтэй.

2.Энэ эрхийг Бүгд Найрамдах Унгар Улс хөдөлмөр хамгааллын байгууллага, эрүүлийг хамгаалах, эмнэлгийн үйлчилгээний байгууллагаар дамжуулан биеийн тамираар тогтмол хичээллэх явдлыг хангах, түүнчлэн хүнийг хүрээлэн буй байгалийн унаган болон буй болгосон орчныг хамгаалах замаар хэрэгжүүлнэ”² гэсэн байна.

Хорватын Үндсэн хуулийн /1990.12.22/ Ш.Хүний ба иргэний үндсэн эрх чөлөө, эрх. 3.Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрх гэсэн 68 дугаар зүйлд “Төрөөс биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх талаар тус дөхөм үзүүлж, анхаарал халамж тавина”³ гэжээ.

5.Хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан хамтын нөхөрлөлийн улс орны Үндсэн хууль:

Армений Үндсэн хуулийн /1995.06.05/ Хүний ба иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөө гэсэн 2 дугаар бүлгийн 34 дүгээр зүйлд “төрөөс хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, биеийн тамир, спортын хөгжилд тус дөхөм үзүүлнэ”⁴ гэж заажээ.

Белорусийн Үндсэн хуулийн бие хүн, нийгэм, төр гэсэн П хэсгийн 45 дугаар зүйлд “Бүгд Найрамдах Белорус Улсын иргэн эрүүл мэндээ хамгаалуулах, түүнчлэн биеийн тамир,спортыг хөгжүүлэх, хүрээлэн буй орчныг эрүүлжүүлэх арга хэмжээ, нөхөн сэргээх байгууллагыг ашиглах боломж, хөдөлмөр хамгааллыг боловсронгуй болгох явдлаар хангагдах эрхтэй”⁵ гэж тодорхойлжээ.

¹ мөн тэнд Т - 3

² мөн тэнд Т - 1

³ мөн тэнд Т - 3

⁴ мөн тэнд

⁵ мөн тэнд

Кыргызийн Үндсэн хуулийн /1993.05.05/ Иргэдийн эрх ба үүрэг гэсэн 36 дугаар зүйлд "2.Төр нь түүхэн дурсгалт зүйлсийг хамгаалж, уран зохиол, урлаг, шинжлэх ухаан, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл ба спортыг хөгжүүлэхэд анхаарал халамж тавьж, зайлшгүй чухал нөхцөлийг бүрэлдүүлнэ"¹ гэж заажээ.

Литвийн Үндсэн хуулийн /1992.12.15/ Улс ардын аж ахуй ба хөдөлмөр гэсэн IV бүлгийн 53 дугаар зүйлд "Төрөөс биеийн тамирыг хөхүүлэн урамшуулж, спортод тус дөхөм үзүүлнэ"² гэж тогтоожээ.

Молдавын Үндсэн хуулийн /1994.07.29/ 50 дугаар зүйлд "Засаг төр нь залуучууд улс орны нийгэм, эдийн засаг, соёл, спортын амьдралд чөлөөтэй оролцох нөхцөлийг хангана"³ гэж тогтоожээ.

Таджикийн Үндсэн хуулийн хүний ба иргэдийн эрх, эрх чөлөө, үндсэн үүрэг гэсэн П бүлгийн 38 дугаар зүйлд "Хүн бүр эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрхтэй. Энэ эрхийг улсын эрүүл мэндийн байгууллагад эмнэлгийн үнэ төлбөргүй туслалцаа үзүүлэх, хүрээлэн буй орчныг эрүүлжүүлэх арга хэмжээ, нийтийн спорт, биеийн тамир, аялал, жуулчлалыг буй болгох ба хөгжүүлэх явдлаар хангана"⁴ гэсэн байна.

Туркмены Үндсэн хуулийн /1992.05.18/ Хүний ба иргэдийн үндсэн эрх, эрх чөлөө, үүрэг гэсэн П хэсгийн 36 дугаар зүйлд "Төрөөс шинжлэх ухаан, соёл, урлаг, ардын уран бүтээл, спорт, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд тус дөхөм үзүүлнэ"⁵ гэж заасан байна.

Украины Үндсэн хуулийн /1996.06.28/ Хүний ба иргэдийн эрх, эрх чөлөө, үүрэг гэсэн П хэсгийн 49 дүгээр зүйлд "Төрөөс биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх талаар анхаарал санаа тавьж, эрүүл ахуй, халдваргүйжилтийн сайн сайхныг хангана"⁶ гэж заажээ.

¹ Конституции стран СНГ и Балтий: Учебное пособие / сост. Г.Н.Андреева. М., Юристь. 1999/

² Конституции государства Европы В.3 т/ под. Общ. Ред. Л.А. Окунькова. М., изд- во. НОРМА. 2001. Т - 1

³ Конституции государства Европы В.3 т/ под. общ. ред. Л.О. Окуньков М., изд- во. НОРМА.2001. Т - 2

⁴ Конституции стран СНГ и Балтии: Учебное пособие /Сост. Г.Н.Андреева. М., Юристь. 1999

⁵ Конституции государств Европы: В 3 т /Под.общ.ред.Л.А.Окуньков-М., государство НОРМА. 2001.Т-3

⁶ мөн тэнд. Т - 3

6.Исламын улс орны Үндсэн хууль

Ираны Үндсэн хуулийн (1979.12.23) 3 дугаар зүйлд "Бүгд Найрамдах Исламын Иран улсын Засгийн газар 2 дугаар зүйлд дурдсан зорилгод хүрэхийн тулд бүхий л бололцоогоо дайчлан ашиглана.

...3.Үнэ төлбөргүй боловсрол, бүх нийтэд ба бүхий л түвшинд бие бялдарын хүмүүжлийг хангах"¹ гэж тогтоожээ.

Туркийн Үндсэн хуулийн /1982.11.07/ IX. Залуучууд ба спорт. В.Спортыг хөгжүүлэх гэсэн 59 дүгээр зүйлд "Төрөөс аливаа насны турк иргэдийн бие махбодийн болон оюун санааны эрүүл мэндийг хөгжүүлэхийн тулд арга хэмжээ авч, олон түмний дунд спортын уралдаан тэмцээнийг дэлгэрүүлэхэд тус дөхөм үзүүлнэ. Төрөөс гарамгай тамирчдад дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх болно"².

Бид судалгааныхаа явцад 32 /53.4%/ улс орны Үндсэн хуулиас биеийн тамир, спортын талаар нэн тодорхой заалт олж чадаагүй юм. Энэ нь тухайлбал Азербайджан, АНУ, Англи, Бельги, Босни Герцеговины, Ватикан, Герман, Грузин, Дани, Индонез, Исланд, Итали, Казахстан, Кипр, Латви, Лихтенштейн, Люсембург, Мальт, Монако, Норвеги, Словак, Словени, Узбек, Финлянд, Франц, Чех, Швед, Эстон, Югослав, Япон зэрэг улс орон юм.

Ийм байдал нь хэд хэдэн учир шалтгаантай гэж үзэж болохоор байна.

Тухайлбал:

АНУ-ын Үндсэн хуулийн IX нэмэлтэд зөвхөн үндсэн хуульд заасан тодорхой эрхийг ард түмний бусад эрхийг үгүйсгэх буюу хязгаарлах байдлаар тайлбарлах ёсгүй болохыг тогтоожээ³.

ХБНГУ-ын Үндсэн хуульд биеийн тамир, спортын талаар хууль тогтоох онцгой эрх хэмжээг Холбооны болон Холбоо, Земелийн аль нь ч шийдвэрлэж болох асуудалд хамааруулж үзээгүй болох нь энэ салбарын төрийн бодлогын зорилтыг шийдвэрлэх хэрэгжүүлэх бүрэн эрхийг земельд олгосон хэрэг юм. ХБНГУ-ын төр нь Үндсэн хуулиндаа заасанчлан эрх зүйт социаль төр учраас биеийн тамир, спортын асуудал

¹ Конституции Мира. Сборник Конституции государств мира. Ташкент. 1998. Т - 4 2001. Т- 3

² Конституции государств Европы: В 3 т/ под.общ.ред. Л.А.Окуньков. М., государство НОРМА. гэж тогтоожээ.

³ Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль. АНУ-ын Төрийн департамент. 2000. 57 дахь тал монгол хэл дээр

социаль төрийн чиг үүрэгт хамаарагддаг тул түүнийг Үндсэн хуульд тусгайлан томъёолоогүй байж болох талтай.

Биеийн тамир, спортын салбар дахь эрх зүйн харилцааг зохицуулж буй хэм хэмжээг агуулсан дэлхийн зарим орны Үндсэн хуульд хийсэн шинжилгээнд тулгуурлан дараах дүгнэлтийг хийж байна.

- Биеийн тамир, спортын талаар хэм хэмжээ бүхий дийлэнхи Үндсэн хуульд /75,0%/ иргэдийн эрх, эрх чөлөө, үүргийн тухай бүлэг, хэсэгт энэ асуудлыг байршуулсан онцлог ажиглагдаж байна.
- Үндсэн хуульд биеийн тамир, спортын тухай заахдаа нэлээд тохиолдолд (25%) биеийн тамир, спортын асуудлыг эрхлэн хариуцах бүрэн эрхийг төрийн төв, бүс нутаг, орон нутгийн байгууллагад олгох, энэ талын хуваарилалтыг зохистой хийхэд анхаарал тавьсан байна.
- Хэд хэдэн улсын Үндсэн хуульд /17,9%/ биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх явдлыг төрийн нийгмийн /социаль/ зорилгын нэг хэмээн тодорхойлсон байна.
- Хэд хэдэн улсын Үндсэн хуульд /17,9%/ биеийн тамир, спортын салбарын эрх зүйн зохицуулалтын асуудлыг нэг бус удаа, мөн хэд хэдэн бүлэг /хэсэг/-т тогтоосон байна.

Ийнхүү энэ зүйлд гадаад орнуудын Үндсэн хууль дахь эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзсэн нь манай орны хувьд анхны төдийгүй **биеийн тамир спортын тухай асуудал Үндсэн хуулийн хэмжээнд зохицуулагддаг** гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна.

2.2. Дэлхийн улс орнуудын спортын хууль тогтоомжийн чиг хандлага

Олон улсын баримт бичигт биеийн тамир, спортын салбар дахь янз бүрийн харилцааг үндэсний бие даасан хууль тогтоомжоор зохицуулах нь зайлшгүй чухал болохыг зөвлөмж болгосон байна.

ЮНЕСКО –ийн 1978 оны Ерөнхий бага хурлаас батлан гаргасан бие бялдрын хөгжил, спортын Олон улсын Хартын 9 дүгээр зүйлд “бүх түвшний төрийн байгууллагууд биеийн тамир, спортын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, түүний

дотор хууль, тогтоолыг амьдралд сахин хангах замаар тус дөхөм үзүүлэх ёстой¹ хэмээн заасан байна.

1992 оны Европын улсуудын спортын асуудал эрхэлсэн сайд нарын баталсан Европын спортын Хартийн 1 дүгээр зүйлд Засгийн газар нь Хартийн үндэслэлийг хэрэгжүүлэх зайлшгүй чухал алхам хийж, түүний нэг нь хэм хэмжээ тогтоосон янз бүрийн акт гаргах явдал болохыг² тогтоожээ.

“Залуучууд ба спорт” хэмээх Европын тунхагийг Европын улсуудын спортын асуудал эрхэлсэн сайд нар 1995 онд баталсан бөгөөд Европын спортын Хартийн 5 дугаар зүйлд заасан зарчмыг хөгжүүлэх зорилгоор түүний нэгдүгээр зүйлийн 2.2 –т “бүх түвшний засаг төрийн байгууллага хууль тогтоомжийг хангах явдлыг хариуцна”³ гэж заажээ.

1985 онд баталсан спортын арга хэмжээ ялангуяа хөл бөмбөгийн тэмцээний үед үзэгчдээс хүч хэрэглэх ба зүй зохисгүй зан үйл гаргахаас урьдчилан сэргийлэх ба хязгаарлах зорилгоор энэхүү Конвенцийн үндэслэлийг хэрэгжүүлэхийн тулд холбогдох хууль тогтоомжийн актын хүрээнд зайлшгүй шаардлагатай арга хэмжээ авах үүргийг өөртөө хүлээнэ” гэсэн заалтыг нэн чухал зорилт болгон тавьжээ.

1989 онд баталсан Сэргээш хэрэглэхийн эсрэг Конвенцид “Талууд спортод сэргээш хэрэглэхийг багасгах улмаар үгүй болгох зорилгоор энэхүү Конвенцийг хэрэгжүүлэхийн тулд арга хэмжээ авах үүрэг хүлээх болно” гэж заажээ.

Эдгээртэй холбогдуулан дэлхийн улс орнууд дахь биеийн тамир, спортын үндэсний хууль тогтоомжийн байдал, хөгжлийн чиг хандлагын шинжийг тодорхойлох нь нэн чухал юм.

Гадаад орнуудын судлаачдын судалгааны үр дүн дэлхийн янз бүрийн улс орнуудын биеийн таимр, спортын хууль тогтоомжийн түүхэн хөгжлийг гурван үед ангилж байна.

Нэгдүгээр үед XVIII зууны сүүлч XIX зууны эхэн үеийг хамааруулж байна. Энэ үед зарим гадаад орнуудын үндэсний хууль тогтоомжид биеийн тамир, спортыг аж үйлдвэрийн эрүүл саруул ажиллах хүчинг хангах ба эрэгтэйчүүдийг цэргийн албанд бэлтгэх хэрэглүүр хэмээн онцгойлон үзэж байжээ.

¹ Справочник работника физической культуры и спорта /нормативные правовые и программно- методические документы, практический опыт, рекомендации/ изд- во совет. спорт, М., 2002. с.97.

² мөн тэнд с. 100

³ мөн тэнд с. 104.

Хоёрдугаар үед XIX зууны дунд үеэс дэлхийн II дайны эхэн үеийг хамааруулж байна. Энэ үед гадаад зарим улс орны / тухайлбал Европ/ Үндэсний хууль тогтоомжид дараахь үндсэн хоёр асуудалд анхаарал хандуулж байжээ. Үүнд:

- Амралт, чөлөөт цагийг зохицуулах
- Спортын янз бүрийн байгууллагыг буй болгох, чийрэгжүүлэх клуб байгуулах асуудлыг зохицуулах

Гуравдугаар үе нь дэлхийн II дайны үеэс эхэлж, өнөөг хүртэл үргэлжилж байна гэж үздэг.

Орчин үеийн ертөнцөд спорт нь бие хүн ба нийгэмд эерэг нааштай нөлөөллийг тусгасан үзэл бодлын тогтолцоо буй болгожээ.

Спорт нь өөрийн “Би” болох бие хүнийг нээн илрүүлж түүний зан чанарыг төлөвшүүлэх, хувь хүний хүч эрчмийг гаргах, хамт олны эв нэгдлийн үндэс болж, тамирчид ард түмэн, улс орон зэргийн хооронд нөхөрсөг харилцаа тогтооход тус дөхөм үзүүлж байна гэдгийг өнөөдөр эрдэмтэд, олон улс орнуудын улс төрийн болон төрийн зүтгэлтнүүд хүлээн зөвшөөрч байна. Спорт нь нийгмийг шинэчлэх, хүнийг орчин үеийн амьдралд хамааруулах, дэвшлийн хүчтэй хөшүүрэг болж байна.

Спорт XX зууны нийгмийн дүр зургийг илэрхийлж байв. Спорт нь олон зууны турш хүн төрөлхтөнд үнэнч үйлчилжээ. Тэгэхдээ сүүлийн жилүүдэд ихэнх улс орон, дэлхийн спортод спортын хөдөлгөөн нь спортод хандах хандлагын хувьд ч, түүнийг ашиглах талаар ч, бүхэлд нь ноцтой өөрчлөлт гарсан, гарсаар ч байна. Дээд амжилтын спортод ач холбогдол өгөх хандлага ажиглагдаж, спортын мөн чанар төдийгүй хүн ба нийгэмд түүний үзүүлэх нөлөөллийн шинж чанар эрс өөрчлөгдөв. Олимпын хөдөлгөөн бизнес – шоугийн хуулиар хөгжиж байна.

Үндэсний спорт хоёрдмол, зөрчилтэй байдалд орж, нэг талаар үндэсний ашиг сонирхолыг баримжаалах болж нөгөө талаар нэлээд зөрөлдөөнтэй болж олон улсын спортын байгууллагын ашиг сонирхолыг илэрхийлэх болов.

1970 –аад он хүртэл дэлхий ертөнц ийм харилцан уялдаатай байсангүй. Зарим улс орнуудын спортын хөгжлийн хандлага дэлхийн спортын хөгжилд бага нөлөөлж байв.

90 –ээд он хүртэл оршин байсан нийгэм – эдийн засаг, улс төрийн хоёр үзэл суртлын сөргөлдөөнд дэлхий дахин үлэмж ач холбогдол өгч байв. Энэ нь нэг ёсны “спортын зэвсэглэл” – ээр хөөцөлдөхөд хүргэж, томоохон уралдаан тэмцээн, юуны өмнө Олимпийн тоглолтын амжилтыг тухайн системийн давуу талын томоохон үзүүлэлт гэж үздэг байв.

Хуучин социалист орнууд дахь төрийн шинж нь үзэл суртлын механизмд үндэслэн спортын дээд амжилтыг аль болох олноор нэмэгдүүлэх урьдчилсан нөхцлийг буй болгожээ.

Гэтэл барууны орнуудад спорт өөр замаар хөгжиж байв. Спортыг хөгжүүлэх бодлого нэгэн адил байсангүй. Зарим Засгийн газар “спортын бие даасан байдал” –ын үзэл баримтлалд тулгуурлаж, спортын хөгжилд туйлын хангалтгүй хэмжээний санхүүгийн хөрөнгө хуваарилж байв.

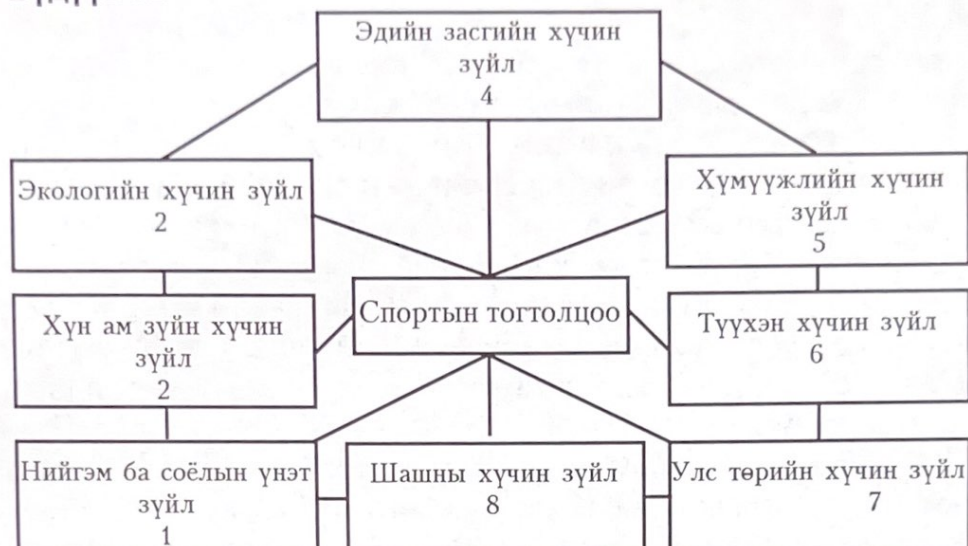
Дээд амжилтын спорт 1970 – 1980 –аад онд улам бүр хөгжих үед барууны орнууд дэлхийн спортын тавцанд ноёрхож манлайлах хүсэл эрмэлзлэлдээ буцаж хөтлөгдөн их хэмжээний санхүүжилт гаргах болсон. Төсвийн зарлага нэмэгдэж, компани, корпорацаас татаас авч, эдгээр нь спортыг реклам худалдааны зорилгоор ашиглахад хүргэжээ.

Дээд амжилтийн спорт дэлхийн дийлэнх улс орнуудын нийгмийн бүтцэд баттай байр суурийг эзлэх болов. 1980 –аад оноос эхлэн спортын хөгжилд эрс өөрчлөлт гарч эхэлсэн. Эдгээр өөрчлөлтийн мөн чанар нь олон улс оронд спортын хөгжилд хүрсэн. өндөр түвшин шинээр бүрэлдэж, дээд амжилтын спортын хөгжилт ба нөхөлтийн бүтэц, нийгмийн бусад салбартай нягт уялдсан байдал, түүнд идэвхтэй нөлөөлж байгаа зэрэг нь одоо хүртэл судлагдаагүй байна. Энэ үйл явцын интернациональ шинж нь спортын хөгжлийн хөдөлгөөн, эрчимжсэн байдалд нөлөөлсөн шинэ эдийн засгийн харилцааг үүсгэсэн юм.

Спортод татагдан оролцох сэдэлт янз бүр бөгөөд олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна. Энэ нь түүхэн уламжлал, улс төр, нийгэм – эдийн засгийн нөхцөл, нийгмийн ба соёлын үнэт зүйлийн тогтолцоо, хүн ам зүй ба боловсролын шинж, давамгайлах шашин зэргээс шалтгаалдаг. Эдгээр сэдэлтийн нөлөөлөл тухайн улс орны хөгжлийн тодорхой үе шатанд янз бүрээр үнэлэгдэж байв. Тэгэхдээ тухайн улсад голлож байгаа нийгмийн философиор улс орны спортын загвар, спортын үндэсний хөдөлгөөнийг зохион байгуулалтын бүтэц олон талаар тодорхойлогдож байна.

Энэхүү бүдүүвчид тухайн улс орны спортын тогтолцоонд нөлөөлдөг хүчин зүйлийг харуулахыг оролдсон болно.

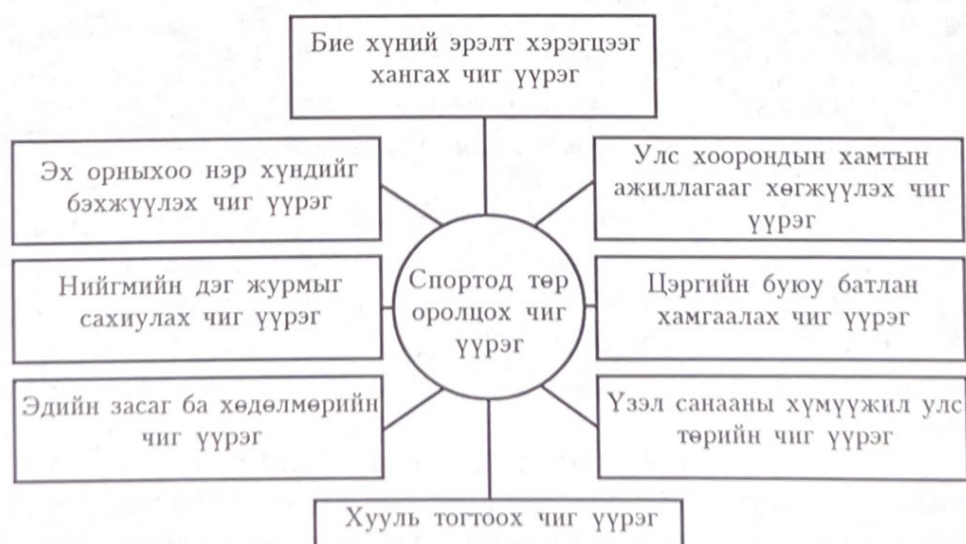
Бүдүүвч 2

Спортын салбарт төр оролцох үндсэн шалтгаан юунд орших вэ ? Энэ нь хүн амын эрүүл мэндийн талаар халамж тавих, нийгмийн дэг журмыг сахиулах, эрх орныхоо нэр хүндийг гадаадад дээшлүүлэх зэрэг олон асуудалтай салшгүй холбоотой юм. Түүнчлэн спортын нийгмийн ач холбогдол, түүний нийгэмшүүлэх чиг үүрэг нь хувь хүнийг нийгэмд батлагдсан нийгмийн хэм хэмжээнд дасан зохицуулах явдал болно.

Төрөөс спортод оролцох сэдэлтийг дараах бүдүүвчээр харуулахыг оролдсон болно.

Бүдүүвч 3

Олон орны засгийн газар хүн амын бие бялдрын бэлтгэлийн дээшлүүлэх, дээд амжилтын спортын тогтолцоог боловсронгуй олгох хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлж спортын хөдөлгөөнийг байнга дэмжиж байна.

Гадаадын хөгжилтэй улс орнуудад спортын үйл ажиллагаа нь төр, түүний засгийн газар, төрийн бус болон хувийн байгууллага, албан газар, аж ахуйн нэгжийн хүчин чармайлтыг уялдуулах хослуулах, нэгтгэхэд чиглэгдэж байна. Улс орон болгонд спортын хөдөлгөөний үндэсний тогтолцоо бүрэлджээ. Түүний зохион байгуулалтын бүтэц нь төрийн оролцооны хэр хэмжээ, зорилгоос олон талаар шалтгаалж байна.

Зарим улс орнуудад спортод төрийн ашиг сонирхол хэрхэн хэрэгжиж байна бэ? Энэ практикт нийгмийн амьдралын үйл ажиллагаанд төрийн ролийн үзэл баримтлалаас шалтгаалж, янз бүрийн арга хэрэглүүрээр хэрэгжиж байна.

“Хөндлөнгөөс үл оролцох” гэсэн зарчим үйлчилдэг улс орнуудад спортын асуудлыг нийгэмд ач холбогдолтой хэмээн үздэг боловч энэ нь улс орны иргэдийн өөрсдийн “автомонит” санаачлага, эрх чөлөөгөөр илэрхийлэгдэж, спортыг хөгжүүлэх ба урагшлуулах спортын хөдөлгөөний эрх хэмжээнд хамааруулдаг байна. Үүний тодорхой жишээ нь АНУ-ын загвар бөгөөд холбооны засгийн газрын зүгээс санхүүгийн шууд дэмжлэг үзүүлдэггүй.

Зарим улс орнуудад **спортыг хөгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай дэмжлэг үзүүлэх явдал төрийн онцгой үүрэг** болон бэхжигдэж, спортын хөдөлгөөнд туслах нь төрийн бие даасан чиг үүрэг болсон байна. /Англи, Голланд, Норвег, Япон зэрэг/

Хэд хэдэн улс оронд тухайлбал Франц, Итали, Бельги, Люксембург зэрэг улсад үндэсний олимпын хороо нь үндэсний спортын холбоо болдог байна.

Спортын салбарт **“Хөндлөнгийн оролцоо”**-ны загвар үйлчилдэг улс орнуудад спортын хөгжлийн бүх хариуцлага, үүргийг төр өөртөө хүлээдэг. Спортын асуудлын төв түвшин нь спортын хэрэг эрхэлсэн яам буюу ийм чиг үүрэгтэй зөвлөл, хороо буюу олон асуудлын хүрээнд спортыг хариуцсан яам байдаг.

Олон улс орнуудад спортын асуудал эрхэлсэн яам байдаг. Тухайлбал Европ тивд 14 улс оронд спортын яам, хороо, удирдах газар ажиллаж байна. Испанийн спортын дээд

зөвлөл нь спортын салбарт төр хариуцлага хүлээсэн яамтай төсөтэй чиг үүрэг гүйцэтгэдэг. Бусад улс орнуудад спортын асуудал нь боловсрол, соёлын болон бусад яамны энэ хүрээнийн засгийн газрын чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг тусгай хэлтсийн хяналтанд байдаг. /Бельги, Грек, Португаль, Норвег, Финлянд, Эстони, Литва, Латви/.

Францад төрийн олон албад төрийн төвлөрлийг сааруулах замаар ажилладаг боловч харин спортын хүрээнд залуучууд спортын яам бүх орон даяар өөрийн бүтэцтэй байдаг.

"Хөндлөнгийн оролцоо"-ны зарчим үйлчилдэг улс орнуудын хувьд спортыг хөгжүүлэх хөтөлбөр, зорилтыг спортын байгууллагын өөрийн бүрэн эрхт байдлыг хүндэтгэн өөрчлөхгүйгээр спорт хариуцсан төрийн байгууллагатай нийцүүлнэ. Төр ба спортын хөдөлгөөний хамтын ажиллагаа нь практик дээр төр засгийн төлөөлөгчид ба спортын байгууллагын удирдагчид оролцсон байгууллагыг буй болгох замаар спортын үндэсний бодлогын ерөнхий чиг шугамыг боловсруулдаг байна. Энэ нь Англи, Испанийн спортын дээд зөвлөл, Авсраль, Бельгийн спортын комисс зэрэг юм.

Спортын ажил хэрэгт төр хөндлөнгөөс шууд оролцдоггүй улс орнуудад төр нь спортын клуб, холбоод, спортын хөдөлгөөнд бүхэлд нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор өөрөө санаачлага гаргадаг. Практик дээр энэ санаачлага нь санхүүгийн туслалцаа /зохион байгуулалтын бүтэц буй болгох ба спортын ажил явуулах/ ба бүтэц, алба буй болгох /спортын байгууламж барих, боловсон хүчинг сургах, эрдэм шинжилгээ судалгааны ажил явуулах, мэдээллийн үйл ажиллагаа/ буюу хоёр төрлийн дэмжлэгийн аль алиныг үзүүлэх явдлаар илэрдэг.

Спортын зохицуулалтын /төрийн ба төрийн бус/ энэ хоёр загвар хаана ч байх бөгөөд бие биеэ нөхнө. Эдгээр хоёр загвараас гадна хэд хэдэн нийтлэг зарчим бий. Тухайлбал спортын нийгэмлэг /холбоод/, клуб нь улс орны спортын амьдралд төрийн оролцоо зайлшгүй шаардлагатай үед ч өөрөөр хэлэх юм бол эдгээр хоёр загварт хамаарах бололцоогүй улс оронд ч холбоод, спортын хөдөлгөөний бие даасан бүтэц хэмээн үздэг. Жишээлбэл Италийн хууль тогтоомжинд Муссолины засаглалын үед олимпийн хороо нь спортын үндэсний хөдөлгөөнд голлох үүргийг гүйцэтгэж, спортыг хөгжүүлэхтэй холбогдсон чиг үүрэг биелүүлэхийг түүнд даалгаж байсан хэд хэдэн өвөрмөц онцлог шинжийг хүлээн зөвшөөрчээ.

Төв буюу холбооны төрийн байгууллага ба нутаг дэвсгэрийн /бүс нутгийн ба орон нутгийн/ эрх баригчдын хариуцлагын буюу спортод төрөөс харилцах янз бүрийн загвар буй болжээ.

Ийнхүү дийлэнх улс оронд биеийн тамир, спортын хөгжлийн асуудлыг хариуцах явдал төрийн байгууллагын эрх мэдэлд байдаг. Ийм улс оронд Австрали, Англи, Испани, Итали, Кипр, Финлянд, Франц зэрэг улсын хамааруулж болно. Спортын асуудал эрхэлсэн яамгүй улс орнуудад түүний хэлбэрийг төрийн бусад байгууллага эрхлэн хариуцаж байна /Холбооны бүгд найрамдах Герман улс ба Швейцарт дотоод хэргийн яам, Швецид сангийн яам, Японд боловсрол, шинжлэх ухаан, соёлын яам зэрэг/

Дэлхийн ихэнх улс оронд спортын дотоод бүтэц нь их ойролцоо болсон байна. Тэдгээрийн зохион байгуулалтын бүтэц нь юуны өмнө спортын буюу олимпийн хороонд багтдаг янз бүрийн нийгэмлэг, холбоод, спортын чийрэгжүүлэх клуб зэрэгт үндэслэсэн пирамид хэлбэртэй байдаг. Хэд хэдэн улсад эдгээр хороог нэгтгэжээ. Жишээлбэл Францад 1994 оноос, Дани, Голланд, Норвег зэрэг юм.

Зарим улс оронд яам, спортын төв зөвлөл буюу хороо байгуулагджээ. /Англи, Франц/. Эдгээр байгууллагын чиг үүрэг нь клубээс эхлээд яам хүртлэх спортын бүх байгууллагын харилцан уялдааг хангах, бие бялдрын хүмүүжил, спортыг цаашид хөгжүүлэх талаар санал хүсэлт тавих, спортын байгууламж барих, боловсон хүчин бэлтгэх, эрдэм шинжилгээ, судалгаа ба мэдээллийн үйл ажиллагаа явуулахад туслалцаа үзүүлэх, мөнгөн хөрөнгө цугларуулж тэдгээрийг хуваарилах явдал юм. Ийм хороодын нийтлэг зорилт нь улс орны хэмжээнд спортын бүх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, сайжруулах, уялдуулан зохицуулах, хяналт тавих явдал юм. Эдгээр нь спорттой холбогдох хуулийн төслийг парламент Засгийн газарт танилцуулахад спортын холбоодын ажил чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Спортыг хөгжүүлэхэд төрийн оролцоо нь дэлхий нийтийн хэмжээнд 1970 – 1980 –аад онд бодит үйл хэрэг, 1990 –ээд онд зайлшгүй шаардлага болсон байна.

Спортыг хөгжүүлэхэд төрөөс оролцох үндсэн хэлбэр нь:

1. Хууль тогтоомжийн акт гаргах;

2. засгийн газар, орон нутгийн төр засгийн байгууллагын зүгээс спортыг хөгжүүлэх ба санхүүжүүлэх, спортын барилга байгууламж, чийрэгжүүлэх төв, спортын клуб, өндөр зэрэглэлийн тамирчид бэлтгэх, тэдгээрийн нийгмийн хамгаалал, мэргэжлийн боловсон хүчин бэлтгэх, эрдэм шинжилгээ, судалгааны болон мэдээллийн үйл ажиллагаа эрхлэх, спорт бүх нийтэд зарчмын дор нийтийн спорт - чийрэгжүүлэх хөдөлгөөнийг зохион байгуулах, улс орны хэмжээнд хэрэгжүүлэх, сурталчилах ажил явуулахад оролцох;

1970–1990 –ээд онд олон улс оронд спортын тухай хууль батлагдсан нь тохиолдлын шинжтэй байгаагүй юм. Тухайлбал Швейцарт (1973), Грек (1975), АНУ (1978), Финлянд (1980), Франц (1975, 1984, 1992), Итали (1984), Испани (1988, 1990), ОХУ (1993).

Хууль тогтоомж ба спорт хоорондоо зөрчилдөхгүй байх явдал зайлшгүй чухал. Ийм учраас биеийн тамир, спортын хууль тогтоомжийн зохицуулалт зайлшгүй чухал болсон бөгөөд төр ба спортын харилцан уялдаа, төрийн эрх мэдлийн салаа мөчрийн хооронд хийгээд спортын төрийн ба төрийн бус байгууллагуудын хоорондын эрх хэмжээг хуваарилах асуудлыг хуулиар зохицуулах шаардлагатай болдог байна.

Зарим улс орнуудад олон улсын спортын байгууллагаас баталсан хэм хэмжээ, журамтай харьцуулахад төрөөс тогтоосон нийтлэг хэм хэмжээнд илүү ач холбогдол өгч байна. Энэ нь дээд амжилтын спорт газар авахын байнгын хариу тусгал юм.

Хэд хэдэн улс орнуудын спортын хууль тогтоомжийг судалж үзэхэд төвлөрлийг сааруулсан төрийн нөхцөлд тодорхой эрх хэмжээг тодорхойлох ба зааглах түүнчлэн төрийн төв ба орон нутгийн байгууллагын хоорондын, төрийн ба спортын төрийн бус байгууллагын хоорондын уялдаа холбооны механизмыг тогтооход чиглэгддэг байна.

Зарим улс орнуудад спортыг хөгжүүлэх үр нөлөө бүхий туслалцаа дэмжлэг нь спортын байгууллагад албан татварын хөнгөлөлт үзүүлэх буюу иргэний нийгмийн амьдралд спортын гүйцэтгэх нийгмийн ач холбогдлыг хүлээн зөвшөөрсний тэмдэг болгож албан татвар ноогдуулахаас бүрэн чөлөөлөх явдал юм. Жишээлбэл: АНУ –д сүүлийн 60 жилд спортын байгууллагад албан татварын бодлогын

механизмаар дамжуулан санхүүгийн шууд бус туслалцаа үзүүлж байна. Санхүүгийн туслалцааны ийм хэлбэр нь спортын байгууллага түүнчлэн өөрийнхөө төсвөөс зарлагдсан фирм, хувь хүнд хөнгөлөлт үзүүлэх явдлаар илэрч байна. Ийнхүү төрөөс холбооны сан хөмрөгт ихээхэн төсөв орж ирэхийг хязгаарлаж, зохих хэмжээг спортын байгууллагын мэдэлд байлгадаг ажээ.

АНУ-д спортын байгууллагад албан татварын хөнгөлөлтийг ашиглах механизм уян хатан, олон янз байдаг. Томоохон бизнес спортын санхүүжилтийн тогтолцоог ихээхэн сонирхдог. Албан татварын бодлого спортод мөнгө орж ирэхэд тус дөхөм үзүүлдэг. Конгерессийн зөвшөөрсөнөөр АНУ –ийн засгийн газар спортын хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж үйлдвэрлэн импортлосон байгууллагыг татвараас чөлөөлжээ. Ийм туслалцааг фирм, корпораци төрийн туслалцааны нэг хэлбэр хэмээн үздэг.

Спортыг хөгжүүлэхэд төрийн оролцооны үр нөлөөтэй хэлбэр нь хууль тогтоомж мөн болохын зэрэгцээ засгийн газар, түүний орон нутгийн засаг захиргаанаас шууд санхүүгийн туслалцаа үзүүлж байна.

Гадаадын улс орнуудад спортыг санхүүжүүлэх дараах эх сурвалж байдаг ажээ:

- Холбооны болон бүс нутаг, орон нутгийн засаг захиргаанаас хөрөнгө гаргах
- Янз бүрийн олон нийтийн сангаас мөнгө орж ирэх;
- Гишүүний татвар, спорт - чийрэгжүүлэлтийн үйлчилгээний хөлс, тэмцээний билетийн үнэ зэрэг;
- Спортын байгууллага, клуб, чийрэгжүүлэх төв, спортын байгууламжийн үйлчилгээний орлого;
- Зар сурталчилгаа ба зөвшөөрлийн үйл ажиллагаа, уралдаан тэмцээнийг дамжуулах эрхийг телевизийн сувагт худалдах;
- Сугалаа явуулах зэрэг;

Санхүүжилтийн адилхан эх сурвалж байгаа боловч спортын хөгжлийн санхүүгийн асуудлыг шийдвэрлэх өөрийн гэсэн хандлага, арга барил улс орон тус бүрт байна. Тухайлбал: ХБНГУ, Францын тамирчдийн олимпийн тоглолтонд оролцох зардлыг эдгээр улсуудын засгийн газар санхүүжүүлдэг байхад АНУ, Английн спортын байгууллага компани, хувь хүмүүсээс тэтгэмжийн байдлаар олгосон хөрөнгөөр тамирчдаа илгээдэг. Ийнхүү манай дэлхийд спортыг

санхүүжүүлэх Америкийн, Европын гэсэн хоёр загвар хуульчлагдсан байх бөгөөд, эдгээрийг Ази, Латин Америкийн олон улс орнууд дагаж баримталж байна.

Нэг дэх загвар нь төрийн зүгээс санхүүгийн шууд дэмжлэг үзүүлдэггүй бөгөөд их спорт, тэр ч атугай мэргэжлийн спортыг олон тооны татварын хөнгөлөлт үзүүлэх замаар хувийн хэвшлийнхээр дэмжүүлж тэтгүүлдэг.

Хоёр дахь загвар нь хэд хэдэн улс орнуудад төрийн төсвийн хөрөнгө голлосон холимог санхүүжилттэй юм. Хоёр загварын нийтлэг шинжээр нь: засаг төрийн орон нутгийн байгууллага спортын хөдөлгөөнийг санхүүжүүлэхэд ихээхэн үүрэгтэй оролцдог юм.

Гадаадын зарим улс орнуудын биеийн тамир спортын үндэсний хууль тогтоомжид биеийн тамир, спортын нийгэм ба эдийн засгийн онцгой үүрэг рольд тэргүүн зэргийн ач холбогдол өгөх болжээ.

Европын зөвлөлийн спортын хөгжлийн хорооны захиалгаар Европын 20 оронд судалгаа явуулсан мэргэжилтнүүд XXI зууны өмнөхөн судалгаанд хамрагдсан Европын 20 орноос 14 –т нь буюу Австри, Бельги, Исланд, Испани, Итали, Литов, Люксембург, Португаль, Орос, Унгар, Румын, Финлянд, Франц, Швейцарьт биеийн тамир, спортын тухай тусгай хууль үйлчилж байгааг тогтоожээ.

Англи, Герман, Дани, Кипр, Словени, Чех зэрэг улс оронд биеийн тамир, спортын талаар тусгайлсан хууль байхгүй байгаа нь янз бүрийн тодорхой учир шалтгаанаар тайлбарлагддаг гэж үздэг. Жишээлбэл: ХБНГУ –д тусгай хууль байхгүй шалтгааныг ардчиллын илэрхийлэл, спорт төрөөс хараат бус байгаа явдал гэж үздэг. Тэгэхдээ энэ улсад биеийн тамир, спорт нь эрх зүйн зохицуулалтгүй гэсэн хэрэг огтхон ч биш бөгөөд “боловсролын тухай”, “цагдаагийн тухай”, “хүрээлэн буй орчны тухай” зэрэг холбооны хуулийн зохих бүлэг, зүйл, хэсэг, түүнчлэн холбооны болон земелийн Засгийн газрын хэм хэмжээ тогтоосон хэд хэдэн актаар зохицуулагддаг байна. Үүнээс гадна ХБНГУ –ын хэд хэдэн земелд спортын тухай хууль байдаг ажээ.

Австри, Испани, Итали зэрэг Европын хэд хэдэн оронд биеийн тамир, спортын тухай үндэсний хуулийн зэрэгцээ үндэсний автономит улсын /земель, муж, провинц зэрэг/ биеийн тамир, спортын хууль үйлчилдэг байна.

ОХУ-д "Биеийн тамир, спортын тухай" хуулийг анх 1993 онд ОХУ –ын биеийн тамир, спортын хууль тогтоомжийн үндэс" хэмээн нэрлэж баталжээ. 1999 оноос хойш биеийн тамир, спортын эрх зүйн харилцааг "ОХУ –ын биеийн тамир, спортын тухай" хуулиар зохицуулах болжээ. Дэлхийн бусад улс орнуудын нэгэн адил Орост холбооны хуулийн зэрэгцээ ОХУ –ын субъектын биеийн тамир, спортын тухай хууль үйлчилдэг.

ОХУ –ын субъектүүдээс Адыге, Башкир, Буриад, Карел, Удмур, Чувашийн Бүгд Найрамдах Улс, Ленинград, Москва, Псков, Саратов, Томск муж, Москва хотын биеийн тамир, спортын тухай хууль үйлчилж байна¹.

Дэлхийн нэлээд улс орнуудын биеийн тамир, спортын тухай хуульд шинжилгээ хийж үзэхэд дараах үндсэн асуудлыг уг хуулиар зохицуулж байна:

- Биеийн тамир, спортын салбарт баримтлах төрийн бодлогын зарчим, төрөөс үзүүлэх дэмжлэг;
- Биеийн тамир, спортын тогтолцоо
- Их спортын тухай;
- Спортын шинжлэх ухаан, боловсрол;
- Спортод хориглосон хэрэгсэл, арга хэрэглэхэд тавих хяналт, спортын аюулгүй байдлын асуудлууд;
- Спортын үед үзэгчдийн зүгээс хүч хэрэглэхээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ;
- Спортын сахилга;
- Спортын маргааныг шүүхийн бус замаар шийдвэрлэх журам;
- Шигшээ багийн эрх зүйн байдал;
- Биеийн тамир, спортын сурталчилгаа;
- Тамирчид, биеийн тамир, спортын байгууллагын ажилтнуудын эрх, үүрэг, тэдний нийгмийн хамгаалалт;
- Олимпын хөдөлгөөн;
- Мэргэжлийн спорт;
- Спортын үйл ажиллагааны контракт (гэрээ);
- Спортын байгууламж, аж үйлдвэр;

¹ Национальное законодательство о физической культуре и спорте. Т.1. сост.Кузин. В.В. и Кутепов М.Е. спорт. Академ. Пресс. М., 2002

- Спортын үйл ажиллагаан дахь албан татвар ногдуулалт;
- Спортын олон улсын хамтын ажиллагаа;
- Биеийн тамир, спортын санхүүжилт;
- Биеийн тамир, спортын хүмүүжил;
- Спортод нутгийн өөрөө удирдлагын байгууллагын роль;
- Дээд амжилтын спорт;
- Эмнэлгийн хяналт, даатгал;
- Спортын тоног төхөөрөмж;
- Спортын байгууламж ба спортын арга хэмжээний аюулгүй байдал;
- Спортын байгууллага, нийгэмлэг, холбоо, клубын зохион байгуулалт;
- Улсын төсвөөс спортыг санхүүжүүлэх зарчим;
- Спортын шүүгчийн эрх зүйн байдал;
- Биеийн тамир, спортын удирдлага;
- Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх ба спортын барилга байгууламжийн газрын эрх зүйн дэглэм;
- Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх спортын байгууламжийг хувьчлах;
- Тахир дутуу хүмүүсийн биеийн тамир, спорт;
- Сургуулийн өмнөх насны болон боловсролын бусад байгууллага дахь бие бялдрын хүмүүжил;
- Хүүхэд өсвөр үеийнхэн, залуучуудын байгууллага дахь бие бялдрын хүмүүжил;
- Ерөнхий боловсролын сургууль дахь бие бялдрын хүмүүжил;
- Их дээд сургууль дахь бие бялдрын хүмүүжил;
- Байгууллага, аж ахуйн нэгж дэх бие бялдрын хүмүүжил;
- Иргэдийн оршин суугаа газар дахь бие бялдрын хүмүүжил;
- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд эрүүл мэндийн байгууллагын оролцоо;
- Амралт, сувилал, жуулчдын бааз дахь биеийн тамир – нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа;
- Сонирхогчдын спорт;

- Өндөр амжилт гаргасан тамирчдыг урамшуулах, тэдэнд хөнгөлөлт үзүүлэх зэрэг олон асуудал хамаарагдаж байна.

Биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалтыг тогтоох нь дараах үндсэн зорилгыг агуулж байна.

а/ бие хүнийг төлөвшүүлэхэд тус дөхөм үзүүлдэг хүмүүжлийн хүчин зүйл, хүн амыг чийрэгжүүлэх, нөхөн сэргээх, тэдний чөлөөт цагийг зөв боловсон, үр ашигтай өнгөрүүлэх хэрэглүүр болгон спортыг ашиглах;

б/ спортыг хүн амын бие махбодь ба суртахуун эрүүл энх байх хүчин зүйл болгон ашиглах;

в/ спортын өндөр амжилт гаргаж улс эх орныхоо нэр алдрыг олон улсын тавцанд гаргасан шигшээ баг нь улс орны спорт, соёлын хүчин чадлыг дэлхий дахинд харуулдаг учраас спортын тэмцээн явуулах практикийг хөгжүүлэн урамшуулах;

г/ сонирхогчдийн ба мэргэжлийн спортын хооронд харилцан уялдсан харилцаа тогтоох;

д/ бие бялдрын хүмүүжил, спортын үнэлэмжийг үндэсний ухамсарт шингээх, улс орны нийт хүн ам ялангуяа хүүхэд, залуучууд спортоор хичээллэх нөхцлийг буй болгох, чийрэгжүүлэх нөхөн сэргээх тогтолцоог бүрэлдүүлэх, нийгэмд хямрал, үймээн самуунгүй, хүндрэлгүй, тогтвортой байдал тогтоох чухал хэрэглүүр болгох;

е/ спортыг удирдах, уялдуулан зохицуулах, дэмжих явдлыг хангадаг үндэсний хэмжээний зохион байгуулалт, бүтэц буй болгох;

ж/ спортод зориулсан мөнгө санхүүтэй холбогдсон татвар ногдуулалт, бүх түвшинд биеийн тамир спортын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төрийн болон хувийн байгууллагыг уялдуулан зохицуулсан үйл ажиллагааг хангах эрх хэмжээ, журам тогтоох;

з/ хүнийг өвчлөлтөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүл мэндийг бэхжүүлэх, ажиллах өндөр чадвартай болгох, улс түмнүүдийн найрамдал, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэн бэхжүүлэх зэрэг болно.

Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоогчид олон улсын баримт бичгийн зөвлөмжийн үндсэн дээр биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх, байнга хөгжиж буй практикийг анхааралтай авч үзэхдээ хууль тогтоох үйл ажиллагаагаа янз янзаар явуулж

байгаа ч дараахь нийтлэг чиг хандлага байгааг судалгааны үр дүн харуулж байна.

Нэг дэх чиг хандлага бол биеийн тамир, спортын тухай бие даасан, тусгай хууль батлан гаргаж байгаа явдал юм. Европийн дийлэнх улс орнуудад ийм хууль үйлчилж байгааг бид өмнө тэмдэглэсэн билээ.

Хоёр дахь чиг хандлага бол урьд өмнө нь баталсан хуульдаа тодорхой нэмэлт, өөрчлөлтийг байнга оруулж, боловсронгуй болгосоор байгаа явдал юм. Ийм чиг хандлага Францын хууль тогтоогчдын үйл ажиллагаанд улам ч тодорхой ажиглагджээ. Энэ улсад удирдлагын төвлөрлийг сааруулах үйл явц хүчтэй өрнөж байгаатай уялдуулан хуульдаа "Нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагын роль" гэсэн тусгай бүлгийг оруулж, спортын эдийн засгийн ролийг дээшлүүлж, янз бүрийн арга хэмжээ явагдах үед спортын байгууламжийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэгдсэн зайлшгүй шаардлагатай нэмэлтийг хуульдаа тусгасан байна.

Гурав дахь чиг хандлага бол дагаж мөрдөж буй биеийн тамир, спортын тухай хуулиа халж, шинэ хууль батлан гаргаж байгаа явдал юм. Жишээлбэл, Бразил, Испани, ОХУ зэрэг орнуудын хууль тогтоогчид ийм байдлаар асуудалд ханджээ.

Дөрөв дэх чиг хандлага бол дагаж мөрдөж буй биеийн тамир, спортын тухай хуулиа халахгүйгээр биеийн тамир, спортын хөгжлийн тодорхой асуудлаар хууль батлан гаргаж тэдгээр нь өмнөх хуультайгаа нэгэн адил хүчин чадалтай үйлчилж байна. Ийм чиг хандлагыг тухайлбал Аргентин, Итали зэрэг улс орны хууль тогтоогчид баримталж байна. Жишээлбэл, Аргентинд 1989 онд баталсан "Спортыг хөгжүүлэх тухай" хуулийг дагаж мөрдөж байгаа бөгөөд 1992 онд "Спортын үед үзэгчдийн зүгээс хүч хэрэглэх тохиолдлоос урьдчилан сэргийлэх ба эрүүгийн мөрдөн мөшгилтийн тухай хууль"¹, "Олимпийн бэлэгдэл ба олимпийн нэрийг хамгаалах тухай хууль"², "Спортын Сэргээшийн эсрэг хууль"³, "Пелегийн хууль"⁴ зэрэг хууль баталжээ.

¹ Справочник работника физической культуры и спорта С. 48 - 50

² мөн тэнд С. 50– 52.

³ мөн тэнд. С. 52– 58.

⁴ мөн тэнд. С. 58– 85.

III БҮЛЭГ

МОНГОЛ УЛС ДАХЬ СПОРТЫН ЭРХ ЗҮЙН ТӨЛӨВШИЛ

3.1. Монгол Улс дахь спортын эрх зүйн эх сурвалжийн түүхэн хөгжил

Монгол Улсад анхны Үндсэн хууль (1924) батлагдсанаас хойш биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалт ямар байсныг тусгайлан авч үзэх нь уламжлалын төдийгүй судалгааны багагүй ач холбогдолтой юм. Ийнхүү авч үзэхдээ эрх зүйн эх сурвалжийн хүчин чадлын эрэмбэ дарааллаар авч үзэх арга зүйг баримталсан бөгөөд цаг хугацааны хувьд 1924 оны Үндсэн хуулиас хойшхи үеийг авч үзсэн болно. Тэгэхдээ энэ үеэс хойшхи биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжлийг голлоогүй харин энэ асуудлыг зохицуулж ирсэн эрх зүйн чухам ямар эх сурвалж байсныг хөндөхийг эрмэлздэг.

Үндсэн хууль

Монгол Улсын анхны буюу 1924 оны Үндсэн хуульд биеийн тамир, спортын тухай шууд заагаагүй боловч эл хуулийн Улсын дээд эрхийг барих газрын тухай II бүлгийн 4 дүгээр зүйлд “БНМАУ-ын дээд эрхийг Улсын Их Хуралд хадгалах бөгөөд мөн хурлын чөлөө цагт Улсын Бага Хуралд хадгалуулах ба бас мөн хурлын чөлөө цагт бага хурлын тэргүүлэгчид ба Засгийн газрын дунд хадгалуулбал зохино”¹ гэж заагаад түүний эрхлэн шийтгэвэл зохих зүйлүүд нь:

... Арван гурав. Хүний өвчин эмгэгийг анагаах, засах, сэргийлэх дүрэм хэмжээ тогтоох”² хэмээн заажээ. Эндээс үзэхэд

¹ БНМАУ-ын Үндсэн хууль түүнд холбогдох зарим актын эмхтгэл. УБ. 1972. 121 дэх тал

² мөн тэнд 122 дахь тал

хүнийг өвчин эмгэгээс сэргийлэх дүрэм хэмжээ тогтоох гэсэнд биеийн тамир, спортын арга хэмжээ хамаарагдаж байгаа гэсэн логик дүгнэлтэд хүргэсэн юм.

1940 оны Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд "БНМАУ-ын өмнөөс засгийн дээд эрх ба улсын захиргааны дээд газруудын эрхлэх хэрэг нь

... 22 ... биеийн тамирын байгууллагуудыг удирдах"¹ гэж заажээ.

Ийнхүү эл Үндсэн хуулиар биеийн тамир, спортын байгууллагыг удирдах асуудлыг төрийн эрх барих дээд байгууллагын бүрэн эрхэд хамааруулж байжээ. Эндээс үзэхэд биеийн тамир, спортыг төрөөс удирдахад ихээхэн ач холбогдол өгч байсан нь харагдана. Мөн хуулийн 82 дугаар зүйлд БНМАУ-ын иргэд биеийн тамирын байгууллагад эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй болохыг заажээ².

1957 оны 7 сарын 6-ны БНМАУ-ын АИХТ-ийн 104 дүгээр зарлигаар Үндсэн хуулийн зарим зүйлийг өөрчлөн найруулж, Сайд нарын Зөвлөлийн шууд харъяа газар болгон БНМАУ-ын Биеийн тамир спортын хороог оруулжээ³. Энэ нь Биеийн тамир, спортын хороо Сайд нарын зөвлөлийн тусгай газар болж, биеийн тамир, спортын бодлогыг тэр үеийн Засгийн газар шууд эрхлэн хариуцаж байсныг харуулж байна.

1960 оны Үндсэн хуулийн БНМАУ-ын иргэдийн үндсэн эрх, үүрэг гэсэн Ш хэсгийн 7 дугаар бүлгийн 78 дугаар зүйлд "Тус орны үйлдвэрлэх хүчин хөгжих тусам ажлын цагийг хорогдуулж, төрөл бүрийн үйлчилгээг сайжруулан хөдөлмөрчдөд ойр дөт болгох замаар хөдөлмөрчдийн чөлөө цагийг нэмэгдүүлж, тэрхүү чөлөө цагаа гагцхүү амрахдаа биш, харин мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэн, бие бялдар, оюун ухаанаа хөгжүүлэхэд улам улмаар ашиглах боломж олгоход БНМАУ-ын бодлого чиглэгдсэн байна гэж заажээ. Мөн хуулийн 82 дугаар зүйлд "БНМАУ-ын иргэд биеийн тамирын эвлэл зэрэг олон нийтийн байгууллагад эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй" гэж заасан байна. Эдгээрээс үзэхэд биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх төрийн бодлого, үзэл баримтлал 1924 оны Үндсэн хуульд шууд бусаар харин 1940, 1960 оны Үндсэн хуульд шууд байдлаар тусгагджээ.

¹ мөн тэнд 359 дэх тал

² мөн тэнд 373 дахь тал

³ БНМАУ-ын Үндсэн хууль түүнд холбогдох актын эмхтгэл. УБ. 1974.257-258 дахь тал

Хууль

Манай улсад биеийн тамир, спортыг зохицуулсан бие даасан хууль буй болоогүй байсан. Гэвч бидний судалсан эрх зүйн түүхэн эх сурвалжийн хүрээнд биеийн тамир, спортын талаар эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон заалт ердийн хуулиудад цөөнгүй тусгагдсан байна. Тухайлбал Засгийн газрын /Сайд нарын Зөвлөлийн/ тухай хууль, Эрүүлийг хамгаалах хууль зэрэг хэд хэдэн хуулийг нэрлэж болно. Жишээлбэл, **1977 онд батлан дагаж мөрдүүлсэн БНМАУ-ын Эрүүлийг хамгаалах хуулийн** 6 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт хөдөлмөрчдийн амралтыг зохион байгуулах, биеийн тамирыг хөгжүүлэх асуудлыг орон нутгийн Ардын Депутатуудын Хурал, түүний гүйцэтгэх захиргааны чиг үүрэгт хамааруулжээ¹. **БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн Хотын Ардын Депутатуудын Хурлын хуулийн** /1979/ 20 дугаар зүйлд биеийн тамир спортыг “бүх нийтийн үйлс болгоход чиглүүлэн харъяа эмнэлэг, ариун цэвэр, биеийн тамир, спортын байгууллагын ажлыг удирдана”, “хөдөлмөрчдийн санаачилга, орон нутгийн бололцоонд түшиглэн биеийн тамир-спортын талбай, танхим, цэнгэлдэх хүрээлэн, цана, тэшүүрийн бааз байгуулах, тохижуулах, төхөөрөмж, хэрэглэлээр хангах ажил зохион байгуулж, түүнд улс, хоршоолол, олон нийтийн байгууллагыг татан оролцуулна”² гэж заажээ. **БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн тухай хуулийн** /1983/ 8 дугаар зүйлд нийгмийн хөгжил, соёлын талаар БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн эдлэх үндсэн бүрэн эрхэд биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх арга хэмжээ авна³ гэсэн заалт оруулжээ. Үүнээс үзэхэд энэ үеэс биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудлыг төрийн захиргааны дээд байгууллагын шууд эрхлэх асуудлын хүрээнд хамааруулж байжээ. Энэ хуулиар төрийн захиргааны төв байгууллага болох БНМАУ-ын биеийн тамир, спортын улсын хороог тусад нь байгуулж түүний дүрмийг Сайд нарын Зөвлөлийн 1979 оны 37 дугаар тогтоолоор баталж байжээ⁴.

БНМАУ-ын Ардын боловсролын хуулийн 20 дугаар зүйлд “... спортоор гүнзгийрүүлсэн сургалттай анги, сургуулийг зохион байгуулж болно”⁵ гэж заажээ. Энэ нь тус улсад спортын

¹ Хууль зарлиг тогтоолын эмхтгэл. 1977. дугаар 7

² БНМАУ-ын хуулиуд 1. УБ. 1980. 760–761 дэх тал.

³ Хууль, зарлиг, тогтоолын эмхтгэл. 1984. дугаар 9.

⁴ мөн тэнд 1979. дугаар 2.

⁵ “БНМАУ-ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл

гүнзгийрүүлсэн сургалттай анги, сургуулийг үүсгэх хууль зүйн үндсийг бүрдүүлснээрээ ач холбогдолтой юм.

Ийнхүү Сайд нарын Зөвлөлийн тухай хууль, сум, хороо, район, орон нутгийн АДХ-ын хууль, Эрүүлийг хамгаалах хууль, Ардын боловсролын хуульд биеийн тамир, спортын зарим асуудлыг зохицуулж, ингэснээрээ энэ асуудал хуулийн хэмжээний эрх зүйн зохицуулалтад байсныг харуулж байна.

Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн зарлиг. АИХТ-ээс эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон актад биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудал, түүний эрх зүйн зохицуулалт тусгагдаж байжээ. 1970 оны 7 сарын 23-ны АИХТ-ийн 132 дугаар зарлигаар “БНМАУ-ын аймаг, хотын Ардын Депутатуудын Хурлын дүрэм”-ийг баталж, тус Хурлын үндсэн эрхэд биеийн тамир-спортын нийгэмлэгүүдийн ажлыг сайжруулж, хүн амын дунд биеийн тамирын хүмүүжлийн ажил явуулах, биеийн тамир-спортын уралдаан тэмцээн-спартакиадад олон түмнийг хамруулан оролцуулах арга хэмжээ авах, цэнгэлдэх хүрээлэн, биеийн тамирын ордон, танхим, цана, тэшүүрийн баазын барилга байгууламжийг барих, тохижуулах, спортын төхөөрөмж хэрэгслээр хангах арга хэмжээ авах явдлыг хамааруулжээ¹.

БНМАУ-ын АИХТ-ийн 1979 оны 2-р сарын 7-ны өдрийн зарлигаар БНМАУ-ын Биеийн тамир, спортын хороо байгуулжээ².

БНМАУ-ын АИХТ-ийн 1981 оны 177 дугаар зарлигаар БНМАУ-ын Биеийн тамир, спортын хороог “БНМАУ-ын Биеийн тамир, спортын улсын хороо” болгон өөрчилжээ³.

Ийнхүү АИХТ-ээс биеийн тамир, спортын талаар гаргаж байсан зарлигууд нь нэг талаар аймаг, нийслэлийн АДХ-ын бүрэн эрхэд биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудлыг хамааруулж нөгөө талаар биеийн тамир, спортын асуудал эрхэлсэн төрийн удирдлагыг боловсронгуй болгоход чиглэгдэж байжээ.

Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоол, МАХН-ын Төв Хороо, БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн хамтарсан тогтоол, Сайд нарын Зөвлөлөөс баталсан дүрэм нь биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалтын нэг гол эх сурвалж болж байсан билээ.

¹ БНМАУ –ын хууль дүрэм, тогтоолын эмхтгэл. 1970. дугаар 5.

² БНМАУ-ын хууль, зарлиг, тогтоолын эмхтгэл. УБ.1979. 68 дахь тал

³ БНМАУ-ын хууль, зарлиг, тогтоолын эмхтгэл. 1981. 226 дахь тал

А.МАХН-ын Төв Хороо, БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн хамтарсан тогтоол

Тухайн үеийн нийгэм, улс төр, эдийн засаг, төрийн байгууллын шинжээс хамаарч МАХН-ын Төв Хороо, Сайд нарын Зөвлөлийн хамтарсан тогтоол нь Сайд нарын Зөвлөлийн дангаар гаргасан тогтоолоос эрх зүй, улс төрийн давуу хүчин чадалтай байжээ. Ийм байдлаар хамтран гаргасан тогтоолд биеийн тамир, спортын төрийн бодлого үндсэндээ тусгалаа олж бүх шатанд хэрэгжүүлэхэд онцгой анхаарал тавьдаг байв. Жишээлбэл, БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл ба МАХН-ын Төв Хороо 1956 оны 2 сарын 6-нд "Биеийн тамир, спортыг цаашид хөгжүүлэх арга хэмжээний тухай" 43/37 дугаар тогтоол гаргажээ¹. Эл тогтоол нь БНМАУ-д биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудлыг бүх талаас нь иж бүрдэл бүхий авч үзсэн үр нөлөө бүхий эрх зүйн акт байжээ.

Эл тогтоолд "Манай оронд биеийн тамир, спортыг хэлбэрэлтгүй хөгжүүлэх бүх нөхцөл бий болжээ. Биеийн тамир, спортын хэрэгцээнд улсаас олгодог хөрөнгө жилээс жилд өсч байна. Үүний үр дүнд манай оронд аль хэдийнээ дэлгэрсэн хөнгөн атлетик, дугуй, цана, тэшүүрийн спорт ба гар бөмбөг, баскетболын зэрэг спортын тоглоомуудын зэрэгцээгээр уулын спорт, гимнастик, мотоцикл зэрэг шинэ төрлийн спорт хөгжиж эхлэв.

1955 онд Улсын багшийн институтийн дэргэд биеийн тамирын факультет нээгдэв. Манай тамирчид олон улсын тэмцээнд оролцох явдал улам бүр олширсоор байна. Зөвхөн 1955 онд БНМАУ-ын спортын төлөөлөгчид Чехословак, СССР, Польш, Румын, Хятад улсуудад очиж, хэд хэдэн төрлийн тэмцээнд оролцов. Энэ баримт бол манай тамирчид өсч, тэдний спортын уран чадвар нилээд дээшилж байгааг гэрчилж байна" гэж тэмдэглээд биеийн тамир, спортын ажилд оршиж байсан дутагдлыг цохон заасан байна. Эдгээрийн заримаас товчхон авч үзье.

Гэвч манай оронд биеийн тамир, спортын нийт хөгжил маш удаан явж байгаа бөгөөд энэ талаар сүрхий дутагдлууд оршсоор байна. Сайд нарын Зөвлөлийн дэргэдэх Биеийн тамир, спортын хороо биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх асуудлын талаар нам, засгийн заалтуудыг хангалтгүй

¹ БНМАУ-ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхтгэл. УБ. 1957. 101–102 дахь тал

биелүүлж байгаагийн дээр тус орны дотор биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх ажлыг удирдах, түүнд улсын хяналт тавих ажлыг сайжруулах зорилтыг биелүүлэхгүй, биеийн тамирын олон нийтийн хөдөлгөөнийг цаашид өрнүүлэх, монголын биеийн тамирчдын уран чадварыг дээшлүүлэх талаар зохистой арга хэмжээ авахгүй байна.

Биеийн тамир хийгчдийн тоо одоо болтол туйлын дутагдалтай хэвээр байна. Спортын сайн дурын нийгэмлэг, түүний коллективууд, мөн сургуулиудад биеийн тамирын хичээл хүмүүжлийн ажил доод хэмжээнд байна. Биеийн тамир хийх барилга, байр илт дутагдалтай, спортын боловсон хүчнийг бэлтгэн хүмүүжүүлэх ажил сул байгааг тэмдэглэж байжээ¹.

Эл тогтоолоор биеийн тамир, спортыг цаашид хөгжүүлэх зохион байгуулалтын төдийгүй эдийн засгийн шинжтэй томоохон арга хэмжээг төлөвлөсөн байна. Эдгээрээс заримыг нь товчхон дурьдахад:

БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн дэргэдэх Биеийн тамир, спортын хэрэг эрхлэх хороонд дараах зөвшөөрлийг олгож байжээ:

- дасгалжуулагчдын цагаар ажилласны хөлсийг биеийн тамирын дээд боловсролтой дасгалжуулагчид цаг тутам 9 төгрөг, дунд боловсролтой буюу өөрийн эрхэлсэн спортын талаар тусгай курс төгсгөсөн дасгалжуулагчид цаг тутам 6 төгрөгөөр бодож олгож байх;

- биеийн тамир, спортын зохион байгуулалтын ажиллагаатай танилцуулах, ажлын туршлага авахуулахын тулд биеийн тамирын удирдах ажилтан 15 хүнийг 1-2 сарын хугацаагаар СССР-т томилон явуулах;

- зарим төрлийн спортын талаар 86 хүнтэй улсын орон тооны команд, 10 хүнтэй дасгалжуулагч нар болон командын захирал нэгийг 1956 оноос эхлэн Биеийн тамир, спортын хэрэг эрхлэх хорооны дэргэд бий болгож, эдгээр хүмүүсийг үндсэн ажлаас нь бүрэн чөлөөлөн ажиллуулах;

- спортын сайн дурын нийгэмлэгүүдэд практик туслалцаа үзүүлэхийн тулд зарим төрлийн спортын дасгалжуулагч мэргэжилтэн нарыг 1-2 жилийн хугацаагаар, мөн спортын барилга төхөөрөмжийн мэргэжилтнийг 6 сарын хугацаагаар СССР-ээс урин ирүүлэх;

¹ БНМАУ-ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхтгэл. УБ. 1957. 101 – 112 дахь тал

- спортын шүүгч нарын ажлын хариуцлага, сонирхлыг дээшлүүлэх зорилгоор шүүгч нараас уралдааны үеэр ажилласны хөлсийг улсын шүүгчид өдөр тутам 10 төгрөг ба 1, 2, 3 дугаар зэргийн шүүгчдэд 6 төгрөгөөр бодож олгож байх;

Спортын мастеруудаас спортын амжилтаа дээшлүүлэх явдлыг урамшуулж, дасгалыг үргэлжлүүлэхэд нь материалын дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх зорилгоор спортын мастеруудад сар тутам 50 төгрөг, гавъяат мастеруудад сар тутам 100 төгрөгийг үндсэн цалин дээр нь нэмэн олгож байх журмыг тогтоожээ. Дасгалаа хийхээ больж, уралдаан тэмцээнд оролцохгүй болсон ба түүнчлэн спортын амжилтаа бууруулсан мастеруудад дээрх нэмэгдэл цалин олгохыг зогсоож байхаар тогтоожээ.

Биеийн тамирын арга хэмжээнд зарцуулах хөрөнгийг 1956 оноос эхлэн яам, албан газруудын төсөвт оруулж байхыг Сангийн яаманд даалгажээ.

Улсын шигшмэл командын хичээл явуулахад спортын бааз, талбай, танхимуудыг үнэ төлбөргүй хэрэглүүлж байхыг спортын бүх байгууллагуудад үүрэг болгожээ.

Энэ хамтарсан тогтоолын дараа 1960 онд БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын Төв хороо "Биеийн тамир, спортын нийтийн хөдөлгөөнийг өрнүүлэх тухай" тогтоол гаргажээ. Биеийн тамир, спортын байгууллагыг олон нийтийн байгууллага болгож "Монголын биеийн тамир, спортын эвлэл" хэмээн нэрлэжээ. Энэхүү тогтоолоор биеийн тамир, спортын байгууллагыг олон нийтийн байгууллага болгож байгаа ба биеийн тамир спортын нийтийн хөдөлгөөнийг орон даяар өрнүүлэх шинэ том зорилт тавигдаж байгаагаас үндэслэж биеийн тамир, спортын бүх ажлыг удирдах явдлыг аймаг, хотын намын хороо, үүрүүдэд шууд хариуцуулсан байна. Үүнээс үзэхэд биеийн тамир, спортын удирдлагын түвшинг өмнөхөөс улам дээшлүүлжээ. Эл хамтарсан тогтоолоор биеийн тамир, спортын талаар авах арга хэмжээг мөн иж бүрэн тогтоосон байна. Тухайлбал: Биеийн тамир, спортын байгууллагуудын зардлыг өөрсдийнх нь орлогоос ба улсаас дотацын журмаар төвлөрүүлэн санхүүжүүлж байхаар тогтоожээ.

Үйлдвэр, аж ахуйн тооцоотой байгууллагууд нь даргын мэдлийн фондоос биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх арга хэмжээнд зориулж зохих хувийг гаргаж байх журмыг тогтоож Сайд нарын Зөвлөлөөр батлуулахыг Сангийн яаманд даалгажээ.

Манай оронд спортын төрлүүдээс хөнгөн атлетик, гимнастик, дугуй, волейбол, шатар, тэшүүр, хүндийг өргөх,

буудлага, мотоциклийн зэрэг спортыг голчлон хөгжүүлж өөрийн үндэсний спортыг уламжлалт түүхт байдлаар нь хөгжүүлэхийн зэрэгцээгээр түүнтэй ойролцоо дэлхийн спортын төрөл тухайлбал бөхийн чөлөөт барилдаан, бай харвалт зэргийг хөгжүүлэхээр тогтоожээ¹.

МАХН-ын Төв Хороо, Сайд нарын Зөвлөлийн "Тамирчдын бэлтгэлийг сайжруулах зарим арга хэмжээний тухай" (1961)², "Хөдөөгийн залуучуудын анхдугаар спартакиадыг явуулах тухай" (1965)³, олон улсын олимпийн ээлжит тоглолтод бэлтгэх тухай (1966)⁴, Тамирчдын бэлтгэлийг сайжруулах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай (1982)⁵ зэрэг тогтоолууд гаргаж, тодорхой зарим хэм хэмжээ тогтоож байжээ.

Б.Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоол

Биеийн тамир, спортын талаар эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоож байсан Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоолыг судлах оролдлого хийв. Энэ чиглэлээр Улсын биеийн тамирчдын тэмдгүүдийг батлах тухай (3 төрлийн тэмдгийн маягийн хамт) 1945 оны 34 дүгээр тогтоол⁶, тус улсад биеийн тамир, спортын байдал ба түүнийг цаашид хөгжүүлэх арга хэмжээний тухай 1954 оны 287 дугаар тогтоол⁷, тамирчдын бэлтгэлийг сайжруулах тухай 1959 оны 28 дугаар тогтоол⁸, радио спорт сонирхогчдын ажиллагааг дэмжиж хөгжүүлэх тухай 1963 оны 569 дүгээр тогтоол⁹, Олон улсын олимпийн тоглолтод оролцох бэлтгэлийг хангах зарим арга хэмжээний тухай 1963 оны 375 дугаар тогтоол¹⁰, морин тойруулгын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай 1965 оны 54 дүгээр тогтоол¹¹, биеийн тамир, спортын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай 1979 оны 37 дугаар тогтоол¹, биеийн тамир, спортын уралдаан тэмцээнтэй холбогдох зарим арга

¹ Хууль, дүрэм, тогтоолын эмхтгэл. 1960. дугаар 2- 3. 95- 97 дахь талаас тодруулж үзнэ үү.

² Хууль, дүрэм, тогтоолын эмхтгэл. 1961. дугаар 5. 72- 73 дахь тал

³ дурдсан эмхтгэл. 1965. дугаар 5. 40- 41 дэх тал

⁴ дурдсан эмхтгэл. 1966. дугаар 2. 87- 88 дахь тал

⁵ БНМАУ-ын Биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл. (1982 - 1986). IV. УБ.1987. 5- 6 дахь тал

⁶ Эрүүлийг хамгаалах, биеийн тамирын талаар гаргасан хуульчилсан актуудын системчилсэн эмхтгэл. (1940 - 1961) УБ. 1962. 101- 102 дахь тал

⁷ мөн тэнд 103 дахь тал

⁸ мөн тэнд 105 дахь тал

⁹ БНМАУ -ын эрүүлийг хамгаалах, биеийн тамир, спортын талаар гарсан эрхийн актуудын системчилсэн эмхтгэл (1960 - 1967) УБ. 1968. 256 дахь тал

¹⁰ мөн тэнд 258 дахь тал

¹¹ мөн тэнд 256- 257 дахь тал

хэмжээний тухай², Биеийн тамир, спортын улсын хорооны зохион байгуулалт, орон тооны тухай 1982 оны 160 дугаар тогтоол³ зэрэг олон чухал тогтоол гарган хэрэгжүүлж байжээ. Сайд нарын Зөвлөлийн эдгээр тогтоолоос зарим нэгийг тодорхой авч үзэхэд “Биеийн тамир, спортын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 1979 оны 2 сарын 08-ны 37 дугаар тогтоолоор аймаг, хот, районы АДХ-ын Гүйцэтгэх захиргаанд биеийн тамир, спортын хороог хэлтэс эрхтэйгээр байгуулж, түүний орон тоог хорооны дарга, нэг мэргэжилтэнтэй байхаар тогтоожээ. Үйлдвэр, албан газар, байгууллага, сум, нэгдэл, бүх шатны сургууль болон цэргийн ангиудад спорт клуб, биеийн тамирын анхан шатны байгууллага – биеийн тамир, спортын хамтлаг буй болгожээ. 300-1000 хүртэл ажилчинтай үйлдвэр, аж ахуйн газарт биеийн тамир, спорт, үйлдвэрлэлийн гимнастикийн арга зүйч, зааварлагч 1, 1000-аас дээш ажилчинтай бол 2-ыг тухайн үйлдвэр, аж ахуйн газрын зардлаар ажиллуулж байхаар тогтоожээ. Мөн тогтоолд цаашдаа орон сууцны хороолол, үйлдвэрийн газрыг шаардагдах спортын барилга байгууламжтайгаар ашиглалтад оруулдаг журам тогтоож, оршин суугчид болон ажилчдын тоог харгалзан тэдгээрийг спортын барилга байгууламж, тоног төхөөрөмжөөр хангах норматив тогтоохыг холбогдох яам, тусгай газарт даалгасан байна.

Биеийн тамир, спортын хороо болон холбогдох яам, тусгай газрын эрх зүйн акт. Бидний судалгааны явцад биеийн тамир, спортын төрийн захиргааны төв байгууллага, холбогдох яам, тусгай газрын эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон акт нь эрх зүйн эх сурвалж болж байсан нь тодорхой болсон юм. Тэгэхдээ энэ нь дангаараа буюу хамтарсан хэлбэртэй байжээ.

Биеийн тамир, спортын төрийн захиргааны төв байгууллагын эрх зүйн акт. Биеийн тамир, спортын төрийн захиргааны төв байгууллага болох Биеийн тамир, спортын улсын хороо нь удирдлага, зохион байгуулалт, боловсон хүчний талаар “Аймаг, хот, районы АДХ-ын гүйцэтгэх захиргааны биеийн тамир, спортын хороодын үлгэрчилсэн дүрэм”(1979)¹, “Аймаг, хот, районы спорт клуб, хамтлагийн дүрэм”(1979)², “Аймаг, хот,

¹ БНМАУ-ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл.(1979 - 1981) УБ.1982. 10- 13 дахь тал

² мөн тэнд 18 - 19 дахь тал

³ БНМАУ-ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл. (1982 - 1986) УБ. 1987. 7- 8 дахь тал

районы биеийн тамир, спортын хороо, клуб (нийгэмлэг)-үүдэд зохиогдох спортын сургалт, дасгалжуулагчийн нэгдсэн журам, заавар”(1979)³, Олон улсын тив, дэлхий, олимпийн тэмцээнд оролцох тамирчдыг шалгаруулан авах болзол (1979), хурдан морины уралдааны дүрэм (1980)⁴, биеийн тамир, спортын байгууллагын дасгалжуулагч, зааварлагч, арга зүйч нарыг аттестатчлах дүрэм (1986), БНМАУ-ын спортын холбоодын дүрэм (1983) зэрэг хэм хэмжээ тогтоож байжээ.

Спортыг хөгжүүлэх талаар волейболын спортын талаар авах арга хэмжээний тухай (1982)⁵, үндэсний спортыг цаашид хөгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай (1982)⁶, бөхийн төрлүүд, боксын спортоор тамирчдын халааг бэлтгэх тухай (1984)⁷, байт харвааны спортын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай (1984)⁸, бөхийн спортыг хөгжүүлэх талаар авах зарим арга хэмжээний тухай (1985)⁹ зэрэг олон хэм хэмжээ тогтоосон байна.

Нийтийн биеийн тамирыг хөгжүүлэх асуудлаар хэм хэмжээ тогтоосон олон акт гаргажээ.Тэдгээр нь нэг талаар тухайн цаг үед нийтийн биеийн тамирын талаар ямар бодлого баримталж, ямар тодорхой үйл ажиллагаа явуулж байсныг харуулах түүхэн баримт нөгөө талаар уламжлан авах ёстой үнэ цэнэтэй санаа, агуулга бүхий эрх зүйн акт юм. Зарим хэм хэмжээ нь өнөө үед ач холбогдол, үнэ цэнээ алдаагүй байна.

Биеийн тамир, спортын төрийн захиргааны төв байгууллага ба холбогдох яам, газартай хамтарсан эрх зүйн акт. Бидний хийсэн судалгааны явцад дараах яамдтай хамтран эрх зүйн акт гаргаж байжээ.

1.Боловсролын төрийн захиргааны дээд байгууллага (яам). Энэ байгууллагатай хамтран “Ерөнхий

¹ БНМАУ –ын Биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхэтгэл. (1979 - 1981) УБ. 1982. 21– 25 дахь тал

² мөн тэнд 25 – 29 дэх тал

³ мөн тэнд 52 – 65 дахь тал

⁴ мөн тэнд 83 – 93 дахь тал

⁵ БНМАУ –ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхэтгэл. 1982 – 1986. УБ. 1987. 47– 49 дэх тал

⁶ мөн тэнд 49 – 51 дэх тал

⁷ мөн тэнд 59 – 60 дахь тал

⁸ мөн тэнд. 66 – 68 дахь тал

⁹ мөн тэнд. 79 – 85 дахь тал

боловсролын сургуулийн сурагчдын дунд хичээл, сургуулиас гадуур биеийн тамир, спортын ажлыг зохион байгуулах тухай (1979)¹, дээд сургуулийн спорт клуб, хамтлагийн дүрэм (1980)², Ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдын дунд зохиох биеийн тамир, спортын ажлыг цаашид сайжруулах тухай (1986)³ зэрэг олон хэм хэмжээ тогтоосон байна.

2. Эрүүл мэндийг хамгаалах төрийн захиргааны дээд байгууллага (яам). Биеийн тамир, спортоор хичээллэгсдийн эрүүл мэндэд эмнэлгийн хяналт тавих заавар (1979)⁴, өсвөрийн үеийнхний бие бялдрын хүмүүжлийн ажилд тавих эмнэлгийн хяналтын заавар (1980)⁵, хүүхдийн бие бялдарын өсөлт хөгжилтийг дүгнэх аргачлал, стандарт дундаж хэмжээ, түүнийг ашиглах журам (1980)⁶, биеийн тамир, спортоор хичээллэгчдийн эрүүл мэндэд тавих эмнэлгийн хяналтыг хүчтэй болгох, эмнэлэг биеийн тамирын төв диспансерийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай⁷ зэрэг олон хэм хэмжээ тогтоож байжээ.

3. Хөдөлмөр, цалин хөлсний асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага. (Тухайн үед Хөдөлмөр, цалин хөлсний улсын хороо хэмээн нэрлэж байсан). Биеийн тамир, спортын дасгалжуулагчийн цалин олгох журмын тухай заавар (1979)⁸, биеийн тамир, спортын байгууллагад дасгалжуулах ажил хийсэн хугацааг тооцох журам (1986)⁹, биеийн тамир, спортын байгууллагын дасгалжуулагч нарын цалин олгох, дасгал-сургалтын ажлын цагийн норм тогтоох заавар (1986)¹⁰ зэрэг хэм хэмжээг нэрлэж болно.

4. Аймаг, нийслэлийн АДХ-ын гүйцэтгэх захиргаа дасгалжуулагч, тамирчдын орон сууцны хангамжийн тухай (1987)¹¹ зэрэг спортын байгууллагын ажилтан, тамирчдын нийгмийн баталгаатай холбоотой хэм хэмжээ тогтоосон байна. Хэдийгээр түүх болж үлдсэн ч өмнө дурдсан хэм хэмжээгээр олимп, дэлхийн аварга шалгаруулах тэмцээнээс

¹ БНМАУ –ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл. (1979 - 1981). УБ. 1982. 32 – 33 дахь тал.

² мөн тэнд. 29 – 33 дахь тал

³ Эрх зүйн актын эмхтгэл. (1982 - 1986). УБ. 1987. 141 – 154 дахь тал

⁴ актын эмхтгэл. (1979 - 1981). УБ. 1982. 107 – 110 дахь тал

⁵ мөн тэнд. 118 – 127 дахь тал

⁶ мөн тэнд. 145 – 160 дахь тал

⁷ актын эмхтгэл. (1982 - 1986). УБ. 1987. 119 – 128 дахь тал

⁸ актын эмхтгэл. (1979 - 1981). УБ. 1982. 77 – 81 дэх тал

⁹ эрх зүйн актын эмхтгэл. (1982 - 1986). УБ. 1987. 39 – 42 дахь тал

¹⁰ эрх зүйн актын эмхтгэл. УБ. 193 – 201 дэх тал

¹¹ мөн тэнд. 192 – 193 дахь тал

алт, мөнгөн медаль авсан, тивийн аварга шалгаруулах тэмцээнд 3-аас доошгүй удаа түрүүлсэн тамирчид болон 4 жилийн дотор олимп, дэлхийн аварга 1, тивийн аварга 3-аас доошгүй тамирчин бэлдсэн дасгалжуулагч нарт орон сууц шинээр олгох буюу орон сууцтай хүний орон сууцных нь нөхцлийг сайжруулах асуудлыг очер дугааргүйгээр шийдвэрлэж байх журмыг 1986 оноос тогтоожээ.

5.Бусад яам, тусгай газартай хамтран биеийн тамир, спортын хороо тодорхой асуудлыг шийдвэрлэж байжээ. Тухайлбал Нийтийн аж ахуй үйлчилгээний яамтай хамтран “Хоршоолол” спорт клубын зохион байгуулалтын тухай (1982)¹, “Барилгачин спорт клуб байгуулах тухай (1984)² зэрэг олон хэм хэмжээ тогтоож байсан байна.

6.МХЗЭ-ийн Төв Хороо, МҮЭ-ийн Төв Зөвлөл, Монголын эмэгтэйчүүдийн хороо, УБХТН-ийн Төв Зөвлөл, Монголын улаан загалмайн нийгэмлэгийн гүйцэтгэх хороо, Монголын пионерийн төв зөвлөл зэрэг тэр үеийн олон нийтийн нэр хүнд бүхий томоохон байгууллагуудтай хамтран биеийн тамир, спортын төрийн захиргааны дээд байгууллага нь биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх талаархи тодорхой асуудлыг шийдвэрлэсэн эрх зүйн хэм хэмжээг тогтоож байжээ.

Өмнө дурдсанаас үзэхэд Биеийн тамир, спортын улсын хороо дангаараа болон хамтран гаргасан эрх зүйн акт нь спортын эрх зүйн зохицуулалтын эх сурвалжид дорвилог байрыг эзэлж байсан байна. Энэ нь зохицуулалтын хамрах хүрээ, актын тоо зэрэг үзүүлэлтээр тодорхойлогдоно. Энэ нь бас тухайн цаг үеийн бусад хүчин зүйл өөрөөр хэлбэл нийгмийн байгуулал, төр, эрх зүйн тогтолцоо зэрэгтэй уялджээ. Социализмын үед яам болон төрийн бусад байгууллагаас тогтоосон эрх зүйн акт хуулиас дээгүүр байр суурийг эзэлдэг байсантай холбоотой юм. Тэр үед нийгмийн харилцаа хуулиар бус харин эрх зүйн бусад актаар гол төлөв зохицуулагдаж байсан.

Энэхүү зүйлд дурдсаныг нэгтгэн дүгнэж үзвэл 1924 оны Үндсэн хуулиас эхлэн 1992 оны Үндсэн хуулийг батлагдах хүртэл хугацаанд спортын эрх зүйн зохицуулалт нь дараах үндсэн сурвалжтай байжээ.

¹ мөн тэнд 10 – 12 дахь тал

² мөн тэнд 19 – 20 дахь тал

- Үндсэн хууль
- Хууль
- БНМАУ-ын АИХТ-ийн зарлиг
- Сайд нарын Зөвлөл ба МАХН-ын Төв хорооны хамтарсан тогтоол
- Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоол
- Биеийн тамир, спортын төрийн захиргааны дээд байгууллагаас дангаараа болон хамтран гаргасан эрх зүйн акт

3.2. Монгол Улсад спортын эрх зүйн төлөвшил: өнөөгийн байдал, чиг хандлага

1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуульд биеийн тамир, спортын асуудал шууд бусаар буюу өөрөөр хэлбэл хүний эрх, эрх чөлөө гэсэн II бүлгийн хүн бүр эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах (16.2) эрүүл мэндээ хамгаалуулах (16.6) эвлэлдэн нэгдэх (16.10) зэрэг эрхэд тусгагдсан байна.

Доктор Б.Чимид " Үндсэн хуульд томъёологдоогүй боловч Монгол Улсын олон улсын гэрээнд тодорхойлсон хүний эрх, эрх чөлөөг (Хэрэв Үндсэн хуульд зааснаар хязгаарлаагүй бол) манай оронд байгаа бүх хүн нэгэн адил эдлэх, хамгаалуулах боломжтой. Иймд хүний эрх, эрх чөлөөг зөвхөн үндсэн хуульд тодорхойлсон томъёоллоор хязгаарлан ойлгож, судалж, үнэлж, хамгаалж болохгүй. Монгол Улсын нэгдэн орсон, байгуулсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийн түвшинд авч үзвэл зохино"¹ гэж бичжээ.

Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлд заасны дагуу УИХ нь төрийн бодлогын аль ч асуудлыг санаачлан хэлэлцэж болох онцгой бүрэн эрхтэй учраас биеийн тамир спортыг хөгжүүлэх асуудал ч энэ онцгой бүрэн эрхэд хамаарагдах нь тодорхой юм.

Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлд заасны дагуу Засгийн газар нийгэм, соёлын байгуулалтыг удирдах нийтлэг чиг үүрэгтэй тул биеийн тамир, спортын ажлыг удирдах чиг үүрэг Засгийн газарт байгаа хэмээн үзэж болно.

Манай улсад биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхойлсон бие даасан тусгай хууль одоогоор байхгүй байгаа учраас дагаж мөрдөж буй хууль тогтоомжид

¹ Б.Чимид Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. УБ., 2002. 92 дахь тал

ямар зохицуулалт байгааг судлах зайлшгүй шаардлагатай болсон байна.

Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 17.2.3 –т УИХ–ын Нийгмийн бодлогын байнгын хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд нийтийн биеийн тамир, спортын талаархи бодлогыг хамааруулжээ¹. Үүнээс үзэхэд биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлого манай улсын төрийн эрх барих дээд байгууллага ба хууль тогтоох байгууллага болох УИХ –ын бүрэн эрхэд тусгалаа олжээ хэмээн үзэж болохоор байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын тухай (1993) хуулийн нийгмийн хөгжлийн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, хүн амын нийгмийн хамгаалалтын талаархи Засгийн газрын бүрэн эрх гэсэн 9 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт “Хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлого боловсруулан хэрэгжүүлнэ² гэж заасан байна. Ийнхүү биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх явдал Засгийн газрын бүрэн эрхэд хамаарагджээ. Мөн хуулийн 20 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлогын асуудлыг Засгийн газрын гишүүн, Эрүүл мэндийн сайд³ хариуцахаар заасан байна: Засгийн газрын тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу Эрүүл мэндийн яам нь чиглэлийн үүрэг гүйцэтгэдэг билээ.

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай (1992) хуульд⁴ шинжилгээ хийж үзэхэд Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын нийтлэг бүрэн эрхэд биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх гэсэн томьёолол оруулаагүй байна. Харин нутаг дэвсгэрийн хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах арга хэмжээг авах⁵ гэсэн заалт байгааг Засгийн газрын өмнө дурдсан бүрэн эрхтэй дүйцүүлэн энэ асуудалд биеийн тамир спортыг хөгжүүлэх асуудал орно гэсэн дүгнэлт хийж үзэж болохоор байна.

Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 21 зүйлд хот, тосгоны захирагчийн бүрэн эрхэд биеийн тамир, спортын байгууллагаас үйл ажиллагаа явуулахад дэмжлэг туслалцаа үзүүлнэ⁶ гэж заажээ. Бидний үзэж байгаагаар аймаг нийслэл сум, дүүргийн Засаг даргын нийтлэг бүрэн

¹ Төрийн мэдээлэл. 2001. дугаар 27.

² Төрийн мэдээлэл. 1993. дугаар 3.

³ Төрийн мэдээлэл. 1993. дугаар 3.

⁴ Төрийн мэдээлэл. 1992. дугаар 4- 5

⁵ Тус хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.

⁶ Төрийн мэдээлэл. 1994. дугаар 2.

эрхэд олон нийтийн санаачлага, орон нутгийн бололцоонд түшиглэн биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх, биеийн тамир, спортын цогцолбор, талбай, цэнгэлдэх хүрээлэн, цана тэшүүрийн бааз байгуулах, тохижуулах, төхөөрөмж, хэрэглэлээр хангах ажил зохион байгуулж, байгууллага, иргэдийг зохион байгуулж оролцуулах заалтыг нэмж оруулах зайлшгүй шаардлагатай байна.

Монгол Улсын хүн амын орлогын албан татварын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд биеийн тамир, спортын уралдаан тэмцээний шагналаас албан татвар авахаар¹ тогтоожээ.

Монгол Улсын Төсвийн тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлд улсын төвлөрсөн төсвөөс санхүүжүүлэх зардлыг Засгийн газраас төвлөрсөн төсвөөс санхүүжүүлэхээр тогтоосон; мөн хуулийн 12 дүгээр зүйлд зааснаар аймаг, нийслэлийн засаг даргаас аймаг нийслэлийн төсвөөс санхүүжүүлэхээр тогтоосон биеийн тамирын зардлыг улсын төвлөрсөн болон орон нутгийн төсвийн зарлагад оруулан тооцжээ.²

Бууны албан татварын тухай хуулийн 5 дүгээр зүйлд спорт, сургалтын зориулалтаар дагнан ашиглаж байгаа бууг бууны албан татвараас чөлөлөхөөр заажээ.³

Галт зэвсгийн тухай хуулийн 6.2 –т хуулийн этгээдэд спорт сургалтын зориулалтаар галт зэвсэг өмчилж болно⁴ гэж заажээ.

Төрийн бэлгэ тэмдгийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд зааснаар төрийн далбааг олон улсын чанартай буюу үндэсний уламжлалт биеийн тамир спортын уралдаан, тэмцээн, наадам, тэдгээртэй адилтгах бусад арга хэмжээний үед мандуулж болох бөгөөд мөн хуулийн 21 дүгээр зүйлд зааснаар олон улсын чанартай биеийн тамир, спортын уралдаан, тэмцээн, наадам, тэдгээртэй адилтгах бусад арга хэмжээний үед олон улсын жишгийг баримтлан төрийн дууллыг эгшиглүүлж болно⁵.

¹ Төрийн мэдээлэл. 1993. дугаар 1.

² мөн тэнд.

³ Төрийн мэдээлэл. 1993. дугаар 3.

⁴ Төрийн мэдээлэл. 2001. дугаар 19.

⁵ Төрийн мэдээлэл. 1994. дугаар 6.

⁶ Төрийн мэдээлэл. 1995. дугаар 2.

Монгол улсын газрын тухай (2002 оны шинэчилсэн найруулга) хуулийн 12 дугаар зүйлд нийтийн эдэлбэр газарт биеийн тамирын зориулалттай газар хамаарна гэж заажээ⁶. Ийнхүү дагаж мөрдөж байгаа хууль тогтоомжид хууль зүйн ийм зохицуулалт байна. Эдгээр нь Монгол улс дахь тухайн биеийн тамир, спортын асуудлыг хангалттай зохицуулж чадахгүй байгааг тэмдэглэх ёстой.

Монгол Улс дахь биеийн тамир, спортын эрх зүйн зохицуулалтын цаашдын чиг хандлага

Монгол Улсад биеийн тамир, спортын асуудлыг цаашдаа бие даасан хуулиар зохицуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна. Дэлхийн олон улс, орон биеийн тамир, спортын тухай бие даасан хуультай болсныг бид II бүлгийн 2 дугаар зүйлд тэмдэглэсэн билээ. Дэлхийн зарим улс орнууд ийм хуулиа "биеийн тамир, спортын тухай хууль" (ОХУ, Таджик), "Спортыг хөгжүүлэх тухай хууль" (Аргентин), "Спортын тухай хууль" (Испани, Эстон), "Нийгэмд биеийн тамир, спортын гүйцэтгэх идэвхитэй ролийг дээшлүүлэх ба зохион байгуулах тухай хууль" (Франц) гэх мэтээр нэрлэжээ.

Монгол улс дахь биеийн тамир спортын тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг бид дараахь байдлаар томъёолж байна:

- Монгол улс дахь биеийн тамир, спортын салбарын харилцааны эрх зүйн зарчмыг тогтоох ;
- Биеийн тамир, спортын удирдлага, зохион байгуулалтын тогтолцоог томъёолох;
- Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх ба спортын байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг хангах эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;
- Монгол улсын иргэдийн амрах, биеийн тамир, спортоор хичээллэх эрхийг хангах;
- Биеийн тамир, спортын мэргэжилтний мэргэшлийн түвшингийн төрийн баталгаа, биеийн тамир, спортын арга хэмжээний үед иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах;
- Биеийн тамир, спортын салбар дахь хувь хүн, хуулийн этгээдийн эрх, үүрэг хариуцлага түүнчлэн энэхүү салбарт тэдгээрийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхойлох зэрэг болно.

Биеийн тамир, спортын тухай хуулийн төслийн бүтцийн тухайд

Биеийн тамир спортын тухай хуулийн бүтцийг дараах байдлаар томъёолж байна.

I бүлэг. Нийтлэг үндэслэл

- 1,1. Хуулийн зорилт;
- 1,2. Биеийн тамир, спортын тухай хууль тогтоомж;
- 1,3. Хуульд хэрэглэсэн үндсэн ойлголт;

II бүлэг. Биеийн тамир, спортын салбар дахь төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагын эрх хэмжээ.

- 2,1. Биеийн тамир, спортын салбар дахь УИХ-ын бүрэн эрх;
- 2,2. Биеийн тамир, спортын салбар дахь Засгийн газрын бүрэн эрх;
- 2,3. Биеийн тамир, спортын салбар дахь гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын эрх хэмжээ;
- 2,4. Биеийн тамир, спортын салбар дахь нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагын эрх хэмжээ;

III бүлэг. Монгол улс дахь биеийн тамир, спортын тогтолцоо

- 3,1. Спортын тогтолцоо;
- 3,2. Сургуулийн өмнөх насны хүүхдийн бие бялдрын хүмүүжил;
- 3,3. Ерөнхий боловсрол, тусгай мэргэжлийн дунд сургуульд суралцагчдын бие бялдрын хүмүүжил;
- 3,4. Их дээд сургуулийн оюутны бие бялдрын хөгжил;
- 3,5. Сургуулиас гадуурхи биеийн тамир, чийрэгжүүлэх, спортын байгууллага;
- 3,6. Төрийн ба төрийн бус байгууллага, аж ахуй нэгж дэхь биеийн тамир;
- 3,7. Оршин суугаа болон нийтийн амралтын газар дахь биеийн тамир;

3,8. Амралт, сувилал, жуулчдын бааз дахь биеийн тамир;

3,9. Тахир дутуу хүмүүсийн биеийн тамир, спорт;

3,10. Хүчний байгууллага дахь бие бялдрын бэлтгэл, спорт;

3,11. Биеийн тамир спортыг хөгжүүлэхэд эрүүл мэндийн төрийн байгууллагын оролцоо;

3,12. Биеийн тамир спортын үйл ажиллагаа, тэмцээн явуулах үед аюулгүй үйл ажиллагааны журам, хэм хэмжээг сахих, иргэдийн эрүүл мэнд, нэр төр алдар хүндийг хамгаалах;

3,13. Дээд амжилтын спорт, өндөр зэрэглэлийн тамирчдыг бэлтгэх

3,14. Мэргэжлийн спорт;

3,15. Спортод хориглосон арга хэрэглүүр, хэрэгсэл;

IV Бүлэг. Монгол улс дахь олимпийн хөдөлгөөн, спортийн олон улсын харилцаа

4,1.1. Монголын Үндэсний олимпийн хороо;

4,1.2. Монгол Улс дахь спортын олон улсын харилцаа;

4,1.3. Биеийн тамир, спортын сурталчилгаа;

V бүлэг. Биеийн тамир, спортын тогтолцоог хөгжүүлэх эдийн засгийн үндэс

5,1.1. Биеийн тамир, спортын санхүүжилт;

5,1.2. Биеийн тамир, спортын салбар дахь хөнгөлөлт;

5,1.3. Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх, спортын барилга байгууламж;

VI бүлэг. Тамирчид, биеийн тамир, спортын байгууллагын ажилтны нийгмийн хамгаалалт

6,1. Тамирчны нийгмийн хамгаалалт;

6,2. Биеийн тамир, спортын байгууллагын ажилтны нийгмийн хамгаалалт;

VII Бүлэг. Спортын хариуцлага

- 7,1. Спортын үзэл санааг сахин биелүүлэх;
- 7,2. Тамирчин, спортын ажилтны хариуцлага;

Биеийн тамир, спортын тухай хуулийн төслийн агуулгын тухай зарим асуудал

Биеийн тамир, спортын салбар дахь төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагын эрх хэмжээг хуваарилах асуудал нь биеийн тамир, спортын удирдлагыг оновчтой боловсронгуй болгож, ямар нэгэн хийдэл гаргахгүй байх нэн чухал асуудал юм. Манай улсад одоо хүртэл УИХ, Засгийн газар, гүйцэтгэх эрх мэдлийн бусад байгууллага биеийн тамир, спортын бодлогын чухам ямар асуудлыг эрхлэн хариуцах талаар эрх хэмжээний хууль зүйн хуваарилалт хийгдээгүй байна. Энэ хийдлийг арилгах зорилгоор би энэхүү номондоо эрх хэмжээний дараахь хуваарилалтыг санал болгож байна.

Монгол Улсын Их Хурал биеийн тамир, спортын асуудлаар дараахь бүрэн эрхтэй байх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

- Биеийн тамир, спортын салбар дахь хууль, УИХ – ын бусад шийдвэрийг батлах, нэмэлт, өөрчлөлт оруулах;
- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлого, хөтөлбөр батлах;
- Улсын төсөвт биеийн тамир, спортыг санхүүжүүлэх зардлыг батлах;
- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх талаар улсын төсвөөс гаргасан санхүүгийн хөрөнгийн ашиглалт, зарцуулалтад хяналт тавих;
- Улсын өмчлөлд буй биеийн тамир, спортын объектыг удирдах ба захиран зарцуулах журам тогтоох;
- Улсын төсөвт төвлөрүүлдэг албан татвар, бусад хураамжаас биеийн тамир, спортын байгууллагад хөнгөлөлт тогтоох;
- Биеийн тамир, спортын салбарт улсын цол, одон, медаль буй болгох зэрэг.

Монгол Улсын Засгийн газар биеийн тамир, спортын асуудлаар дараахь бүрэн эрхтэй байх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

- Биеийн тамир, спортын талаар хуулийн төсөл боловсруулах, санаачлах;
- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх нэгдсэн бодлого боловсруулж, УИХ –д өргөж, гарсан шийдвэрийг биелүүлэх;
- Биеийн тамир, спортын талаархи хуулийн биелэлтийг улс орон даяар зохион байгуулж хангах;
- Эрх хэмжээнийхээ хүрээнд биеийн тамир, спортын асуудлаар хуульд нийцүүлсэн эрх зүйн акт гаргах;
- Биеийн тамир, спортын чиглэлээр төрийн бус байгууллага, тодорхой тамирчдад материалын туслалцаа үзүүлэх;
- Спортын өндөр амжилт гаргасан тамирчин, дасгалжуулагчийг шагнаж урамшуулах зэрэг.

Яам, агентлаг, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга зэрэг төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага дараахь бүрэн эрхтэй байх нь зүйтэй гэж үзэж байгаа бөгөөд тэдгээрийг Улсын Их Хурал болон Засгийн газрын бүрэн эрхтэй давхцуулаагүй юм.

- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- Спортын сургууль, төв, клубын тоог нэмэгдүүлж, Монгол улсын шигшээ багт өндөр зэрэглэлийн тамирчид, спортын нөөцийн бэлтгэлийг хангах;
- Биеийн тамир спортын удирдах байгууллагыг бүрэлдүүлэх, түүний үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах;
- Олимпын Үндэсний хороо, биеийн тамир, спортын холбоодтой хамтран Монгол улсын шигшээ багийн бэлтгэлийг хангах, улсын болон олон улсын тэмцээнд оролцуулах;
- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх талаар хэлэлцээр, гэрээ байгуулах;
- Хүн амд биеийн тамир, чийрэгжүүлэх үйлчилгээ үзүүлэх нормативыг тогтоох, хүүхэд ба тахир дутуу хүмүүс биеийн тамир, спортоор хичээллэх хөнгөлөлттэй нөхцөл буй болгох;

- Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх, спортын байгууламжийг ашиглах хэм хэмжээ, журам боловсруулах;
- Хот байгуулалтын хэм хэмжээний үндсэн дээр орон сууцны хорооллыг биеийн тамир, спортын байгууламжаар хангах нормативыг тодорхойлох;
- Биеийн тамир, спортын тогтолцоог шинжлэх ухаан, арга зүйгээр хангах ажлыг зохион байгуулах;
- Биеийн тамир, спортын хөгжилт, зохион байгуулалтын шинжлэх ухаан, арга зүйн ном зохиолыг бэлтгэх, хэвлүүлэх ажлыг зохион байгуулах;
- Спортын зэрэг, цол, шүүгч, дасгалжуулагчийн зэрэглэлийг тогтоож олгох;
- Тамирчид, биеийн тамир, спортын ажилтан, идэвхтэнийг хүндэт цол, одон медалиар шагнуулахаар тодорхойлох;
- Биеийн тамир, спортын сурталчилгааг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр зохион байгуулах;
- Биеийн тамир, спортын хөдөлгөөний субъектыг тогтоосон журмын дагуу санхүүжүүлэх;
- Хүн амын бие бялдрын хүмүүжлийн хөтөлбөрт шинэ төрлийн спорт, бие мабодийн шинэ төрлийн дасгалыг шинжлэх ухааны туршилтаар шалгасны үндсэн дээр оруулах;
- Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх, спорт, спортын төрийн байгууламжийн хувьчилж болохгүй жагсаалтыг зөвшилдөх зэрэг.

Монгол Улсад биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд **нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллага** жинтэй хувь нэмэр оруулах учиртай. Нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагад нутгийн олон түмний хүч, сэтгэлийг дайчлах их нөөц боломж бий. Хүмүүс өөрсдийнхөө сайн сайхан амьдарлын төлөө зөвхөн үг, яриа, тэмцлээрээ төдий бус жинхэнэ ажил үйлс, бие сэтгэлээрээ хувь нэмрээ оруулах, биднээс энэ амьдрал их шалтгаалах юм байна гэсэн сэтгэлийн дэмийг буй болгож, хөрөнгийг төвлөрүүлэхэд нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллага чухал ач холбогдолтой.

Иргэний нийгмийн нэн чухал энэ институт биеийн тамир, спортын бодлогод дараах эрх хэмжээгээр оролцоно гэж бид төсөөлж байна.

- Нутаг дэвсгэрийн хүрээнд биеийн тамир, спортын төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд оролцох;
- Нутаг дэвсгэрт биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн зорилготой хөтөлбөрийг орон нутгийн төсөвт үндэслэн хэрэгжүүлэх;
- Нутаг дэвсгэрт биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх хөтөлбөр боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэх;
- Биеийн тамир, спортын салбарын санхүүжилтийн орон нутгийн нормативыг боловсруулах, хэрэгжүүлэх;
- Биеийн тамир, чийрэгжүүлэх ба спортын чиглэлийн төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах;
- Биеийн тамир, спортын барилга, байгууламжийн төслийн магадлан шинжилгээг зохион байгуулах ба явуулах;
- Биеийн тамир, спортын байдлын талаар зайлшгүй шаардлагатай мэдээллээр хүн амыг хангах;
- Оршин суугаа газарт бие бялдарын бэлтгэлийг дээшлүүлэх хүүхэд залуучуудын клубын ажлыг зохион байгуулах;
- Залуучууд, тахир дутуу хүмүүс, ахмад настан, сургуулийн өмнөх болон сургуулийн насны хүүхдийн биеийн тамир, спортын ажлыг зохион байгуулах зэрэг.

Биеийн тамир, спортын нийтийг хамарсан үйл ажиллагаа, тэмцээн явуулах үед олон хүний амь нас, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг хангах асуудал чухал ач холбогдолтой байдаг. Манай улсын хууль тогтоомжид энэ талын зохицуулалт хийгдээгүй өдий хүрчээ.

Түүнчлэн спортын үйл ажиллагаа, тэмцээнд оролцогчид ба үзэгчдийн аль алины нэр төр, алдар хүндэд хохирол учруулахаас хамгаалах шаардлага ч үүсдэг. Мөн тэмцээн уралдааны үед харгис хэрцгий авир гаргах, хууль бусаар хүч хэрэглэх нь соёлгүй төдийгүй хүмүүнлэг бус

хүний амь нас, эрүүл мэндэд гэм хор учруулж болзошгүй аюултай зан үйл юм. Тийм учраас биеийн тамир, спортын тухай хуулийн төсөлд:

“Биеийн тамир, спортын ажилтан нь биеийн тамир, спортоор хичээллэх, спортын тэмцээн, үзэгч бүхий биеийн тамир, спортын арга хэмжээг явуулахдаа аюулгүй ажиллагааны хэм хэмжээ, журмыг сахиулах ёстой бөгөөд хүний эрүүл мэндэд гэм хор түүнчлэн оролцогчид ба үзэгчдийн нэр төр, алдар хүндэд хохирол учруулж, харгис хэрцгий хүч хэрэглэх байдал гаргаж болохгүй.” гэсэн заалт оруулах нь зохистой.

Спортын хууль бус арга, мэх, хэрэглүүр хэрэглэж, спортын үр дүнд хүрэхийг санаархах нь зан суртахуунгүй төдийгүй спортын ариун зорилгыг уландаа гишгэсэн үйлдэл гэж үнэлэгдэх учиртай. Ийм учраас хуулийн төсөлд

“Эрх бүхий байгууллага ба олон улсын спортын байгууллагаас баталсан баримт бичигт тогтоосон журмыг зөрчиж спортын үр дүнд хүрэх зорилгоор спортоор хичээллэх арга, мэх, хэрэглүүр ашиглахыг хориглоно.” гэсэн заалт оруулахад огт буруудахгүй.

Сэргээш болон түүнтэй адилтгах бусад бодис хэрэглэхийг хуулиар зайлшгүй хориглох ёстой. Энэ учраас хуулийн төсөлд:

“Спортын үр дүнд хүрэхийн тулд сэргээшийн бодис болон олон улсын спортын байгууллагаас баталсан жагсаалтад орсон бусад хориглосон зүйлийг хэрэглэсэн тамирчны эрхийг хасах буюу олон улсын спортын байгууллага болон биеийн тамир, спортын холбооны журмын дагуу сахилгын болон бусад шийтгэл хүлээлгэнэ” гэсэн заалт оруулах ёстой.

Спортын тэмцээн уралдааныг шүүх ажиллагааг зохих дадлага туршлагатай, биеийн тамир, спортын байгууллагад тусгай бэлтгэл хийсэн хүн хийх нь хүмүүсийн амь нас, эрүүл мэндийг эндэгдэлд оруулахгүй байлгах чухал нөхцөл мөн. Энэ учраас хуулийн төсөлд “Спортын тэмцээн, биеийн тамир, чийрэгжүүлэх арга хэмжээний шүүлтийг шүүгчийн зохих бэлтгэлтэй, биеийн тамир, спортын байгууллагад тусгай бэлтгэл хийсэн түүнчлэн тогтоосон журмын дагуу тухайн төрлийн спортын шүүгчээр аттестатчлагдсан этгээдэд зөвшөөрнө.” гэсэн хэм хэмжээ тогтоох нь зүйтэй.

Олимпийн хорооны талаарх хэм хэмжээг хуулийн төсөлд оруулахдаа Олон Улсын Олимпийн хорооны Хартитай нийцүүлэх асуудалд анхаарах ёстой.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн нэг дэх хэсэгт Монгол улс олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, зарчмыг баримтлах тухай заасан билээ. “Биеийн тамир, спортын тухай Монгол Улсын хууль”-ийн төсөлд “Олимпийн хороо нь олон улсын олимпийн хорооноос зохион байгуулж байгаа болон түүний ивээл дор зохиогдож байгаа бусад арга хэмжээнд Монгол Улсын Засгийн газрын эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрлөөр Монгол Улсын ашиг сонирхолыг төлөөлнө”, “Олимпийн хороо нь биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх төрийн бодлогыг дэмжин, биеийн тамир, спортын холбоодод туслалцаа үзүүлнэ” гэж заасан байна. Эдгээр заалт нь Үндэсний Олимпийн хорооны статусыг биеийн тамир, спортын үндэсний байгууллагаас доогуур зэрэглэлд тавьсан, дотоод хэрэгт нь шууд оролцсон байдалтай байгаа юм.

Иймд хуулийн төслийн “Монголын Үндэсний Олимпийн Хороо” –ны тухай заалтыг дараахь байдлаар томъёолох саналтай байна.

1. Монголын Үндэсний Олимпийн хороо нь олимпийн хөдөлгөөнийг хөгжүүлэх, олимпийн үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэх зорилго бүхий үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг ашгийг төлөө бус хуулийн этгээд мөн.
2. Монголын Үндэсний Олимпийн хороо нь олон улсын олимпийн хорооны зарчим, хэм хэмжээнд нийцүүлэн өөрийн дүрэм, энэхүү хуулийн хүрээнд гаргасан хэм хэмжээ тогтоосон акт, Монгол Улсын хууль тогтоомжийг биелүүлэх үндсэн дээр үйл ажиллагаагаа явуулна.
3. Монголын Үндэсний Олимпийн хороо нь олимпийн тоглолтод Монгол улсын тамирчдыг бүртгүүлэх ба оролцуулах явдлыг зохион байгуулж, тоглолтод оролцох спортын төрөлд бэлтгэхэд тус дөхөм үзүүлнэ.
4. Олимпийн төрлөөрхи Монгол улсын спортын холбоо нь Монголын Үндэсний Олимпийн хорооны бүрэлдэхүүнд багтах ёстой.
5. Монголын Үндэсний Олимпийн хороо нь Монгол Улсыг Олон Улсын Олимпийн хороонд төлөөлөх цорын ганц байгууллага мөн.
6. Монголын Үндэсний Олимпийн хороо нь Монгол Улсаас олимпид оролцогчдын бүртгэл хөтлөх ёстой.

7. "Олимпийн тоглолт", "Олимп", "Олимпийн хороо" хэмээх нэртэй таван цагираг бүхий бэлэгдэлийг худалдааны болон худалдааны бус зорилгоор ашиглах явдал Монгол Улсын Үндэсний Олимпийн хорооны онцгой бүрэн эрхэд хамаарна.
8. Нэг ч төрийн болон хувийн хэвшлийн хуулийн этгээд өмнө дурдсан бэлэгдэл, онцлох тэмдэгийг Монголын Үндэсний Олимпийн хорооны онцгой зөвшөөрөлгүйгээр ашиглах эрхгүй"

Өмнө дурдсаныг нэгтгэн дүгнэж үзвэл Монгол Улс биеийн тамир, спортын тухай бие даасан хуультай болох нь биеийн тамир, спортын эрх зүйн орчинг цогцолбороор бүрэлдүүлэхэд нэн чухал алхам болох нь эргэлзээгүй.

НОМ ЗҮЙ

1. Дэлхийн зарим Улс орнуудын Үндсэн хууль

1. Австрийн Үндсэн хууль
2. Азербайд жаны Үндсэн хууль
3. Албанийн Үндсэн хууль
4. Армений Үндсэн хууль
5. Америкийн Үндсэн хууль
6. Андоррагийн Вант Улсын Үндсэн хууль
7. Белорусын Үндсэн хууль
8. Бельгийн Үндсэн хууль
9. Босни ба Герцеговын Үндсэн хууль
10. Болгарын Үндсэн хууль
11. Бразилийн Үндсэн хууль
12. Ватиканы Үндсэн хууль
13. Германы Үндсэн хууль
14. Голландын Үндсэн хууль
15. Грекийн Үндсэн хууль
16. Грузины Үндсэн хууль
17. Данийн Үндсэн хууль
18. Индонезийн Үндсэн хууль
19. Ираны Үндсэн хууль
20. Исландийн Үндсэн хууль
21. Ирландийн Үндсэн хууль
22. Испанийн Үндсэн хууль
23. Италийн Үндсэн хууль
24. Казахстаны Үндсэн хууль
25. Киприйн Үндсэн хууль
26. Кыргызийн Үндсэн хууль
27. Латвийн Үндсэн хууль
28. Литвийн Үндсэн хууль
29. Лихтенштейний Үндсэн хууль
30. Люксембургийн Үндсэн хууль
31. Македоны Үндсэн хууль
32. Мальтийн Үндсэн хууль
33. Молдавын Үндсэн хууль
34. Монакогийн Үндсэн хууль
35. Солонгосын (өмнөд) Үндсэн хууль
36. Норвегийн Үндсэн хууль
37. Оросын Үндсэн хууль
38. Польшийн Үндсэн хууль

39. Португалийн Үндсэн хууль
40. Румыны Үндсэн хууль
41. Сан- Мариногийн Үндсэн хууль
42. Словакийн Үндсэн хууль
43. Словений Үндсэн хууль
44. Таджикийн Үндсэн хууль
45. Туркийн Үндсэн хууль
46. Туркмены Үндсэн хууль
47. Узбекистаны Үндсэн хууль
48. Украйны Үндсэн хууль
49. Унгарын Үндсэн хууль
50. Финляндын Үндсэн хууль
51. Францын Үндсэн хууль
52. Чехийн Үндсэн хууль
53. Хорватын Үндсэн хууль
54. Хятадын Үндсэн хууль
55. Швейцарийн Үндсэн хууль
56. Шведийн Үндсэн хууль
57. Эстонийн Үндсэн хууль
58. Энэтхэгийн Үндсэн хууль
59. Югославын Үндсэн хууль
60. Японы Үндсэн хууль

2. Монгол Улсын хүчин төгөлдөр хуулиуд

61. Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж түүний удирдлагын тухай хууль
62. Монгол Улсын татварын ерөнхий хууль
63. Монгол Улсын хүн амын орлогын албан татварын хууль
64. Монгол Улсын захиргааны хариуцлагын тухай хууль
65. Монгол Улсын төсөвийн тухай хууль
66. Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хууль
67. Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль
68. Бууны албан татварын тухай хууль
69. Монгол Улсын иргэний эрүүл мэндийн даатгалын хууль
70. Монгол Улсын хот тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль
71. Төрийн бэлгэ тэмдгийн тухай хууль
72. Нийслэлэийн эрх зүйн байдлын тухай хууль
73. Соёлын тухай хууль
74. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хууль
75. Эрүүгийн хууль
76. Аж Ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хууль

- 77. Галт зэвсгийн тухай хууль
- 78. Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль
- 79. Орлогыг нь тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил, үйлчилгээ, хувиараа эрхлэгч иргэний орлогын албан татварын хууль
- 80. Монгол Улсын газрын тухай хууль

3. Дэлхийн зарим улс орнуудын биеийн тамир, спортын хууль тогтоомж

- 81. Аргентины спортыг хөгжүүлэх тухай хууль
- 82. Аргентины спортын үзэгчдийн зүгээс хүч хэрэглэсэнфактад эрүүгийн мөрдөн мөшгөлт хийх ба урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний тухай хууль
- 83. Аргентины олимпийн бэлэгдэл ба олимпийн нэрийг хамгаалах тухай хууль
- 84. Аргентины спорт допингийн эсрэг хууль
- 85. Аргентины Пелегийн хууль
- 86. Испанийн спортын тухай хууль
- 87. ОХУ-ын биеийн тамир, спортын тухай хууль
- 88. Таджикийн биеийн тамир, спортын тухай хууль
- 89. Францын нийгэмд биеийн тамир, спортын идэвхжлийг зохион байгуулах ба дээшлүүлэх тухай хууль
- 90. Эстоны спортын тухай хууль
- 91. ОХУ –ын Адычегийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 92. ОХУ –ын Башкирын “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 93. ОХУ –ын Буриадын “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 94. ОХУ –ын Карелийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 95. ОХУ –ын Удмуртын “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 96. ОХУ –ын Чувашийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 97. ОХУ –ын Ленинградын мужийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 98. ОХУ–ын Москва мужийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 99. ОХУ –ын Песков мужийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 100. ОХУ –ын Саратов мужийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 101. ОХУ –ын Томск мужийн “биеийн тамир, спортын тухай хууль”
- 102. ОХУ –ын Москва хотын “биеийн тамир, спортын тухай хууль”

4. 1924 – 1990 онд дагаж мөрдөж байсан биеийн тамир, спортын холбогдолтой хууль тогтоомж, эрх зүйн акт

- 103. БНМАУ-ын 1924 оны Үндсэн хууль
- 104. БНМАУ-ын 1940 оны Үндсэн хууль
- 105. БНМАУ-ын 1960 оны Үндсэн хууль
- 106. БНМАУ-ын Эрүүлийг хамгаалах тухай (1977)
- 107. БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн Хотын АДХ-ын хууль (1979)
- 108. БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн хууль (1983)
- 109. БНМАУ-ын Ардын боловсролын хууль (1985)
- 110. БНМАУ-ын аймаг, хотын АДХ-ын дүрэм (1970)
- 111. Биеийн тамир, спортыг цаашид хөгжүүлэх арга хэмжээний тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын Төв Хорооны 1956.02.06-ны өдрийн 43/ 37 дугаар тогтоол
- 112. Биеийн тамир, спортын нийтийн хөдөлгөөнийг өрнүүлэх тухай. БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын 1960.01.23-ны өдрийн 25/19 дүгээр тогтоол
- 113. Биеийн тамир, спортын ажлын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын Төв Хорооны 1960.05.05-ны өдрийн 214/ 144 дүгээр тогтоол
- 114. Тамирчдын бэлтгэлийг сайжруулах зарим арга хэмжээний тухай. БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын Төв Хорооны 1961.09.27- ны өдрийн 323/ 501 дүгээр тогтоол
- 115. Олон Улсын олимпийн ээлжит тоглолтод бэлтгэх тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын Төв Хорооны 1966.03.30- ны өдрийн 87/ 102 дугаар тогтоол
- 116. Тамирчдын бэлтгэлийг сайжруулах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл, МАХН-ын Төв Хорооны 1982 оны тогтоол
- 117. Улсын биеийн тамирчдын тэмдгүүдийг батлах тухай БНМАУ-ын Сайд нарын зөвлөлийн 1945 оны 34 дүгээр тогтоол
- 118. Тус улсад биеийн тамир, спортын байдал ба түүнийг цаашид хөгжүүлэх арга хэмжээний тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1954 оны 287 дугаар тогтоол
- 119. Тамирчдын бэлтгэлийг сайжруулах тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 28 дугаар тогтоол

120. Олон Улсын олимпийн тоглолтод оролцох бэлтгэлийг хангах зарим арга хэмжээний тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1963 оны 375 дугаар тогтоол
121. Биеийн тамир, спортын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1979 оны 37 дугаар тогтоол
122. Биеийн тамир, спортын улсын хорооны зохион байгуулалт, орон тооны тухай БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1982 оны 160 дугаар тогтоол.

5. Хууль, эрх зүйн актын системчилсэн эмхтгэл.

123. БНМАУ-ын Үндсэн хууль, түүнд холбогдох зарим актын эмхэтгэл (1921 – 1940), УБ., 1972
124. БНМАУ –ын Үндсэн хууль, түүнд холбогдох зарим актын эмхэтгэл. (1940 – 1970). УБ., 1975.
125. БНМАУ –ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ., 1956
126. БНМАУ –ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ., 1957
127. БНМАУ –ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ., 1958
128. БНМАУ –ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ., 1959
129. БНМАУ –ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ., 1960
130. БНМАУ –ын хууль, дүрэм, тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ., 1961
131. Эрүүлийн хамгаалах биеийн тамирын, талаар гаргасан хуульчилсан актуудын системчилсэн эмхтгэл I (1940 - 1961) УБ., 1962.
132. БНМАУ –ын эрүүлийг хамгаалах, биеийн тамир – спортын талаар гарсан эрхийн актуудын системчилсэн эмхтгэл II (1960 - 1967).УБ., 1968.
133. БНМАУ –ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл. III. (1979 - 1981). УБ., 1982.
134. БНМАУ –ын биеийн тамир, спортын холбогдолтой эрх зүйн актын эмхтгэл IV. (1982 - 1986). УБ., 1987.
135. Биеийн тамир спортын ажлын лавлах. УБ., 1973.
136. Биеийн тамир спортын ажлын лавлах. УБ., 1977

6. Монгол хэл дээр ашигласан ном зохиол.

137. Авирмэд Э. Дашцэдэн Д. Совд Г. Монгол хууль УБ., 1997.
138. Амарсанаа Ж. Хүний эрх, олон улсын ба үндэсний эрх зүйн асуудал. УБ., 2000
139. Амархүү О. Хүрээлэн байгаа орчныг хамгаалах төр эрх зүйн зарим асуудал.
140. Баярсайхан Б. Монгол цаазын бичиг. /харьцуулсан судалгаа/ УБ., 2001.
141. Болдбаатар Ж. Лүндээжанцан Д. Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал УБ., 1997.
142. Ганзориг Д. Захиргааны эрх зүйн толь. УБ., 2001.
143. Дашням И. Монгол оронд дундад зууны үеийн эрх зүйн тогтолцоог халж, шинэ үеийн эрх зүйн анхны тогтолцоо бүрэлдэн тогтсон нь /1921 – 1940/ УБ., 2002
144. Долгорсүрэн Ж. Монгол Улсын Захиргааны эрх зүй. УБ., 2000.
145. Жалан – Аажав С. Төр, эрх зүйн онол. УБ., 2000.
146. Жалан – Аажав С. Ардын хувьсгалт төрийн хууль тогтоох үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл. /1921 – 1940/ УБ., 1967.
147. Зориг Р. БНМАУ –д Биеийн тамир, спорт үүсч хөгжсөн нь. УБ., 1976.
148. Зориг Р. БНМАУ –ын биеийн тамир, спортын товч түүх. УБ., 1984.
149. Лүндэндорж Н. Төрийн онол. УБ., 1997.
150. Лүндэндорж Н. Төр, эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн чиг хандлага. УБ., 2002.
151. Лүндээжанцан Д. Энхбаатар Ч. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй. УБ., 2000.
152. Лүндээжанцан Д. Монгол Улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт. УБ., 2001.
153. Лхагвасүрэн Г. Бие бялдрын хүмүүжлийн онол, заах арга. УБ., 1995.
154. Лхагвасүрэн Г. Биеийн тамирын түүхийн товчоон. УБ., 1999.
155. Магван Ш. Мөнхийн гал. УБ., 1995.
156. Нарангэрэл С. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо. УБ., 2001.
157. Нарангэрэл С. Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны удиртгал. УБ., 2003.
158. Нямсүрэн Ч. Эрх зүй, төрийн ерөнхий онол. УБ., 2001
159. Санждорж М. Ардын төрийн түүх. УБ., 1974.
160. Сарантуяа Ц. Төрийн ерөнхий онол. УБ., 1998.

161. Совд Г, Жанцан Н, Амарсанаа Ж, Жанцан С, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. УБ., 2000.
162. Совд Г. Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх / харьцуулсан эрх зүй/ УБ., 1999.
163. Солонго Д. Төрийн эрх зүйн толь. УБ., 2003.
164. Сэнгэдорж Т. Монгол Улсын газрын эрх зүй. УБ., 2002.
165. Төмөр С. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй. Монгол Улсын Үндсэн хууль: онол, үзэл баримтлалын тойм.УБ., 2002.
166. Цэрэндорж Га. БНМАУ –ын биеийн тамир, спортын зохион байгуулалтын зарим асуудал. УБ., 1988.
167. Цэрэндорж Га. Хүүхдийн бие бялдрыг хөгжүүлэх ажлын агуулга, арга зүй, зохион байгуулалт. УБ., 1997.
168. Цэрэндагва Д. Ууган тамирчдын өв нь үлдэг. УБ., 1972.
169. Чимид Б. БНМАУ –ын захиргааны эрх зүй. УБ., 1974, 1988.
170. Чимид Б. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. УБ., 2002.

7. Гадаад хэл дээр ашигласан ном

171. Алексеев С.С. Государство и право: Начальный курс. М., 1993.
172. Баунов Б.А. Спорт. XX век: Хроника отечественного и мирового спорта: события, персонажи, рекорды. М., Советский спорт. 2001.
173. Бакер Р. Словарь социальной работы / Пер. с англ М., 1994.
174. Богданова Е.В. Факторы развития активных форм физической культуры учащейся молодежи: Автореф. Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.04 СПб., 1997.
175. Бондарев В.Г. Сравнительный анализ социальной политики государств всеобщего благоденствия: Дисс. ... канд. политол. наук: 23.00.02. СПб., 2001.
176. Быховская И.М. Гуманизм или технократизм: два стиля мышления в спорте // Нравственный потенциал современного спорта: Материал. IV. методол. семинара. Г. Суздаль. 10 – 12 марта 1988г. М., Сов. спорт. с.25 – 29.
177. Быховская И.М. Физическая культура как практическая аксиология человеческого тела: методологические основания анализа проблемы // Физ. Культ.: восп., образов., тренир. 1996. №2 с. 19 – 27.
178. Венгеров А.Б. Теория государства и права М., 1998.
179. Визитей Н.Н. Спортивная деятельность как социальный феномен: дис. д –ра филос. наук: 09.00.01. Кишинев. 1985.
180. Визитей Н.Н. Социальная природа современного спорта Кишинев. 1979.

181. Визитей Н.Н. Образ жизни. Спорт, Личность, Кишинев. 1979.
182. Васин В.А. Организационные, социально – экономические и правовые аспекты деятельности спортивных организации на современном этапе: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. СПб., 2000.
183. Виноградов П.А. Душанин А.П. Жолдак В.И. Основы физической культуры и здорового образа жизни. М., Советский спорт. 1996.
184. Воронин. С.Э. Правовая информация как средство управления физкультурно - спортивными организациями в современных условиях. Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.04. СПб. 1999.
185. Голощипов. Б.Р. История физической культуры и спорта: Учеб. Пособие для студ. Высш. пед. учеб. Заведений. М., Издат. центр. "Академия", 2001.
186. Гостев Г.Р. Организационные, социально – экономические и правовые аспекты развития физической культуры и спорта в субъектах Российской Федерации: / на примере Воронежской области/: Дисс.... канд. пед. наук: 13.00.04. СПб. 2001.
187. Гуськов С.И. Государство и спорт. О государственной политике зарубежных стран в области физического воспитания и спорта. М., 1996.
188. Деркач А.А. Исаев А.А. Педагогическое мастерство тренера. М., Физкультура и спорт, 1981.
189. Деркач А.А. Исаев А.А. Творчество тренера, М., Физкультура и спорт 1982.
190. Исаев Возможен ли гуманизм в современном спорте // Олимпийский глобус, - М., Физкультура и спорт. 1990. с. 18 – 31.
191. Исаев А.А. Социальные приоритеты спорта. // Институт стратегических оценок и анализа // Вестник политики. №2 (8) 2002г. С. 203 – 234.
192. Исаев. А.А. Спортивная политика России. М., Советский спорт., 2002.
193. Каменский В.Г. Государство как объект социологического анализа. М., 1977.
194. Карган Н.Н. Проблема системного исследования науки о физической культуре и спорте: Автореф. Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.04. М., 1977.
195. Киселев Ю.Я. Влияние спорта на формирование личности. М., 1981.

196. Киселев Р.М. Олимпийские игры—достояние мира. США., Экономика, политика, идеология. 1980. №7. с. 49 – 53.
197. Кузин В.В. Нормотворчество в области физической культуры и спорта: итоги и перспективы деятельности подкомитета по физической культуре и спорту комитета Госдумы по охране здоровья и спорту. Спортивная Россия: Организации и персоны: Энциклопедический справочник. / пед. общ. ред. В.В. Кузина. М., Физкультура и спорт. 2001.
198. Курило С.И. Социально – философская концепция международного спорта: Дисс. ... д –ра филос. наук: 09.00.11. –Н. Новгород. 2000.
199. Лазарев В.В. Теория государства и права М., 1992.
200. Лазарев В.В, Липень С.В. Теория государства и права М., 1995.
201. Леонтьук А.М. Спорт как социокультурный феномен: Дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. СПб. 1996.
202. Лоу Б. Красота спорта. М., 1984.
203. Мазур Л.А. Онтологические основания существования спорта и гуманистические ценности спорта. // Социально – экономические проблемы Воспитания спортсменов в условиях перестройки советского общества: Тез. докл. Всес. научно – практич. конф. 1- 4 июня 1990г., Минск., М., 1990. С. 93 - 94.
204. Милецкий В.П. Социальное государство. /эволюция теории и практики, полит. социал. анализ/: Дисс. ... д–ра политол. наук: 22.00.05.СПБ. 1998.
205. Михайлов В.В. Тоталитарное государство и его социокультурная политика в области физической культуры: Дисс. канд. филос. наук: 09.00.11. М., 1999.
206. Нагой Ф.Н. Гражданское общество: /Интересы соц. субъектов и механизмы их реализации/: Дисс ... канд. филос. наук: 22.00.04. М., 1995.
207. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Изд –во Норма. М., 2002.
208. Накануров О формировании новой спортивной политики России //“Спорт для Всех” международный журнал спортивной информации №3 / 2000. с.1
209. Общая теория государства и права. Академический курс. т.1 ответ. Редак. Проф. М.Н. Марченко. М., Зерцало. 2000.

210. Уранчимэг, О. Развитие физической культуры и спорта в Монголии под влиянием современного олимпийского движения. Дисс. ... канд. пед. наук. 13.00.04. – Улан - Удэ. 1999.
211. Паначев В.Д. Спорт как социальный институт в развитии личности: дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.04. Пермь., 2000.
212. Пономарев Н.И. Социальные функции физической культуры и спорта М., Физкультура и спорт. 1974.
213. Проблемы общей теории права и государства. Под общ. ред. Акад. В.С. Нерсисянца. Изд – во Норма. М., 2002.
214. Путалова И.Б. Правовые основы физической культуры и спорта. дисс.... канд. пед. наук. 13.00.04.Омск. Изд–во Сиб. ГАФК. 1999.
215. Рожков П.А. Развитие физической культуры и спорта в современном мире: организационно – управленческие, финансовые и нормативно – правовые проблемы. М., "Советский спорт", 2002.
216. Сараф М.Я. Эстетика спорта. М., 1978.
217. Столяров В.И. Спортивные рекорды - смысл и значение. М., 1988.
218. Теория государства и права под. ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова 2 –ое изд. М., изд – во Норма. 2002.
219. Торлопов, В.А. Политико – социологические основы становления и развития социального государства: дисс. ... канд. социал. наук. 22.00.04. – СПб., 1997.
220. Фомин Ю.А. Идеологические наследствие спорта XX века. // Олимпийское движение и социальные процессы. Материалы VII Всерос. науч. практ. конф. Сентябрь, 25 – 27, 1996, ч1. Краснодар. 1996. с. 64 - 68.
221. Чувилкин Д.Ю. Ценности физической культуры молодежи как объект социологических исследований: дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.06. Саратов. 1999.
222. Шкитин А.В. Социальное государство: /Проблемы формирования и ресурсы существования/ дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.10. М., 1999.
223. Эбер Жорж. Спорт против физкультуры. Время. 1925.
224. Юридическая энциклопедия. под. общ. ред. акад. Б.Н.Топорнина. Юристь. М., 2001.
225. Czula Roman. Sport and olympic ideals //International Review of sport soilology, vol. 2 (13) 1978.pp.67- 79.
226. **fie;ding L.** the Contribution of sport to the integration of

Бадмаанямбуугийн БАТ-ЭРДЭНЭ

Хууль зүйн ухааны магистр,
МУИС-ийн Хууль Зүйн Сургуулийн докторант.
Дархан аварга, Монгол Улсын хөдөлмөрийн баатар,
монгол улсын гавъяат тамирчин, “Аварга” биеийн тамирын
дээд сургуулийн захирал. Монголын жүдо бөхийн
холбооны ерөнхийлөгч.